Profesor LAZO M. KOSTIĆ

KRAĐA SRPSKOG JEZIKA

KULTURNO-ISTORIJSKA STUDIJA

IZDANJE PIŠČEVO

BADEN (ŠVAJCARSKA) – 1964

Ovo delo izlazi baš o stogodišnjici smrti

VUKA STEF. KARADŽIĆA

koji je, genijalnom pronicljivošću, uspeo da pronađe najčistije izvore srpskog jezika, da ga fiksira, potkrepi neprocenjivim narodnim blagom čije je sredstvo bio, i da ga tako proslavi.

Ta slava nije dala mira jednom narodu koji je slično govorio, i on je prosto taj jezik apropriso! Nečuven postupak u istoriji žive reči. Otuda i želja pisca da stvari raščisti i razgraniči, da svakome ostane svoje. Time se nesumnjivo odužuje i samom Vuku.

Srbi su inače, do dana današnjeg, ostali verni i Vuku i svom jeziku. Oni i ovom prilikom izražavaju, povodom stogodišnjice Vukove smrti, izraze svoga divljenja i svoje bezgranične vernosti.

Pisac

Uroš Predić, Vukov portret
(kreda, 1934.)

A) RANIJI JEZIK HRVATSKI (DO "ILIRSKOG PREPORODA")

I. Koji je zapravo bio "jezik hrvatski"?

Na pitanje koje je postavljeno u naslovu ovog odeljka jedva je moguće odgovoriti; precizno je to nemoguće ustanoviti. Ovo je jedini narod sveta za koji se nije znalo koji mu je jezik.

U tome se sporila i nauka i praksa, i domaći i strani stručnjaci, i lingviste odn. filolozi i istoričari. Itd.

Najbolje je to primerima ilustrirati, jer čitaoci ne moraju da veruju prostim tvrdnjama. Mi smo to već jednom izneli, i to u knjizi "Sporni predeli Srba i Hrvata" (knjiga u Literaturi pod 1, str. 29-116). Bilo bi dobro, bar u izvodima, to ovde ponoviti, ali usled krajnje štednje prostora moramo odustati od toga. Samo ćemo sumarno izvesti šta tamo stoji, retko ponoviti koju rečenicu i citirati po neki nov podatak koga tamo nema. Čitaoce koje taj problem posebno interesuje, upućujemo na pomenutu knjigu (1).

Jedan od najvećih etnografa prošlog veka, Gijom Ležan, kazao je u svojoj Etnografiji Evropske Turske, izašloj paralelno na francuskom i nemačkom jeziku (2), da

> "nema valjda dva slavista čija se mišljenja podudaraju o geografskom rasporedu Hrvata", drugim rečima o tome šta su Hrvati. U krajnjoj liniji u tome šta je "hrvatski jezik".

Đura Daničić je malo potom u Glasniku Srpskog učenog društva (116) dao ovaj uvod svojim izlaganjima o razlici između srpskog i hrvatskog jezika:

> "Koliko je ime hrvatsko čuveno u svijetu, sam je narod hrvatski vrlo nepoznat. U istoj književnosti koja se najviše zove hrvatska raspra je koje su Hrvati..."

Dakle, sami Hrvati nisu bili načisto ko su Hrvati, i jedanput su ove, drugi put one proglašavali Hrvatima. Daničić hoće da tu stvar izvede na čistinu, pokušavajući da sam utvrdi šta bi mogao biti jezik hrvatski (dok je srpski jezik bio nesumnjiva kategorija).

I.

To je zaista bilo skroz nesigurno i nepoznato do "Ilirskog Preporoda", odn. nekoliko decenija iza njega. Nas ovde, razume se, interesuje samo jezik, tj. primarna osobina na osnovu koje su pisci utvrđivali hrvatsku narodnost. Delimično se o tome govori i u sledećem odeljku. Prvo ćemo navesti misli samih Slovena.

Najprvi među njima, i nekad najčuveniji, tzv. "patrijarh Slavistike" Josif Dobrovski, inače katolički kaluđer, ustvari opat jezuitski, Čeh po narodnosti (živeo od 1753 do 1829), "držao je samo kajkavski dijalekat Hrvatske, prema faktičnim odnosima onog vremena, kao hrvatski, sve drugo bilo je za njega ilirski ili srpski." To piše glavom Vatroslav Jagić, Hrvat, poznije najveći slavista među Jugoslovenima (rođen 1838, u Varaždinu, umro 1923 u Beču). Delo pod 3.

Zaista je Dobrovski u više svojih studija kategorički tvrdio da je jezik Dalmacije srpski jezik i nije se dao u tome pokolebati. On je to svoje mišljenje izneo i u čuvenoj zbirci "Slavin" (110). Tamo je pisao:

> "Granice između **pravog** hrvatskog i srpskog (ilirskog) jezika u Dalmaciji mogao bi najbolje da navede neki Hrvat koji je dobro vešt u oba dijalekta. Ako nekoji, kao Zlatarić u predgovoru svojih Pesama (Mleci 1597), dalmatinsko - ilirski (srpski) jezik nazivaju harvacki jezik, to nije **tačno** govoreno; to se događa zbog političke veze sa Dalmacijom. Dalmatinsko-ilirski i srpski ja držim u suštini još uvek kao isti jezik, a znam dobro da dalmatinski i srpski nisu sasvim istovetni govori. Ali, u osnovi, oba pripadaju, bez obzira na razne provincijalizme i druga manja otstupanja, ipak samo jednoj jezičnoj vrsti, kao što su i stanovnici obe zemlje po svom poreklu srpskog stabla..."

Sasvim neznatno se od njega razlikovao drugi njegov sunarodnik (Slovak) Pavle Josif Šafarik i takođe jedan od "vodećih" i prvih slavista uopšte. I on je (1795 do 1861) smatrao i u više svojih dela izneo tvrdnju da srpski govore ne samo u Srbiji i Crnoj Gori, već i u Bosni i Hercegovini, u Slavoniji i Dalmaciji. I za njega su samo tri ranije županije Provincijalne Hrvatske, gde se uglavnom kajkavski govorilo, nesporno hrvatske. Možda se on u izvesnom broju kvadratnih kilometara odvaja od Dobrovskog, ali u suštini isto tvrde. U pomenutoj knjizi (Sporni predeli...) sva su njihova gledišta detaljno prevedena i preneta, a takođe navedena precizno i sva literatura gde se ona nalaze.

Ovde samo jedan naknadni podatak, koga tamo nema. P. J. Šafarik je pisao 1833 (82, s. 7):

> "Stara Horvacija na jugu Kupe sa glavnim gradovima Bihać u današnjoj Bosni i Biograd u današnjoj Dalmaciji od vajkada je pripadala, što se jezika tiče, srpskom narodnom govoru; ono što stariji pisci ovih predela nazivaju horvatskom, čisto je srpski."

Tim se bavio još jedan njihov savremenik (i Dobrovskog i Šafarika) Jernej (nemački Bartolomej) Kopitar, Slovenac (rođen u Kranjskoj 1780, umro u Beču 1844). On smatra, opet, kajkavce "Hrvate" kao nesporne Slovence, a bio bi voljan da Hrvatima prizna primorske čakavce. Sve ostale koji govore naš jezik svrstava i

on, kao i Dobrovski, kao i Šafarik, u Srbe. I njegove tvrdnje su u pomenutoj knjizi detaljno potkrepljene. Tamo se uvek iznosi sve ono što su pojedini pisci kazali o teritoriji pojedinog naroda, ali se zaključci uglavnom baziraju na jeziku.

Ali, radeći "Sporne predele...", mi nismo imali važnija dela Kopitara, već smo se oslanjali uglavnom na njegova pisma objavljena u Jagićevom "Arhivu". Sad smo u stanju da damo i neke njegove direktnije stavove iz naučnih rasprava i knjiga, koje smo morali tražiti u bečkim bibliotekama (preko švajcarskih biblioteka). Mnoge rasprave je izdao 1857. Miklošič u zasebnoj knjizi (označenoj kao "prvi deo", međutim drugog dela nigde nema; jamačno nije izašao). Ta knjiga nosi naslov "Manji spisi Jerneja Kopitara..." (4). I odatle ćemo nešto ovde preneti, da se poveže sa onim što se nalazi u knjizi "Sporni predeli...", mada su rezultati uvek isti (nije samo ista argumentacija).

U članku "Prilozi pregledu srpske literature u austriskom carstvu" objavljenom 1811 u "Otečenstvenim Listovima" (5). Kopitar piše (Manji Spisi, I, 135):

> "Pod srpskim (jezikom) mi ovde razumemo ono što se, dovoljno neistoriski, naziva ilirskim... **Predeo srpskog dijalekta se prostire od Istre, preko Dalmacije, Hrvatske Krajine, Bosne, Srbije, Bugarske do kolonija iseljenika iz ovih zemalja u Slavoniji i Južnoj Ugarskoj. Četiri do pet miliona govori to narečje...** Ova četiri miliona, pak, među sobom su razdvojena; jedni, na zapadu, pripadaju latinskom obredu, ali veći deo grčkom... Grci (tj. Sloveni grčkog obreda) imaju, zbog njihovog većeg broja, zbog upotrebe ćirilske azbuke (koja je u IX veku naročito za slovenski jezik udešena) i zbog staroslovenskog crkvenog jezika, prirodne prednosti ispred Latina. Uskoro će ih oni ostaviti iza sebe..."

U svom prikazu prve knjige "Slavin" od Dobrovskog (izašle na nemačkom 1806), Kopitar kaže kako staro ime Ilira treba sasvim zabaciti kao etničku oznaku (Manji Spisi, I, str. 23). On kaže:

> "Ovoj pedantnoj antikvomaniji treba učiniti kraj i poštene ljude njihovim pravim imenom zvati; kao što se Francuzi ne zovu Gali, ni Turci Tračani, to i Ilirce treba rađe zvati Istrani, Hrvati, Dalmatinci, Hercegovci, Bosanci, Srbi, Bugari, ugarski Srbi, slavonski Srbi (jer svi ovi govore jedan isti slovenski dijalekat, koga čak u svojim knjigama nazivaju sloveno-srpskim), i prema tome mogli bi se nazivati zajedničkim imenom Slaveno-Srbi..."

Kaže kako je Slavonija "posle turskih pustošenja opet vaspostavljena pomoću novih Srba..."

U odgovoru jednom piscu "Minerve", Arhenholcu, 1809, Kopitar ponovo naglašava da se jezik na jugoistoku "može podeliti u dva varijeteta, slovenski u užem smislu, severno od Kupe i Save i slovenosrpski (kako sami urođenici sasvim prikladno kažu) južno odatle".

Kopitar upozoruje pisca koji inzistira na pojmu Ilirije na svog zemljaka Dobrovskog koji deli Slovene A) na istočne i južne i B) na zapadne ili severne. "Prvi su Vindi (Slovenci) između Dunava, Save i Kupe, Srbi između Crnog Mora, Kupe, Save, Dunava i Hemusa..."

Na str. 54 ponavlja da Dobrovski bugarski smatra za dijalekat srpskog jezika.

To isto ponavlja Kopitar u svojoj studiji "Slovenska Lingvistika", upravo u recenziji nekoliko dela iz te oblasti u "Analima za literaturu i umetnost" 1811 (Manji Spisi, str. 40).

Još Kopitar: Manji Spisi I, str. 125:

> "Ako mimoiđemo kvantitativno neznatne dijalekte (kao lužički koga govori pola miliona, vindski u unutrašnjoj Austriji, koga govori milion i po), spomenućemo ovde samo češki (sa 6 miliona duša), poljski (10-12 mil.) i ruski (24-30 mil.), koji svi već imaju snažnu književnost, i srpski (sa 5 miliona) koji već može da pokaže početak književnosti do krajnosti pun nade..."

U prikazu knjige Čaplovića "Slavonija i delom Hrvatska" 1820 piše Kopitar (Manji Spisi, I, 339):

> "Srpski dijalekat (nazvan još i ilirski), koji govori 4-5 miliona ljudi, isto je kao i češki, poljski, ruski, hrvatski, kranjski, jedan slovenski dijalekat, koji ima svoju sopstvenu, veoma određenu gramatiku kao i nemački; on nije nikakav pomešani jezik, kao što nije ni staroslovenski ili njegove gorepomenute sestre ili kao što nije ni nemački". (Kopitar govori o "sestrama" zato što je jezik na nemačkom ženskog roda).
>
> Katolički Dalmatinci, Dubrovački itd. pevaju i pišu na ovom jeziku već više od 300 godina..."

Ovim pitanjem se posebno bavio Jernej Kopitar u člancima bečkih časopisa početkom prošlog veka. Tako po drugi ili treći put u časopisu "Književni List" koji je uređivao sam Kopitar, i gde svoje članke nije potpisivao. Taj članak, upravo poveća studija, nosi naslov "Pogled na slovenske dijalekte..." (6), i tu se Kopitar detaljno bavi ovim pitanjem, ali uglavnom ponavlja sintetično ono što je drugde

razbijeno govorio. Ovde ćemo preneti samo mali deo njegovih izlaganja (mada smo celu godinu časopisa morali nabaviti iz Beča, iz "Dvorske biblioteke").

U III delu studije, koja nosi naslov "Dijalekti slovenskih jezika", Kopitar kaže da se "Slovensko pleme, prema jeziku, deli na dva glavna stabla: jugoistočni i severozapadni". Ovo prvo ima nekoliko grana: 1) rusku i rušnjačku (ukrajinsku), i slovačku. 2) Slovenosrpsku, na jugu Dunava, Save i Kupe sve do Hemusa (Balkana, LMK), zajedno sa kolonijama u Južnoj Ugarskoj i Slavoniji, ukupno pet miliona." Treće "Slovenci u Unutrašnjoj Austriji, Provincijalnoj Hrvatskoj i Zapadnoj Ugarskoj sa oko milion i po."

(U drugo stablo spadaju Česi, Poljaci i Lužički Srbi).

Malo dalje Kopitar deli slovenački dijalekat u tri "podvrste": kranjski ili vindski (slovenski) koji se govori u Kranjskoj, Donjoj Koruškoj i Donjoj Štajerskoj; hrvatski koji se govori u Provincijalnoj Hrvatskoj i opet vindski u Ugarskoj i istočnoj Štajerskoj.

Kao što se vidi, ovde Kopitar čak ni čakavski jezik ne naziva hrvatskim, a kajkavski u Zagorju izrečno obeležava kao slovenački odn. "vindski". Tako je tada nauka govorila! Po njemu je hrvatski samo podvrsta slovenačkog!

Skoro svi pisci se slažu da pravi hrvatski jezik govore iseljenici (begunci) iz Hrvatske posejani po Ugarskoj "nešto malo i u Austriji. No ipak ni tu nisu baš svi složni: Kopitar u jednom svom pismu Dobrovskom (4) kaže:

> "Kad bih imao probe jezika tzv. Hrvata u Čaladskoj i ostalim županijama, kladim se da bih našao da su i oni Slovenci".

II.

Na ovo ćemo nadovezati šta kaže mnogo docniji slovenački slavista Mateja Murko, bivši profesor univerziteta u Gracu, Lajpcigu i Pragu, poznati neprijatelj Srba (rođen 1861 u Štajerskoj kod Ptuja, umro između ratova). On kaže retrospektivno, prikazujući stanje prve polovine devetnaestog veka (88, str. 240):

> "U tri severozapadne županije Hrvatske (u nekadašnjoj Provincijalnoj Hrvatskoj) nalazimo jedan dijalekt koji se po većini karakterističnih obeležja podudara sa slovenačkim, naročito sa njegovim severno-istočnim dijalektima. Svi istaknuti lingviste počev od Kopitara i Šafarika, i etnografi kao Černig, ove su Hrvate u pogledu jezika svrstavali stoga u Slovence, i njihov interesantni dijalekt, koji je razvio relativno nemalu literaturu i koji je do 1835 bio uobičajen kao književii jezik, nije čak našao prijem u veliki Rečnik hrvatskog ili srpskog jezika, koji Jugoslovenska akademija znanosti u Zagrebu

> izdaje. Kad je ipak 1830 nabačeno pitanje zajedničkog književnog jezika, odgovorio je mladi pravnik J. Derkos u svojoj latinski napisanoj brošuri Genije otadžbine" (Genius patriae, Zagreb 1832) sasvim mirno filolozima...: Mi hoćemo jedan zajednički književni jezik iz dijalekata naše tri kraljevine; od vremena kralja Hrvatske i Dalmacije povezuje nas "najjača veza, bratska i neka mistična ljubav" koja obavija sva srca; sa Kranjskom i Štajerskom, naprotiv, mi nemamo ničeg zajedničkog.
>
> To je bilo opšte gledište, koje je od 1835 sprovedeno u praksu, tako da mi imamo jedan visoko interesantan primer glavnog grada i duhovnog centra, koji je otkazao svoj izrađeni dijalekat i potčinio se jezično većini ostalog stanovništva (time se mislilo u prvom redu na Bosnu i Hercegovinu, na Srbiju i Crnu Goru), da bi se mogla stvoriti jedna viša kulturna zajednica."

Ovaj otsek ćemo zaključiti sa izlaganjima najboljeg hrvatskog slaviste, hrvatskog Zagorca, prof. Vatroslava Jagića (1838-1923) sa izlaganjima koja se retrospektivno odnose na prošlost, ali sintetično povezuje i prošlost i sadašnjost.

Jagić u studiji "Slovenski jezici" kaže (80, str. 24):

> "Čakavski dijalekat Severne Dalmacije, Istre i Ostrvlja zvao se odvajkada hrvatski..."
>
> "U Severnoj Hrvatskoj, severno od reka Kupa i Korana do Mure, i istočno preko Siska do Virovitice, vlada od vajkada kajkavski dijalekat, vrlo blizak sa jezikom zapadnih suseda Štajerske ali ipak ne identičan. Sad ga narod zove horvatski, a do kraja XVII veka ceo predeo između Save i Drave zvao se Slavonija; svojoj latinsko-madžarskoj formi imena odgovaralo je u narodnom jeziku označavanje 'Slovensko kraljevstvo' ili "Slovenski orsag', otuda i naziv dijalekta 'slovenski jezik', kako se izrično zove u štampanim delima XVI i XVII stoleća. Možda se nekad ovaj dijalekat pod istim imenom prostirao i preko Virovitice. Ali je za vreme Turaka današnja Slavonija dobila novo stanovništvo koje je došlo s one strane Save a govori štokavski. Zbog toga je kajkavski dijalekat sada ograničen na severozapadni deo nekadašnjeg Regnum Sclavoniae, koji od kraja XVII veka nosi ime Hrvatska..."
>
> "Štokavski dijalekat Severne Dalmacije i Bosne (sa isključenjem Dubrovnika i Boke) dobio je iz verskih razloga, isti naziv (hrvatski) da bi se razlikovao od (jezika) istočnog pravoslavlja čiji se pripadnici nazivaju Srbima..."

III.

I u ranijoj prošlosti nije bilo mnogo drukčije. Evo takođe nekoliko podataka iz XVII veka i njemu bliskih.

Kad je Bartol Kašić, zasnivač jezuitske rezidencije u Dubrovniku i njen prvi prior (rođen u Pagu 1575, umro u Rimu 1650) podneo Rimskoj propagandi svoj prevod Sv. Pisma na naš jezik, o tome se mnogo raspravljalo ali do štampanja nije došlo.

U Arhivu Kongregacije za propagandu pronašao je bivši poslanik kod Vatikana dr. Mihailo Gavrilović memorandum u kome se nalaze razlozi zašto Kurija nije pristala na štampanje (Lettere antiche, vol. 264, fol. 573-575). Prof. Jovan Radonić je to posle objavio (92, s. 48 id.). U njegovoj četvrtoj tački stoji:

> "Kao što su stari Grci imali nekoliko dijalekata, tako i južni Sloveni: Štajerci, Kranjci i oni iz Koruške svoj, Primorski Dalmatinci sa susednim Hrvatima svoj, Srbijanci svoj od sviju najbolji (Serviani suam fere omnium optimam) i ostali Iliri pod Turcima. Svaki od ovih dijalekata suas proprias formulas ac modes loquendi et vocabula propria habet (ima svoje sopstvene formule i načine govora, kao i sopstvene reči, LMK)."

To je bilo oko godine 1635. Rimska kurija smatra Hrvatima primorske Dalmatince i susedne Hrvate. Zagorska Dalmacija tu otpada, a ne znamo dokle se prostire "susedna Hrvatska". Bosna i Hercegovina uopšte ne dolaze u obzir.

Istorik Johanes Lucijus ("Lučić") pisao je 1666 (19):

> "Ipak Dalmatinci i njima susedni Sloveni ne zovu jezik slovenskim, nego hrvatskim ili srpskim, prema tome koji je dijalekat u pitanju".

Tada su Dalmatinci svoj jezik (čakavski) nazivali hrvatskim, ali je još tada, po svedočanstvu Lucijusa, u polovini XVII veka, bilo Srba u Dalmaciji i njenoj okolini. Jer su valjda samo Srbi nazivali svoj jezik srpskim? Ili čak i Hrvati?

Pavle Josif Šafarik u svojim poznatim Slovenskim starožitnostima (100) kaže:

> "Značajno je da najstariji pisci provinciskih Hrvata, pravnik Pergošić 1574, pisac Vramec 1578, izdavalac evanđelija 1651 i drugi, ne zovu nikad dijalekat na kome su svoje knjige pisali hrvatski, već slovenski."

Prvi rečnik na "hrvatski jezik" sastavljen je krajem XVI veka (g. 1595). Sastavio ga je katolički prelat, potonji primas Madžarske i kardinal Anton Verancijus, koga Hrvati označuju kao Antun Vrančić. Ja ne znam koliko je to tačno (to njegovo ime, jer je pisao latinski) ali njegov rečnik nosi (opet na latinskom) ovaj naziv: "Rečnik

pet najuglednijih evropskih jezika: latinskog, italijanskog, nemačkog, dalmatinskog i madžarskog". (Rečnik je izašao posle njegove smrti; on je bio rođen u Šibeniku 1504, umro u Madžarskoj 1573). Svoj jezik naziva dalmatinskim!

Prof. Jiriček piše (127, IV, s. 61): "Još 1655 je Hrvat Križanić u Poliglotu štampanom u Rimu (128) u čast Ferdinanda III objavio u formi bugarštica tri pesme, jednu na crkvenoslovenskom, drugu na hrvatskom (illirice moderne) a jednu na srpskom jeziku (sarbski)."

To što Jiriček naziva hrvatski, sam Juraj Križanić nazva ilirskim, a srpski označi tačno.

Hrvatski istoričar Ivan Kukuljević je pisao pre sto godina (22):

> "Petretić zove svoje kajkavsko, ili kako veli: zagrebačko narečje uvjek slovenskim jezikom, znajući dobro da prava hrvaština stoprv (tek, prim. CM) preko Save, a poglavito preko Kupe počima."

Pod Petretićem Kukuljević nesumnjivo misli na zagrebačkog biskupa Petra, koji je živeo od 1610 do 1667. Rodom je bio iz Ivanić grada.

Sa svoje strane je Ivan Kukuljević-Sakcinski, u jednom govoru održanom u Saboru kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, kazao:

> "Jezik onaj što ga naš narod hrvatski ispod Okića, oko Samobora, u Zagorju i Turovom polju govori, nije po zakonih jezikoslovlja čisti hrvatski, premda se sad tako zove... Ta upravo imenom slovenskim nazivao ga je sam naš narod još u XVI i XVII vijeku."

Hrvatski literarni istorik Dragutin Prohaska pisao je 1911 (35, s. 1):

> "Između XV i XIX veka se pisalo za govorni jezik u Hrvatskoj "hrvatski", u Slavoniji "slavonski", u Dalmaciji "dalmatinski", u Bosni i Hercegovini "bosanski" itd. "A Dubrovčani su po pravilu svoj jezik zvali 'jezik slovinski'.

Malo podalje u toj istoj knjizi (s. 3) piše Prohaska:

> "Katolički bosanski pisci nazivaju skoro uvek njihov jezik 'bosanski'; 'hrvatski' nazivaju sasvim retko jezik oni koji stoje na dalmatinskom, dakle specijalno hrvatskom zemljištu..."

Spominje fratra Divkovića, koji svoj jezik naziva "bosanski", a pismo, ćirilicu, srpskim. Zatim pisac nastavlja:

> "Specijalno srpski zovu se pravoslavni Bosne: mnogobrojni dokazi za to nalaze se u srpsko-pravoslavnoj književnosti".

U Splitu je na samom početku XVIII veka, pod uticajem humanizma, osnovana jedna akademija za negovanje domaćeg jezika, zauzimanjem vlastelina splitskog d-ra Petra Markija. Akademija se zvala na latinskom Akademia Ilirika, na našem jeziku Akademija Slovinska. Njen pretsednik je preveo jedno francusko delo pod naslovom: **Misli karstjanske za svaki dan miseca** (štampano u Veneciji 1704) za koje misli kaže da su "parvi put pisane u francezki jezik... a sada prinešene i iztumačene u **Slovinski".** U uvodu on govori o korisnosti prevođenja dobre strane literature na slovinski jezik, jer se time dobro služi jeziku slovinskom po čitavoj Dalmaciji, za koji kaže da je u Dalmaciji opšti "ili kako je običajno reći maternji". A onda, o samoj Akademiji:

> "Na tu plemenitu svarhu sastavila se jest u ovomu našemu gradu (tj. u Splitu) u kojemu najizvarsnije slovinske beside izgovaraju se. Academia Illyrica iliti vam Slovinska, ova po načinu mlađahnoga stabla, ako bude zalivana s pričinjenim znojem od ljudih učenih i pomnjivih, podati će na svoje vrime mirisno i ugodno voće od kriposti".

Akademija je postojala do 1713. Nikad se nije čula ni objavila reč o hrvatskom jeziku u njoj.

1723 godine je zagrebački kapuciner P. Stefan držao predike u zagrebačkom kajkavskom dijalektu i posle otštampao da budu od koristi malom narodu, kako Jagić kaže, "Horvackoga, Slovenskoga i Dalmatinskoga naroda". Jedan Slavonac iz sela Lonje kraj Save pisao je kako je zvat govorni jezik u njegovom kraju. To je otštampano u Kukuljevićevom "Arkivu" 1863 (17). Ovde se prenosi iz knjige Đerićeva (16), u kojoj, nažalost, nije navedeno vreme pisanja tog traktata od B. Modrušića. Ja mislim da je to bilo u prvoj polovini XVIII veka. Modrušić kaže:

> "Upitaš li pako kojom prilikom staro ili mlado, osim vojakah, koji su eto u najnovije doba po vojnah zapoviedih itd. od poglavara hrvatskome privikli, kojim jezikom govori, odreći će ti: rackim ili slavonskim. A pokrstiš li ga sam onim, nadne te s istim i s istoimenoga mu zemljišta izsmjehavati i glasu na ruglo izmetati".

Oni su, dakle, svoj jezik nazivali srpskim (rackim) ili slavonskim. Samo su isluženi vojnici kazali kat-tad da govore hrvatski, jer su na vojsci tako instruirani. Ako bi inače neko drugi to kazao, svet bi ga izvrgnuo ruglu!

Neki Joso Krmpotić, mislim Ličanin, "pripevao" je i u Beču štampao "hrašćanski" Pesmu Crnogorcima i vojvodi Filipu Vukasoviću 1789 (129).

Slavonac Matija Petar Katančić, pesnik i arheolog, katolički sveštenik, profesor Univerziteta u Budimu, pisao je pred sam kraj XVIII veka (18): "Hrvati – ovo pričam po svom znanju – nas Trace (Race) i Ilire, koji se od njih u dijalektu znatno razlikujemo, zovu sve Vlasima". Dakle, slavonski se znatno razlikuje od hrvatskog dijalekta i ko je taj slavonski, a to znači štokavski dijalekat, govorio, zvali su ga Vlahom pa bio pravoslavni ili katolik.

U istoj knjizi (budimsko izdanje 1798) piše Katančić da Crnogorci, Srbijaici, Bošnjaci i Srbi u Ugarskoj govore istim jezikom kojim i Dalmatinci, a da se od Hrvata razlikuju (str. 108). Na prethodnoj strani kaže: "Dobro znamo da se i u prošlosti i danas Hrvati razlikuju od Dalmatinaca i domovinom i načinom govora". Tamo izrečno piše: Perfecto et hodie Croatos ab Dalmatis et patria et loquendi ratione distinctos bene novimus.

Isti katolički klirik i književnik iz Slavonije Matija Katančić (1750-1825) napisao je "prvi hrvatski štampani prijevod Svetog pisma", kako kaže u "Enciklopediji Jugoslavije Ivan Slamnig književnik iz Zagreba. Ali ga Katančić nije zvao hrvatskim, već kaže da je to Sveto pismo "u jezik slavno-ilirički izgovora bosanskoga prinošeno". (Delo izašlo u Budimu 1831, posle njegove smrti).

V. Jagić u svom Arhivu za slovensku filologiju (9, str. 580), kaže da se kajkavski hrvatski govor "u pređašnim vekovima zaista zvao slovenski, kao što se i zemlja zvala Slovenska kraljevina (Regnum Sclavoniae)" i on naročito naglašava da to nije bio neki dijalekat, prelazni ili mešani dijalekat, niti neki privesak slovenskog jezika, ili čakavskog ili srpsko-hrvatske štokavštine, već pravi jezik koji je u literaturi puna četiri stoleća zauzimao sasvim samostalni položaj.

IV.

Zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac je cirkularom od 26 juna 1813. pozivao klir da prikuplja "hrvatske i slavonske riječi" (Šišić, 55, str. 130). Katolički paroh u Samarici kod Bjelovara Josip Đurkevački izdao je 1826 knjigu pod naslovom "Jezičnica hrvatsko-slavinska" (Šišić, 55, 131).

Nije tvrdio samo Miklošić da su jedini Hrvati čakavci, odn. da je samo taj jezik njihov, već i mnogi drugi pisci, među njima i hrvatski. Tako npr. Stanko Vraz (16, str. 157), koji je pisao 1843 godine (20):

> "Po pravu (jeziku) to dakle ide ime jedino Harvate čakavce tj. onu granu južnoslavensku, što treba u svom govoru ča mesto šta ili kaj, a ti Hrvati stanuju od starine u Primorju, po većoj strani primorskih varoših, Zadarskom okružju i po otocih primorskih i dalmatinskih".

Hrvatski književnik i zagrebački kanonik Adolfo Tkalčević-Veber, koji je živeo od 1825 do 1889 pisao je jednom da "pravi Hervati preko Kupe stanuju" (23).

Neki od ovih podataka su preuzeti od Đerića, 16, str. 157-8.

Hrvatski filolog i vokabularist Ivan Broz pisao je ovo (60, str. 164):

> "Godine 1857 napisao je Đuro Daničić, mimo Vuka najbolji znalac jezika hrvatskoga, razpravu, u kojoj je pokazao razlike između jezika hrvatskoga i srpskog, držeći narječe čakavsko za jezik hrvatski, a narječe štokavsko za jezik srpski, dok mu je narječe kajkavsko bilo osobito narječe jezika slovenskoga. Baveći se neprestance oko jezika hrvatskoga, taj je veliki učenjak izučio sve pojave jezika hrvatskoga i historiju njihovu, kao niko prije njega..." (!!?)

Našao sam negde da je u hrvatskom Glasonoši" od god. 1862, br. 15 pisac žitija bana Ivana Mažuranića kazao: "...Oni zborovahu, da jesu i da ostaju Hrvati, ali da ne priznaju nikakvog ilirskog jezika, pače da oni toga ni ne razumevaju – toga "vlaškog jezika".

Grga Martić, jedna od najistaknutijih ličnosti iz redova bosanskih franjevaca u prošlom veku, pesnik, prevodilac, letopisac i politički radnik, koji se četrdesetak godina 19 veka pojavio u srpskoj štampi, obratio se 1858 godine molbom Društvu srpske slovesnosti u Beogradu da mu štampa rukopis rečnika turskoga jezika. U arhivu Srpske akademije nauka nalazi se i danas ta molba koja predstavlja jedan **od mnogih primera kulturne** saradnje bosanskih **franjevaca sa Srbijom u vreme** kad **su Bosna i Hercegovina bile pod turskom vlašću.**

> "Imajući prigotovljen jedan rječnik turskoga jezika našim **bosanskim iliti srpskim izgovorom** po osnovima drugih rječnika istolmačen i za službu kako učevnijem tako i prostom redu naroda udešen, a oskudjevajući za izdanje potrebitim sredstvima", piše fra Grta Martić u svojoj molbi, "uzimam čest s pristojnim počitanjem vama visokopočitana i blagorodna gospodo upravitelji slavnog Društva srbske slovesnosti prijaviti se i ponuditi rečeni rječnik na raspoloženje tome slavnome Društvu..." itd.

Molba je upućena iz franjevačkog manastira u Kreševu. Pisana je ćirilicom i Vukovim pravopisom.

Gajevac Fran Kurelac (1811-1874), mnogostrani lingvista, bio je, prema Boži Kovačeviću (32, str. 96) "pristalica tadašnje filološke škole koja je pod srpskim jezikom podrazumevala štokavsko narečje, pod slovenačkim kajkavsko, pod hrvatskim samo čakavsko..."

Prof. Jagić saopštava jedno pismo koje mu je uputio 14 septembra 1876 prof. Valtazar Bogišić (62, str. 356), u kome ovaj piše:

> "Jer ko su pravi Hrvati? Da li kajkavci zapadne tri županije, ili su Hrvati samo čakavci dalmatinskih otoka kao što je Daničić mislio, ili su Hrvati one naseobine u Ugarskoj (i u Burgenlandu) kojih je pesme skupio Kurelec...?"

Van tih predela Bogišić ne može ni da zamisli Hrvate, a ovi ga danas zvanično proglasiše Hrvatom!

I veliki dalmatinski naučnik Natko Nodilo je kazao (21): "Srbi zar štokavci, a Hrvati čakavci".

Franjo Fancev, docniji profesor starije hrvatske književnosti u Zagrebu, pisao je 1907 o kajkavskom dijalektu Koprivnice i okoline (84), i tu je kazao:

> "Narod se zove horvat, harvat, hrvat i jezik horvacki, harvacki, hrvacki. Ali pisani jezik, štokavski, mora se razlikovati od kajkavskog. Ako se govori štokavski, kažu da se govori gospocki ili vlaški, a kajkavski, po prosto, prostački, bogečki' ".

Drugi tada mladi slavista Mate Tentor pisao je, opet u Jagićevom "Arhivu" (93), opisujući ostrvo Kres:

> "U Kresu nema nijednog običnog čoveka koji ume pisati hrvatski, već korespondiraju talijanski...
>
> Jezik se zove "fervaski", ali ime Hrvat ili bar Fervat nije poznato. To je savim obrnuto od onoga što je bilo na početku našeg političkog života: posle naseljenja ovih predela prvo je dobiveno političko ime Hrvat i tada se naziv proširio na jezik"... (Citira Jagića (94)).

Poznati hrvatski šoven dr. Ivo Pilar pisao je 1918 pod pseudonimom fon Sidland (81, 318):

> "Kao i u svemu drugom, tako su Srbi mnogo jedinstveniji od Hrvata i u jeziku. Oni imadu zapravo samo dva govora, ekavski i iekavski, a oba su štokavska, te se međusobno razlikuju mnogo manje nego tri hrvatska narječja: kajkavsko, čakavsko i štokavsko...
>
> Kajkavsko narječje je neosporno proizvod miešanja etničke i jezične mješavine Hrvata i Slovenaca, između kojih uobće nema jasne etničke granice...
>
> Kajkavština je ograničena na bansku Hrvatsku, i to na županije: zagrebačku, varaždinsku, modruško-riječku i bjelovarsko-križevačku, a obilježeno je ekavštinom..."

> (U Dubrovniku je nastao tzv. "makaronski jezik", tj. miešani jezik iz "hrvatskog" i talijanskog jezika).

V.

U mnogim krajevima današnji Hrvati nazivali su svoj jezik samo naški, i to u prošlom veku i početkom ovog veka. Evo nekoliko dokaza:

Nekadašnji ruski konzul u Bosni i istoričar Aleksandar Fjodorović Giljferding pisao je pre malo više od sto godina, pošto je bio proputovao celu Bosnu i Hercegovinu, kako se Srbi pravoslavni osećaju svuda jednako, znaju šta su i svoj jezik nazivaju uvek srpski. Onda dodaje za katolike našeg jezika, koje on konzenkvetno naziva Srbima katoličke vere, ovo (124, s. 126):

> "Srbin katolik odriče sve srpsko, pošto je pravoslavno, i ne zna za srpsku otadžbinu i srpsku prošlost. Kod njega postoji samo uža provincijalna domovina; on sebe naziva Bosancem, Hercegovcem, Dalmatincem, Slavoncem, prema oblasti gde se rodio. On svoj jezik ne zove srpskim, nego bosanskim, dalmatinskim, slavonskim itd. Ako on želi uopštiti pojam o tom jeziku, naziva ga **naškim jezikom.** On pita napr. stranca: 'Umijete li vi naški'. No koji je to 'naški jezik' on ne ume da kaže. On zato ne zna da taj jezik nazove svojim pravim imenom, jer on sam nema opštu otadžbinu, opšte narodno ime. Van svoje uže oblasti, u njega je samo jedna otadžbina: Rimokatolička crkva..."

Hrvatski filolog Marsel Kušar, profesor i direktor dalmatinskih gimnazija, pisao je krajem prošlog veka u reprezentativnoj ediciji "Austrougarska monarhija" (123), govoreći o dalmatinskim narečjima:

> "Slovenski srpsko-hrvatski dijalekat koji vlada u Dalmaciji zove su u ustima tamošnjeg naroda hrvacki jezik u celoj severnoj i srednjoj Dalmaciji i na ostrvima tog dela Dalmacije. U južnoj Dalmaciji od Neretve pa sve do kraja, kao i na ostrvima Korčuli, Lastovu, Mljetu i manjim okolo Dubrovnika, katolici odgovaraju kad ih neko pita kako govore samo rečju 'naški'..." (dok pra-voslavni, po samom Kušaru, kažu uvek da govore "srpski jezik"...
>
> Kod starih Dubrovčana, kaže Kušar najviše su označavali jezik kao "slovinski", termin koji se "u Dalmaciji prvi put upotrebljava u jednoj latinski sastavljenoj povelji kralja "Petra Krešimira iz godine 1069".

Slično tvrdi za sadašnji Dubrovnik (na početku ovog veka) profesor Univerziteta Mateja Krek, Slovenac. On piše u jednoj svojoj raspravi (88, 236):

> "Nezaboravne mi ostaše reči jednog barkajola (vozača čamca) u Dubrovniku, kad sam ga pitao da mi objasni šta znači ta reč "naški' (kako on jezik naziva). On mi u punom miru odgovori: Gospodaru, mi govorimo kako nas je mati naučila; da li je taj jezik srpski ili hrvatski, o tome neka se spore gospoda' ".

Još nekoliko gledišta iz ovog veka, za vreme Prve Jugoslavije i posle nje.

Hrvatski publicista i političar Milan Banić pisao je između dva rata (38, str. 148):

> "...Ne samo da su Srbi prodrli u najzapadnije dijelove Hrvatske, nego je Srpstvo dalo Hrvatstvu nov priliv svježe krvi, unijelo mu je u mentalitet dio svoje tvrdoće i svog aktivizma, oslobodilo hrvatsku narodnu dušu: **nametnulo hrvatstvu svoj govor,** svoju narodnu pjesmu, dobrim dijelom svoje običaje i navike..."

U zbirci "Lički Grudobran" (101), a u članku urednika Boža Katilinića "Lika i Ličani'" stoji ovo (s. 73):

> "Srbi u Lici govore narječjem štokavskim, govorom ijekavskim. Ja brojim Brinje i Otočac također u Liku. U ta se dva kotara govori uglavnom čakavski..."

Str. 75: "Likom u užem smislu zovemo one krajeve kroz koje protiče rijeka Lika i njezine pritoke, To je ona prava Lika. U širem smislu brojimo i Krbavu u Liku, a u najširem čitavu bivšu ličko-krbavsku županiju. Bosna i Dalmacija, pa Una Kapela i Velebit zatvaraju gotovo odasvud Liku".

U istoj zbirci u članku Mila Starčevića "Ekavica dra Ante Starčevića" nalazimo na ove podatke (101, str. 77):

> "U Lici ne govori niko ekavski: Srbi su ijekavci, a Hrvati većinom ikavci i manje ijekavci..."

Starčevićeva majka je govorila ijekavski, kako tvrdi pisac, a sam Ante ikavski, ali je pisao ekavski! Str. 79: "Starčević je proglasio ekavicu hrvatskim narečjem, hoteći u prvom redu da za hrvatstvo spasi kajkavce i one ekavce koji su po njegovom mišljenju bili najbliži hrvatstvu.

Pretsednik Hrvatske seljačke stranke i kao neki vođa hrvatskog naroda pisao je početkom 1961 (u muslimanskom listu "Svijest" koji izlazi u Engleskoj, što prenosi kanadski "Hrvatski Glas" u broju od 13 februara) da mu je majka bila Slavonka. Njen otac je bio negde od Slavonskog Broda, a majka iz Vinkovaca. "Oboje su se smatrali do smrti Slavoncima", a baba Mačekova je "tvrdila sve do svoje smrti da ona govori slavonski, a hrvatski da govorimo mi Zagrebčani"... "Slično je bilo i sa Dalmacijom".

Vlaho Raić, Hrvatski emigrantski pisac iznosi u jednoj svojoj knjižici (43) odjeke na njegovu raniju knjigu (vrlo sumnjivih kvaliteta) "Hrvatska i Srbija", pa na strani 44 navodi i ovo:

> "Dr. Rudolf Baričević, poznati intelektualac u hrvatskoj emigraciji, napisao je za madridsku reviju 'Osoba i duh' opsežan prikaz o mojoj knjizi, u kojem među ostalim veli: ...U vrijeme obnove historijskih istraživanja, kad historizam počinje dominirati društvenim znanostima, Hrvati zaboravljaju i svoje narodno ime, a Sabor raspravlja da li hrvatski jezik treba nazivati ilirskim, slovinskim, slavenskim, našim ili jugoslavenskim. I nije to bilo samo napuštanje hrvatske sklonosti prema historizmu, nego i gubitak historijskog pamćenja, bez koga nema narodne svijesti..."

VI.

Dosad smo navodili samo slovenske pisce, pretežno čak hrvatske. Sad ćemo i neke strane, mada smo njih iscrpno naveli u knjizi "Sporni predeli Srba i Hrvata". Samo malo pabiraka.

Nemački filolog (slavista) iz prve polovine prošlog veka Ernst fon Eberg (pisao je samo sa inicijalima svoga imena i muka je bila pronaći njegovo pravo ime), izdao je još 1837 knjigu o istoriskom pregledu slovenskih jezika i književnosti (98).

Govoreći o srpskom jeziku na strani 81, Eberg piše:

> "Srpski jezik govori gotovo pet miliona lica i on se prostire, sa malim dijalektičkim otstupanjima, preko turskih i austriskih provincija Srbije, Bosne, Hercegovine, Crne Gore i Dalmacije, Slavonije i istočnog dela Hrvatske. To je, dalje, idijom hiljada koje su se, zbog turskog pritiska pselile i naselile se na jugozapadnoj obali Dunava od Zemuna do Sent-Andreje kod Budima. Jedan dijalekat toga jezika, koji ipak pokazuje znatna otstupanja, govore Bugari..."

Na str. 100 kaže da Slavonci govore skoro isti jezik koji i dalmatinski Srbi, a na str. 101 da Hrvati imaju dva jezika: u Vojnoj Hrvatskoj govore "dalmatinsko-srpski dijalekat sa neznatnim otstupanjima, a u Provinciskoj Hrvatskoj blizak Slovencima."

U nekad vodećem nemačkom časopisu za inostranstvo stojalo je u jednom napisu o "južnoslovenskim Ilircima" (33) i ovo:

> "Srpski, ilirski, slavonski i dalmatinski jezik, to je jedan isti jezik... Narod koji hrvatski jezik govori pripada ipak srpskom narodnom stablu koje broji više od pet miliona duša..."

> "Prema tome, Južni Sloveni koje zovu Ilircima nisu Ilirci, niti govore ilirski jezik... nego srpski jezik, koji u Slavoniji nazivaju slavonskim, u Dalmaciji takođe dalmatinskim jezikom, a od koga je hrvatski jezik opet samo jedan dijalekat".

U jednom informativnom prikazu slovenskih jezika nemački filolog Rudolf Rost pisao je 1867 u časopisu Globus (7, str. 82):

> "...**3) Srpski jezik.** Predeo ovog jezika prostire se preko turskih i austriskih pokrajina Srbije, Bosne, Hercegovine, Crne Gore i Dalmacije, preko Slavonije i istočnog dela Hrvatske."

Zatim govori sa najvećim pohvalama o lepoti srpskog jezika, što smo preneli u jednoj drugoj knjizi. Potom Rost klasificira:

> "Srpski jezik se deli na tri dijalekta:
>
> > **a) Hercegovački dijalekat,** koji govore Srbi nastanjeni u Hercegovini, Bosni, Crnoj Godi, Dalmaciji i Hrvatskoj, i još u Srbiji od Mačve do Valjeva i Karanovca (Kraljeva);
> >
> > **b) Resavski dijalekat,** koji je svojstven Srbima u ostalim delovima Srbije, naročito u Braničevu, Resavi, Levču, na Gornjoj Moravi, u Paraćinskom kraju i u Crnom Potoku do Negotina;
> >
> > **c) Sremski dijalekat** koji je kod kuće u Sremu i Slavoniji, u Bačkoj, Banatu i Srednjoj Ugarskoj, u Srbiji između Save, Dunava i Morave."

Zatim pisac opisuje:

> "**4) Hrvatski jezik.** Ovaj vlada u županijama zagrebačkoj, križevačkoj i varaždinskoj sa okolnim predelima, i približuje se više slovenačkom nego srpskom..."

U Etnografiji Evropskog istoka, naročito Balkanskog poluostrva, od Difenbaha pisalo je 1880 (34, str. 80):

> "Po jeziku i narodnosti pripadaju srpskom plemenu Hrvati i Slovenci, koji su odeljeni narečjem i političkom geografijom."

Da je strana nauka jezik Dalmatinaca smatrala srpskim, pored mnogobrojnih navoda u knjizi "Sporni predeli Srba i Hrvata", evo još nekih:

Veliki nemački istorik Johan Kristjan fon Engel (1770-1814), koji je dao prvu solidnu istoriju Srba i koga Jireček smatra svojim prethodnikom, a takođe i istoriju Bugara i Hrvata, kaže u tom istom delu (95):

> "Ako neki pisci, kao npr. Zlatarić u predgovoru svojih pesama, Mleci 1597, naziva dalmatinsko-ilirski (srpski) kao 'harvackij jezik', to nije tačno govorio. To se dogodilo samo zbog političke povezanosti sa Hrvatskom".

Mi smo to direktno preneli od Engela. Ali neće biti na odmet ukazati da je to isto zapazio i naglasio katolički kanonik Dubrovnika dum Ivan Stojanović. On kaže:

> "Poznati povjesničar Engel kori Zlatarića što jezik Dalmacije zove hrvatskijem, te kaže da je to posve krivo, pošto je taj jezik čisto srpski, a da se ime hrvatsko spominje samo radi toga, što je Dalmacija bila neko vrijeme u političkijem svezama s Hrvatskom radi Ugarske". (40, 206). '

I drugi veliki nemački istorik Ludvig Albreht Gebhardi (1735-1802), koji je još pre Engela u svojoj Opštoj istoriji (96) dao dosta mesta Srbima, kazao je i ovo:

> "Jezik današnjih Morlaka je više raški nego hrvatski".

Nikola Tomazeo, italijanski veliki pisac (1802-1874), rodom iz Šibenika, koji je stalno tvrdio da se u Dalmaciji govori srpski, kaže u svojoj knjizi "Dalmatinsko pitanje..." (36. 32):

> "Dalmacija je bolje sačuvala sopstveni jezik nego Hrvatska sopstveni ustav. Nekakav ustav bolji nego što je hrvatski, Dalmatinci, iako tako mali, mogu da ga zamisle. Hrvati, pak, ne mogu da stvore od sebe jezik čišći i jači od onoga koji Dalmatinci govore i na kome narod peva".

Na strani 48 kaže da se u Dalmaciji, pored italijanskog, govori i "slovenski, veoma lepo na kontinentu, manje čisto od ostrvljana..." Sad hoće da imaju i "hrvatski" načinjen od "Hrvatotvoraca" (Croatificanti).

VII.

Kad sve ovo pročitaju, čitaoci će biti jamačno jako razočarani. Tada tek neće ništa znati šta je to bio i koji je bio hrvatski jezik do Preporoda ilirskog. U stvari, to je bio naš cilj da ovo pokažemo i dokažemo. Ni Hrvati nisu bili načisto o tome, ni nauka slovenska ni strana. Svak se kolebao, svak se predomišljao, svak je nešto drugo uzimao kao "hrvatski jezik". Ovo je sve trebalo navesti da bi se razumelo osnovna ideja i intencija lica koja su proklamovala i izvela "Ilirski Preporod".

Mada se svi navedeni pisci ne slažu u tome koji jezik treba smatrati hrvatskim, oni svi bez izuzetka, bar do "Ilirskog preporoda" a i znatno potom, isključuju štokavštinu od hrvatskog jezika. Nijednom jedinom piscu od ranga (a ni ma kom drugom po našem saznanju) nije palo na pamet da ijedan deo južnoslovenskih štokavaca proglasi za Hrvate. Svi odreda ih pripisuju Srbima. Sve do "Ilirskog preporoda", pa i dve-tri decenije potom. Dok taj "Preporod" nije počeo da pušta plodove!

Govoreći o Fridjungovoj i Zagrebačkoj parnici hrvatski pisac "fon Sidland" kuka (8, str. 301):

> "Na strani Srba bejaše službena znanost, prema kojoj su zapravo Srbi svi oni koji govore štokavski..."

Srpski filolog, profesor Beogradskog univerziteta Dr. Vasilije Đerić, pisao je pred Prvi rat (16, s. 15):

> "Otkad ima u čakavaca narodnih spomenika, zvali su oni sebe Hrvatima, a svoj jezik hrvatskim. A svi su štokavci od najstarijih vremena do XVI veka zvali sebe Srbima i svoj jezik srpskim..." Tek u tom i sledećem veku neki književnici "upotrebljavaju veštačka imena ilirski, ilirički, slovinski". Ali jamačno samo katolici (LMK).

VIII.

Ima pisaca, čak veoma uglednih i stručnih, koji ne priznaju (tj. nisu priznavali) posebnu ekzistenciju hrvatskog jezika ni do "Ilirskog Preporoda". Jedni od njih su ćutke preko njega prelazili u navođenju svih slovenskih jezika, drugi su izrečno tvrdili da je to samo dijalekat srpskog jezika, treći su čak javno iznosili

mišljenje da je to iskvareni, degensrisani dijalekat srpskog jezika. Itd. Nekoliko primera će to najbolje pokazati.

Ali, pre nego bismo izneli nešto podataka koje smo sami skupili (a te podatke smo retko sakupljali), prenećemo šta o tome kaže najomiljeniji hrvatski pisac dr. Ivo Pilar, u svojoj pod pseudonimom L. fon Sidland objavljenoj na nemačkom a i posle hrvatski prevedenoj knjizi o južnoslovenskom pitanju (8, s. 192):

> "G. 1885 izdao je Miklošić u Beču svoj "Skraćeni riečnik šest slovenskih jezika" (9). Hrvati se tu ne spominju. 1890 izda profesor Ržiga u Moskvi djelo "Sintaksis slavjanskih jazikov". U toj knjizi obrađuju se ovi jezici: staroslovenski, ruski, poljski, lužičko-srbski, češki, slovenski, srbski i bugarski. Hrvatski se jezik tu i opet ne spominje. A ja mislim da je taj nastariji slavenski državotvorni narod zaista zaslužio da se bar spomene."

Sidland sa ogorčenjem piše dalje (8, str. 291):

> "God. 1914 objelodanio je slavni slavist u Hajdelbergu A. Leskin "Gramatiku srbsko-hrvatskog jezika" (11) u kojoj se nalazi ovaj odlomak: 'Raznim političkim promjenama iztisnuta su plemenska imena i nadomještena imenom Srbi, koje je sada skupno ime za slavenske stanovnike Crne Gore, Južne Dalmacije, Hercegovine, Bosne, prijašnjeg turskog Kosovskog vilajeta... kraljevine Srbije, Slavonije, Sriema i Banata'".

Sa svoje strane uzvikuje "Sidland":

> "I taj slavni naučnik ne može se osloboditi skrbničtva velikosrbskih misli"!!! Zatim, opet sa žalošću tvrdi: "Naravski da u Francuskoj i Engleskoj nije bolje". Malo pred tim kaže: "Isto tako izgleda čitava slavistika koja sve do danas počiva na radovima Dobrovskog, Šafarika i Miklošiča."

Razume se: svi su oni pod tutorstvom Velikosrba, maltene plaćeni, ako ne priznaju hrvatske megalomanske težnje.

Nešto malo treba još reći o tim piscima. Miklošič i Leskin su bili najveći slaviste XIX veka.

Franc Miklošič, rođen 1813 u današnjoj Sloveniji, umro u Beču 1891, gde je bio prvi profesor Slavistike i tu disciplinu razvio tako, da je Beč smatran kao jedan od glavnih centara Slavistike u svetu. Njegove studije su i danas bez premca.

August Leskin, slavista, rođen u Kilu 1840, umro u Lajpcigu 1916. Predavao je u Getigenu, Jeni, Hajdelbergu, Lajpcigu. Svi su se nemački univerziteti nadmećali da ga dobiju u svoj sklop. Naročito su mu nezamenljiva dela o staroslovenskom jeziku.

Ivo Pilar, 1874-1933, živeo je u Bosni, u Tuzli kao advokat. Poznat kao opasan srboždar. Sav se posvetio panjkanju Srba pod vidom nauke.

Sad dolazi nekoliko podataka koje smo sami sakupili. Prvo od Frederika Gustava Ajhhofa, francuskog filologa i književnika rođenog u Le Avru 1799, gde se nastanio bio njegov otac trgovac iz Hamburga.

Taj Ajhhof, "bibliotekar francuske kraljice", kako se označio, izdao je 1839 jednu Istoriju slovenskih jezika i književnosti. (85). O hrvatskom jeziku se ovako izražava (str. 72):

> "Hrvatski, koga neki put smatraju kao jedan zaseban i različit jezik, nije u stvari ništa drugo nego sekundarni dijalekat, koji govore u

> slovenskim kolonijama razasutim na granicama Austrije i Turske, i koje su sve jednako lišene kulture. On se s jedne strane približuje srpskom jeziku, a s druge vindskom, između kojih se nalazi podeljen."
>
> Str. 215: "Hrvati, iako obrazuju jedan različit narod koji je uživao i efemernu vladavinu u borbama protiv carstva grčkog i germanskog, često su bili deljeni i mešani sa ostalim slovenskim plemenima, da ne samo što nisu mogli da produciraju narodnu literaturu, već je i sam jezik njihov izgubio svoj karakter i asimiliran je, u oba njegova dijalekta, s jedne strane od srpskog a s druge strane od kranjskog jezika. Oni su međutim mislili da moraju preuzeti poseban način pisanja. Među malim brojem pisaca ovoga naroda, mora se istaći Bučić..."

(O srpskom jeziku i srpskoj književnosti pisac se izjašnjava rečima najviše pohvale.)

Čuveni nemački lingvista Johan Severin Fater pisao je 1847 (68, s. 211):

> "Jezik pravih Hrvata ili Horvata u jugozapadnoj Hrvatskoj, koji se zovu takođe Ilirci, naginje srpskom jeziku; stanovnici Provincijalne Hrvatske, pak, u okolini Zagreba, između Save i Drave, govore jedan dijalekat koji pripada vendskome (slovenačkom) narodu."

Jedan nemački naučnik, Rozen, pisao je u uglednoj "Nemačkoj Reviji" za 1880 (99) ovo:

> Str. 80: "Srpskom narodnom i jezičnom krugu pripadaju Hrvati i Slavonci, koji su se odvojili dijalektom i političkom geografijom. ... Prema Miklošiču jezici Hrvata i Slovenaca, naročito u gradovima, pod uticajem su srpskog jezika (u užem smislu)."

Jedan od najvećih svetskih lingvista (indogermanista), Fridrih Karl Brukman, profesor u Lajpcigu (1849-1919) pisao je u jednoj od svojih mnogobrojnih knjiga uporedne nauke o jeziku krajem prošlog veka (15, str. 19):

> "Slovenski jezici rastavljaju se na jednu istočno-južnu grupu i jednu zapadnu grupu... Prva grupa se sastoji iz rusko-bugarskog i srpsko-slovenačkog (ili ilirskog)."
>
> Str. 20: "Srpsko - slovenačka grupa obuhvata prvo srpski u užem smislu i hrvatski u drugom i slovenački."

Prof. Vigand u Lajpcigu kazao je u jednom svom popularnom univerzitetskom predavanju krajem prošlog veka, govoreći o nacionalnim stremljenjima balkanskih naroda (10, str. 17):

> "Takozvani hrvatski (jezik) nije ništa drugo nego srpski napisan latinskim slovima..."

U Velikom univerzalnom leksikonu XIX veka Pjera Larusa (12) nalaze se ovi stavovi pod rečju "srpski" (dok reč "hrvatski" za oznaku jezika u njemu ne postoji):

> "Srpski se govori u kneževinama Srbiji i Crnoj Gori, u turskim provincijama Bosni i Hercegovini, u austrijskim provincijama Dalmaciji, Hrvatskoj, Slavoniji i Banatu. Stanovnici svih ovih zemalja, razdvojeni kaprisom sudbine, nisu ništa drugo nego delovi (frakcije) jedne iste narodnosti i mogu da se obeleže pod opštim imenom Srba (et pouvaient etre designes sous le mom general des Serbes). Prema tome se srpski govori takođe u delu Ugarske i u polovini Iskre, Šlajher smatra hrvatski i slovenački, pored srpskog, kao subdivizije fiktivnog jezika koji naziva ilirski. U stvari, srpski i slovenački su različiti jezici. Što se hrvatskog jezka tiče, to nije nego jedan iskvareni dijalekat srpskoga (un dialecte patois serbe). Glavni dijalekti srpskog jezika jesu: hercegovački, raški, sremski i hrvatski."

Austriski etnograf Fridrih S. Kraus, rođen u Slavonskoj Požezi, pisao je između ostaloga (117):

> "(Posle bitke na Kosovu polju) Turci su Balkan samo politički, a ne socijalno osvojili. Jedan znatan deo Južnih Slovena srpskog plemena razbežao se u Dalmaciju, u Primorje, u Hrvatsku i Istriju, i na dalmatinska ostrva. Tako je postepeno porastao jedan nasip protiv romaniziranja Dalmacije i germaniziranja Hrvatske... S druge strane počeo je hrvatski dijalekat pomalo da se utapa u srpski, koji je pokazivao veću životnu snagu i puniji zvuk, da bi konačno sasvim se skoro u nj utopio. Kad se danas govori o hrvatsko-srpskom ili srpsko-hrvatskom jeziku ili literaturi, to treba pod tim razumeti slavenski dijalekat srpskog plemena i književnost sastavljenu u tom dijalektu."

I Valtazar Bogišić je u jednom pismu pisanom Vatroslavu Jagiću, kako ovaj saopštava u svojim Memoarima (62, str. 356) tvrdio da su u Bosni i okolini Hrvati primili od Srba jezik i pesme. On doslovno kaže:

> "Hrvati poprimiše malopomalo srpsko narječje, pa i pjesme, jer i u Bosni i u Dubrovniku, gdje su stare pjesme živele, sada nema nego **desetarac srpski".**

Mi smo u početku ovog izlaganja o ignorisanju hrvatskog jezika u slovenskoj nauci (u Slavistici) naveli Franca Miklošiča prema Ivu Pilaru. Ovaj, opet, to izvodi iz samo jednog dela prof. Miklošiča.

I u drugim svojim delima je Miklošič potcenjivao ili čak ignorisao hrvatski jezik, mada je stalno tvrdio da je to jezik različit i odvojen od srpskog.

Tako je u svojoj studiji o stranim rečima u slovenskim jezicima objavljenoj 1862 (107) naveo stotine primera iz srpskog jezika i samo pojedinačne iz hrvatskog, kao npr. taneč, tanec. Sve reči koje imaju Srbi on je označio kao srpske, bez obzira imaju li ih i Hrvati, a samo one reči koje Srbi nemaju obeležio je kao hrvatske. Npr. kod reči vitez stoji serb., kod reči tudeški (tako u Dubrovniku označuju nemački) stoji serb. Itd. Još više to važi za studiju "Slovenski elementi u arbanaškom" (113), izdanoj malo docnije. To je razumljivo, jer Hrvati nisu imali veze sa Arbanasima. No i u daljoj raspravi "Slovenski elementi u madžarskom" (91) nalazi mnoštvo srpskih reči preuzetih od Madžara (još više slovenačkih) a veoma malo hrvatskih iako su bili toliko vekova zajedno pa imali čak i "ugarsko-hrvatske", pardon: "hrvatsko-ugarske" kraljeve.

Tako isto postupa Miklošič u raspravi "Slovenska imena mesta iz apelativa" (108). Tamo npr. stoji:

> "Venedig se zvala kod Srba isto tako Benetci... danas Mleci, kod Slovena Benetki".

Hrvate uopšte ne spominje. Još više u Glosaru studije O dijalektima i lutanjima evropskih Cigana (109). Sve su to studije izašle u izdanjima bečke Akademije nauka, i sve sam pažljivo proučavao, ali nažalost ne mogu tako opširno da svoje beleške prenosim. Navedeni primeri dovoljno jasno pokazuju kakav je ugled imao "hrvatski jezik" kod najuticajnijih stručnjaka Evrope sredinom prošlog veka, nekoliko decenija iza "Ilirskog Preporoda".

Završićemo jednom koliko interesantnom toliko i pikantnom izjavom Nikole Tomazea, koga Hrvati proglašuju Hrvatom.

Veliki italijanski pisac Nikolo Tomazeo, rodom iz Šibenika, pravio je mnoge komplimente srpskom jeziku. Neke smo od njih naveli u drugoj knjizi (O srpskom jeziku). Ovde ćemo samo preneti šta je rekao o hrvatskom jeziku tom prilikom i to u njegovom čuvenom "Rečniku italijanskog jezika". Čak i u najnovijem izdanju toga Rečnika iz 1929 stoji ovo (97):

> "Srpski jezik... je jedan od četiri idioma, ne dijalekta, slovenskih naroda... Govori se u Bosni i Hercegovini, Zagorskoj Dalmaciji i u Srbiji. Hrvatski dijalekat, kao i njihova rasa, samo su degeneracija." (Il dialetto croato, come la razza, e una degenerazione).

II. Raznovrsna narečja i pravopisi "hrvatskog" govora

Videli smo niko živi nije mogao sa sigurnošću utvrditi do pre sto godina šta je to hrvatski jezik. Najkompetentniji stručnjaci nisu se u tome slagali, a ni sami Hrvati nisu o tome bili načisto. Ako se jedan dijalekat smatrao hrvatski, taj hrvatski karakter je osporavan drugom, raznovrsnom dijalektu.

No ne samo to: i u okviru jednog dijalekta bilo je tako različitih govora da se ljudi nisu među sobom razumevali. A "Ilirski Preporod" je sve to proglasio kao neposredni hrvatski jezik!

Iznećemo o tome nekoliko podataka iz samih hrvatskih izvora; navešćemo Hrvate kako su se žalili o mnoštvu hrvatskih narečja. I to ćemo navesti pisce iz tri veka, počevši od sedamnaestog.

Na malom delu preostale Hrvatske iz druge polovine XVII veka, Pavle Vitezović nalazi mnoštvo dijalekata. Evo šta o tome piše njegov biograf takođe hrvatski megaloman prof. Vjekoslav Klaić (57, str. 107):

> "Kad on na teritoriju tadanjih ostataka kraljevine Hrvatske i Slavonije razlikuje više narječja, kao slovensko ili slovinsko, onda majdačko, posavsko, podravsko, primorsko i kranjsko: sjećamo se da je pred njim već g. 1662 Habdelić isto tako poznavao ta narječja, te ih nazivao: bezjačko (oko Varaždina), majdačko (između Save i Kupe oko Jastrebarskoga), solarsko (primorsko) i tukavsko (kranjsko)..."

Interesantno je da se nijedno od tih "narečja" (dijalekata) ne zove hrvatskim.

Pavle Riter Vitezović navodi reči zadarskog kanonika Zanetića (jamačno Zanetti), ali ne stoji iz koje godine, no svakako pre 1700 (57, str. 144):

> "Koliko gradova u ovoj krajini jest, mogu riti da tuliko vresti jezikova ili govorenja jest, i svaki svojim zakonom osobito govori, tako da svi Hrvati jesmo, a da jedan drugomu svaku besidu ne razumimo".

Tri navedena pisca su iz tri razna kraja sadašnje Hrvatske: Juraj Habdelić je iz Hrvatskog Zagorja (rođen u Turopolju 1609, umro u Zagrebu 1678), bio je jezuit i direktor Jezuitskog kolegija u Zagrebu. Pavle Riter, koji je sam sebe prezvao Vitezović (pohrvativši svoje nemačko ime) bio je iz Hrvatskog Primorja (rođen u Senju 1652, umro u Beču 1713). Kanonik Zanetić je bio Dalmatinac. U svim tim predelima je vladala raznovrsnost narečja da se na razmaku od nekoliko desetina kolometara ljudi nisu više razumevali mada "svi Hrvati jesu".

Tako je bilo i u drugim predelima današnjeg "hrvatskog jezika". Evo nekoliko daljih primera.

U svojoj studiji "Iz prošlosti hrvatskog jezika" napisanoj 1864, saopštava Vatroslav Jagić (69, 52) da

> "Dobretić 1782 pripovijeda" da smo svi "slavnoga ili iliričkog jezika" ali da je ipak teško svakome ugoditi, jerbo "školjari na jedan način govore, na drugi gradovi pokraj mora, na drugi Dalmatinci koji su daleko od mora, na drugi Dubrovčani..."

Nažalost nemam podataka o samom Dobretiću, ali mora da je bio primorac. Sad jedan stari (nedatiran) podatak iz Bosne.

Hrvatski literarni istorik Dragutin Prohaska piše 1911 (35, s. 2):

> "Jedan bosanski franciskanac iz Velima (biskupija Skradin) piše: "Dragi čitaoče, imaj obzira prema mom jeziku, jer je teško u našem jeziku pisati latinskim slovima. Sem toga, naš jezik se govori na više načina, u svakoj državi drukčije, tako da ljudi jedva razumeju jedan drugoga. U Bosni se govori na jedan način... Hrvati govore na četvrti način, Dubrovčani na peti, Dalmatinci drukčije...'"

Tu Srbe nije spomenuo. Pošto je ovaj citat preveden sa nemačkog (retraduciran), ne mora biti bukvalno istovetan sa piščevim govorom, ali je to po sadržaju.

Slovenski filolog, pohrvaćen Čeh Dragutin Prohaska piše u Jagićevom Zborniku (70, s. 557), imajući u vidu 18 vek:

> "Mnogi govore o nekom utjecaju Dubrovčana na Slavonce, no ispravnije je ostati pri činjenicama koje nam potvrđuju samo slabo dodirivanje. Ne prelaze u Slavoniju iz Dubrovnika, ni iz Dalmacije, smjerovi književni, nego samo pojedina mjesta, citati, reminiscencije. Zašto je tako, to dovoljno razjašnjuje velika razlika kulturna tamo i ovamo. A dijeli obje književnosti i raznoliko narječje. Osobito dalmatinska čakavština, natrunjena talijanizmima, tuđa je i nerazumljiva slavonskoj štokavštini našaranoj turskim, mađarskim i njemačkim provincijalizmima. I političko odijeljenje spriječavalo je međusobni saobraćaj. U Slavoniji jak je nada sve kulturni utjecaj njemački; pred njime iščezava svaki drugi."

II.

Nije samo govorni jezik kod Hrvata bio skroz različit, već im je nejednak i različit bio i pravopis upotrebljavan od malobrojnih pismenih lica (ta malobrojnost je bila opšta pojava, jednaka i kod Srba).

Hrvatski istoričar književkosti Anton Barac, za vreme poslednjeg rata urednik (ustaške) Hrvatske enciklopedije pisao u Enciklopediji SHS (83) da su ranije u

hrvatskim predelima "pisci različitih krajeva pisali i različitim pravopisima, pa je svaki naš kraj živeo odvojenim životom, i kulturna nastojanja u jednom kraju slabo su nailazila na odziv u drugom."

Pre Ilirskog pokreta kod Hrvata koji su se služili latinicom nisu stvarno postojale neke posebne norme u pogledu pravopisa. Pisalo se kako je ko znao i umeo, sa puno neujednačenosti. Pojedini glasovi, specifični našem jeziku, obeležavani su na nekoliko različitih načina. S se, naprimer, moglo da piše istovremeno kao c, z, cz, cs. Često je jedan isti pisac u jednom istom tekstu obeležavao isti glas nedosledno – različitim slovima. Za ugled su služila u prvom redu dva posebna tipa latinice – venecijanski i mađarski tip, ali je bilo i proizvoljnog izmišljanja slova kod pojedinaca.

Ipak su se uglavnom pisci iz Dalmacije i Primorja služili italijanskim pravopisom, oni iz uže Hrvatske mađarskim i nemačkim.

Jernej Kopitar je u već citiranoj svojoj studiji (Pogled na slovenske književnosti..., 6) kazao kako je ranija "literatura katoličkih Sloveno-Srba" "u Dubrovniku, u Dalmaciji, Bosni i Slavoniji" koja je bila objavljena "latinskim pismenima" štampana "po raznim teutonskim kombinacionim sistemima". On tu literaturu nije priznavao za hrvatsku, ali se radi o literaturi koju današnji Hrvati revindiciraju za sebe i na koju tobože nadovezuju svoju sadašnju.

III.

Da bi se dobio samo jedan mali pojam kako je izgledao hrvatski jezik, naročito pisani hrvatski jezik, pre prihvatanja srpskog jezika, daćemo nekoliko primera, po mogućnosti iz raznih krajeva, neke čak i u originalnoj ortografiji, mada nemamo sva slova za adekvatno reprodukovanje.

Prvo jedan iz Hrvatskog Primorja, iz kraja skoro čakavskog. Pisac je Senjanin, već malopre citiran.

Početkom XVIII veka (negde oko 1702 godine) žali se Pavao Riter Vitezović na nejednakost i neuravnoteženost hrvatske ortografije. Da se vidi kako je on to opisao, iznećemo taj stav odn. početak njegovog "Pripomenka" doslovno (iz knjige broj 57, strana 171):

> "Najdes, moj Stavcse, v' ovih mallih knyishicah i pismo i ricsi nikoje, nad kimiches misliti, jesuli pravo pisane? jesuli pravo Hervatske? Stose pisma dostoi; nenajdoh jos niednoga Pisca ni Knyishnika koi bi s' mallochom Diacskih aliti Latinskih slov obilve Hervatskoga nassega jezika dobro ili pravo pisal..."

Ja bih to ovako preveo (ne garantujući punu tačnost): "Naći ćeš, moj čitaoče, u ovim malim knjižicama neko pismeno ili neke reči o kojima ćeš sumnjati da li su pravilno pisani i da li su čisto hrvatski. Što se pisanja tiče, ja ne nađoh nijednog pisca ni književnika koji bi sa lakoćom đačkih ili latinskih slova dobro i pravilno ispisao obilje našega hrvatskoga jezika..."

Ovo smo prvo naveli, jer u citiranom stavu Riter-"Vitezović" govori baš o mnoštvu dijalekata i raznolikosti pisanja u XVII i XVIII veku. Sad jedan znatno stariji stav, ali, nažalost, već ortografski popravljan.

Iznećemo nekoliko stavova iz prve polovine XVI veka iz "hrvatske redakcije" Letopisa popa Dukljanina od Marka Marulića i Dmina Popalića, i to posle amandiranja od strane prof. Ferda Šišića, koji je, shodno zahtevima nauke, još tekst štampao "današnjom ortografijom i interpunkcijom." Pa ipak ćemo preneti jedan deo tog teksta sasvim s kraja, i to onaj gde opisuje kako su Hrvati ubili svoga kralja Zvonimira. Zatim stoji (13,415):

> "I nevirni Hrvati vazeše zlu misal i nepravden svit, i meju sobom zlo viće učiniše, i sebi i ostatku svome rasap i vičnje pogrgjenje. I tako počeše upiti kakomo Židove vapiše na Isukrsta... I tako sramotni i nevirni Hrvati počeše govoriti, vapijući kako psi ali vuci... I ne inako, nere kako psi na vuke lajući kada idu, tako oni na dobroga kralja Zvonimira, komu ne daše ni progovoriti, nere z bukom i oružjem počeše sići njega i tilo njegovo raniti i krv prolivati svoga dobroga kralja i gospodina, koji ležeći u krvi izranjen veličinu bolizni, prokle tadaj nevirne Hrvate i ostatak njih bogom i svetimi njegovimi, i sobom, i nedostojnom smrtju njegovom, i da bi veće Hrvati nigdar ne imali gospodina od svoga jazika, nego vazda tuju jaziku podložni bili..."

Pošto je ova recenzija nastala u Dalmaciji, za koju svi slaviste tvrde da govori srpski, tekst je nesumnjivo Srbima razumljiviji nego prethodni (to nije tekst samog Dukljanina!!!). Sadržina njegova je veoma interesantna, pa je i to bio razlog da se ovaj tekst prenese. Originalan spis Marulića mi nismo imali u rukama, već samo ovaj pravopisno amandiran od prof. Šišića.

U Zagrebu su krajem XVIII veka, za vreme Francuske revolucije, pevane razne "revolucionarne pesme" (a i druge, antirevolucionarne). U jednoj od tih "revolucionarnih" nalaze se ovi stihovi:

> Zakaj išli bi Horvati
> Prot Francuzu vovejvati
> Ki vas nigdar ni zbantuval
> Kak vas vsaki bu valuval.

Jednom je Jaša Prodanović, kao profesor Druge muške gimnazije u Beogradu, doneo na čas filosofije u VIII razredu jednu tek objavljenu raspravu docenta za filozofiju na Univerzitetu dra Dragiše Đurića, pročitao i kazao da daje groš svakome onome ko je razume. Ja dajem dolar svakom Srbinu ko ove stihove razume! A tobože smo jedan jezik!

Dimitrije Ruvarac (31, 85) navodi i nekoliko stavova iz pisanja Frana Koritića, župnika (paroha) u Ivanjskoj, ali, nažalost, ne navodi vreme kad je to pisano. Ipak ćemo ih preneti, ne samo radi ilustracije pisanja hrvatskog pre Ilirskog preporoda, nego i radi sadržaja ovih stavova (iz kojih će se videti da su se Hrvati služili ćirilicom do dolaska Jezuita početkom XVII veka):

> "Do vpeljanoga v Horvatsku zemlju leto 1607 tak nazvanoga tovarušstva jezuševoga bi moglo reći se da Horvatov velika stran ili pravemi slovenskimi slovami, koje Rusom i Srbljem grčke crkve vu običaju, i koje k grčkem vnogo spodobne su; ili pak da slovami tak nazvanemi ćirulicami od sv. Ciriluša, kak poveda se, izmišlenimi, ter Dalmatincem i Bošnjakom katolikom glagolitam navadnemi knige negda svoje i pisma zpisavali jesu; i da anda jezuiti, kojem všačko domovne mladosti v navukah nastavljanje i v držanjih vpitomljenje bilo je zručeno, prvi počeli su na mesto slov materinskomu jeziku privlagodjenih, stranske latinske poanjviše vpotrebuvati i počinsji vjeljivati s toga more biti zroka, da kak ovakven redov kotrigom bilo bi običnо, rimokatolike od one grčke crkve i vu tom odlikuje, ter i na taj način bi veliku svoju proti pravoverju osvedočiti goručnost."

Ovo je svakako pisano posle "Ilirskog preporoda", jer pisac upotrebljava dijakritičke znake usvojene od Gaja (prema češkom pravopisu). Verovatno je to bilo u drugoj polovini XIX veka.

Sad primere iz kajkavskog područja, ali preuzete baš iz Gajeve "Danice Hrvatske, Slavonske i Dalmatinske", koju je počeo da izdaje januara 1835. Primeri su uzeti iz knjige prote Dimitrija Ruvarca (31, s. 76).

U 1. broju " DANICZE" na prvom mestu nalazila se pesma pod naslovom:

DANICZA
"Z Daniczum
Szelan v zemlyu plug zabode,
U razrese drachne plode;
Da sze zterni z nye podigne,
Pune lati k zemlyu prignu."

Ovu je pesmu spevao Dragutin Rakovec, kajkavac. U 7. br. je spevao Ljudevit Vukotinović pesmu pod naslovom:

RASTANAK OD LYUBE
Zdravo mi oztala mila
Ke szi nebo mi odkrila.
Dusnost pelya me z tvog raja,
Szamo kip me tvoj zprejava
Vu szamochu ladanysky.

Sam Ljudevit Gaj, koji je posle stvorio "hrvatski" književni jezik žali se u svojoj tek pokrenutoj "Danici horvatskoj, slavonskoj i dalmatinskoj" kako drugi narodi napreduju jer u svome jeziku objavljuju naučne, beletrističke i žurnalističke stvari, dok kod Hrvata to nije slučaj. Da se vidi kako je tada pisao sam "preporoditelj" Gaj mi ćemo preneti bukvalno njegovu izjavu iz broja Danice od 20 listopada (oktobra) 1834, a prema Ruvarcu (31):

> "Vsi skoro Europeanski narodi vu znanostjah i navukeh vre tak daleko dospeli su, da se pri njih materinskem jezikom pisane knjige i novine ne samo vu zmnožneh dvoreh, nego dapače vre vu isteh priposteh kućah šteju i preštimavaju. Ni li anda skradnje vreme, da i mi koterah slavni pređi, kakti cele Europe hranitelji i čuvari čez vnoga stoljetja sveudilj oboružani za vsega človečanstva preporod hrebreno skoznuvali su..."

IV.

Gaj je reformisao i ujediačio takođe pravopis hrvatski, što mu se takođe mora upisati u zaslugu. Inače, razume se, ne bi došlo do jedinstvenog hrvatskog jezika. Tu nije preuzeo ništa srpsko, niti je Srbe imitirao, jer su ovi imali ćirilovsko pismo. Ali, s jedne strane, Gaj je pokušavao da uvede i srpsku ćirilicu, a s druge njegova pravopisna reforma, naročito prihvatanje dijakritičkih znakova, preuzeo je od Čeha i Poljaka. Opet ništa hrvatsko. Pa ni tu nije ujednačenje sprovedeno do kraja kao u srpskoj ćirilici. Nešto malo "faktografije".

Gaj je, kao što smo videli, uveo srpski štokavski dijalekat kao opšti hrvatski književni jezik, a imao je u planu da uz štokavski govor uvede i ćirilicu po Vukovoj reformi, ali se tome usprotivio jedan deo njegovih najbližih saradnika.

Kad je zadržao latinicu (da li voljno ili nevoljno, ne znamo), on ju je takođe "reformisao" i ujednačio pravopis po principu da svaki glas treba da ima samo jedno slovo, ugledajući se na češki pravopis.

Uzimajući za uzor češku i poljsku latinicu Gaj je uveo u azbuku Hrvata slova: ć, č, š, ž i niz drugih, koja su kasnije izašla iz upotrebe.

Ova je reforma posle preinačena u nekoliko predlozima Slavonca Vjekoslava Babukića (1812-1875). On je bio Gajev savetnik i pomagač u rešavanju jezičkih

problema (godine 1836 objavljena je njegova čuvena "Osnova slovnice slavjanske narečja ilirskoga"). Kao i Gaj, i on se bavio pitanjem reforme latinice. Odbacujući Gajev princip da se svaki glas obeležava jednim slovom, on je predložio obeležavanje pojedinih glasova spojevima od dva znaka: – nj (= њ), 1j (= љ), dj (= ђ). Njegov način pisanja bio je vrlo popularan kod Hrvata joљ od početka; vremenom je on potpuno potisnuo Gajevu ortografiju. I danas se joљ u latinici piљu u nekim slučajevima za jedan glas spojevi od dva slova prema Babukićevoj reformi, iako je bilo pokuљaja da se pisanje uprosti u duhu Gajevog pravopisa.

Raniji jezik viših slojeva Hrvatske

I.

Za poslednjih nekoliko vekova pre "Ilirskog preporoda" u svim predelima današnje Hrvatske bio je strani a ne hrvatski, ne uopšte slovenski zvanični jezik. Svi istaknuti slojevi Hrvatske, koji su sačinjavali narod u tadašnjem državno-pravnom smislu (u Posavskoj Hrvatskoj to su bili plemići i sveštenici), govorili su takođe između sebe i sporazumevali se stranim jezikom. Precizne podatke ćemo izneti malo za ovim, puštajući druge, uglavnom strane (ne srpske) pisce da se o tome izjasne.

I u prvobitnoj Hrvatskoj, srednjevekovnoj, nije bio hrvatski zvanični jezik, već latinski. O tome piše najveći hrvatski istorik Ferdo Šišić (13, str. 133) da je za razliku od Bugarske i Srbije "gde je uvođenjem u crkvu slovenskog jezika on postao i ostao stalno jedinim književnim jezikom u čitavom narodu", "u Hrvatskoj je slovenski jezik, pored dominantnoga latinskoga, samo životario, i ne obzirući se još napose na ljutu borbu Latina i njihovih privrženika protiv njegove ekzistencije. Ovo dokazuje krupna činjenica što se dosada iz čitava vremena hrvatske narodne dinastije od 900 do 1100, dakle za punih dvesta godina nije našao baš nijedan profani zapis, pa čak nijedan natpis uklesan u kamen slovenskim jezikom, dok ih na latinskom ima srazmerno mnogo."

Kad je prestala hrvatska državna samostalnost, još manje se moglo očekivati da će zvaničan jezik biti domaći, hrvatski.

Nas, uostalom, daleka prošlost ovde i ne interesuje, već ona koja je bila od uticaja na današnjost, naročito na pojave koje se imaju u ovom delu pretresti. Nekoliko jezika dolaze ovde u pitanje, samo ne hrvatski.

Hrvati stalno trube o njihovoj hiljadugodišnjoj državnosti, čak neprekidnoj i neprekidanoj do 1918. A u toj njihovoj državi, svaki jezik je mogao doći do izražaja sem hrvatskog.

Dalmacija nije sačinjavala sastavni deo Hrvatske, to svi znamo. Ona je nekoliko vekova bila pod Mlecima. Da je zvanični jezik bio italijanski, i to znamo. I to je logično. Ali da se sva društvena elita katolička, sav gornji sloj, sam služio italijanskim jezikom (za razliku od pravoslavnih, koji su uvek i svagda srpski govorili), to nije sasvim logično ni samo po sebi razumljivo. Pa ipak je tako bilo.

Evo šta o tome drugi kažu, u prvom redu Hrvati sami. Mi se nećemo držati hronološkog reda pisaca, već ćemo pre svih drugih citirati prof. Ferda Šišića, najboljeg hrvatskog istoričara, jer se kod njega nalazi i istorijat celog predmeta.

II.

Posle Požunskog sabora celokupne Ugarske, koji je održan novembra 1805, i koji je prvi put uveo obavezan madžarski jezik kao zvaničan "unutar granica Ugarske", "sastao se Hrvatski sabor u Varaždinu (28 nov.) a taj zaključi na izvještaj svojih požunskih poslanika da u ovim kraljevinama (D.H.S.) i u njihovim juridičkim i političkim poslovima nikad, ni u jedno doba, nema biti mađarski jezik službenim, niti ikoji drugi već samo latinski, jer su na ovom jeziku – koji je isto tako starodrevan kao i ovo kraljevstvo i njezin ustav, napisani svi zakoni i zapisnici, a kad bi se ukinuo, onda bi propala i kultura i narod, koji ne bi konačno više razumjevao svojih prava i zakona."

Ovo je preneto prema prevodu i tekstu prof. Šišića (55, str. 94). Kao što se vidi, Madžari prvi put u istoriji uvode svoj nacionalan jezik kao zvanični. Hrvati ga neće, i to im služi na čast. Ali oni inzistiraju na latinskom jeziku, koji je star kao i sama "kraljevina" i na kome su svi akti njeni beleženi. Ako bi se on ukinuo, propala bi i hrvatska kultura i hrvatski narod. Evo, na kakvim je temeljima počivao taj narod! Na latinskom jeziku!!

Kad se krajem 1825 opet sastao Sabor u Požunu, piše Šišić (55, str. 102):

> "zatraže Mađari da se mađarski jezik uvede u sve škole i urede po svim zemljama krune Sv. Stjepana, dakle i u Hrvatskoj, i to ovdje poslije deset godina. No Hrvati to odbiju i odmah dometnu da treba naglasiti 'unutar granica Ugarske', kao što je dosada bilo, ali na to skoči na njih čitava Donja kuća tvrdeći da su po zajedničkim zakonima i privilegijama i Hrvati 'rođeni Ugri', dakle politički Mađari, i tako su dužni učiti 'narodni jezik'.
>
> Iza tromjesečne debate konačno stvar se svrši uz pripomoć Gornje kuće, čiji članovi najvećim dijelom nisu znali mađarski, pa su Hrvati i opet spasli latinski jezik kao uredovni, ali su zato na usta svog protonotara Josipa Kuševića... dne 28 februara 1826 priznali da 'uviđaju korist i potrebu mađarskog jezika, pak jer žele sreću i

> napredak svojim potomcima, da će sve moguće učiniti da mladež hrvatska nauči mađarski'...
>
> I odista, kad se nakon raspusta Požunskog sabora sastao dne 10 septembra 1827 Hrvatski u Zagrebu, bude na predlog poslanika zaključeno da mladež ima u svim školama obligatno učiti mađarski jezik, jer da inače ne bi mogla naći namještenja u zajedničkim uredima..."

Posle su ove odluke razradile "županije hrvatske: zagrebačka, varaždinska i križevačka, koje su tada sačinjavale Kraljevinu Hrvatsku" (Drugo je bila Slavonija i Vojna Krajina, LMK). Županija zagrebačka "stvori 15 maja 1830 ove zaključke: 1) Ako koji pučki učitelj znade mađarski, neka odmah djecu stane učiti mađarski čitati, a poslije neka se niko ne pusti u učiteljstvo koji ne bi znao jednako čitati mađarski kao i hrvatski i latinski. 2) U latinskim školama (gimnazijama, LMK) treba da bude od prvog razreda dalje mađarski jezik obligatnim... Neka uče svaki dan mađarski. 3) Neka se odsada ne namjesti nijedan profesor koji ne bi znao bar toliko mađarski da može školsku mladež u tome predmetu poučavati..."

Varaždinski sabor je 21 jula zaključio:

> "Budući da Hrvati istom željom gore za mađarski jezik da ga nauče kao i Mađari, neka Sabor hrvatski uznastoji oko toga... da se zadovolji ova vruća želja Hrvata..."

Županijske skupštine su birale izaslanike za Zemaljski sabor, a ovaj za zajednički sabor u Požunu. Te iste godine (1830) sastao se Zemaljski sabor u Zagrebu koji je doneo zaključak:

> "Staleži i redovi uviđaju potrebu da se u ovim kraljevinama raširi mađarski jezik... Stoga gospodi poslanicima nalažu, neka nastoje oko toga da se zakonom uredi pitanje o učenju mađarskog jezika kao obligatnog predmeta u ovim kraljevinama". No službeni jezik ostaje i dalje latinski (Šišić, 55, 106). Na Požunskom saboru, septembra iste godine, Mađari su opet pokušali da taj jezik nametnu Hrvatima. Jedan poslanik je doviknuo: "Hrvatska je dio Ugarske, pa mora da sluša svoju materu zemlju".

Hrvatski sabor daje delegatima na zajednički parlamenat u Požunu instrukciju 1832 godine "da čuvaju pravo latinskog jezika i neka se ne dadu mučiti uvođenjem nepoznata jezika..." (Šišić, 55, str. 148).

I u Narodnoj enciklopediji SHS daje prof. Šišić koncizan pregled peripetija oko jezika u Hrvatskoj. On tamo piše (73, sub voce Hrvati):

> "Hrvati su i opet pošli Mađarima u susret kad su ovi obnovili u Požunskom saboru (1825-1827) svoje nacionalne aspiracije. Sada Hrvati uvedoše, na želju Mađara, u svoje škole mađarski jezik kao obligatan predmet, što je imalo da bude prva etapa u izvršenju požunskog saborskog zaključka od 1830, kojim je mađarski jezik u Ugarskoj uveden kao službeni u sve urede i škole. Doskora su pošli Hrvati još i korak dalje, kad su županije zagrebačka, varaždinska i križevačka zaključile da Hrvatski sabor ima izraditi da se na idućem državnom saboru primi zakon, koji će Hrvatima dati pravo, da nauče mađarski jezik kao i Mađari. Tako su Mađari postigli 1830 najveći svoj uspeh: službena Hrvatska bila je na putu da se izgubi u jedinstvenoj Mađarskoj".

Šišić dalje piše (56, str. 112) da

> "hrvatski jezik nije u službenim poslovima pravo reći ni kod kuće u Hrvatskoj prije 1848 ni postojao; u ono vrijeme nije trebalo znati drugo nego u prvom redu latinski i madžarski jezik, a onda još i njemački..."

III.

Razume se da su to često isticali i mnogi drugi hrvatski pisci, ali bi bilo suviše opširno i ne bi se mogla izbeći ponavljanja kad bi se sve to prenelo. Zato ćemo preneti sad samo pojedine stavove drugih pisaca od ranga, koje smatramo karakterističnim.

Većeslav Vilder piše to skoro, u emigraciji (73, str. 43):

> "Iza one kapitulacije koja je 1790 utopila Hrvatsku u Ugarsku, dolazi daljnje navaljivanje madžarskog nacionalizma, da najpre županije, te konačno Sabor u Zagrebu stvori 1830 zaključak: 'Staleži i redovi uviđaju potrebu da se u kraljevinama (Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji) raširi madžarski jezik, jer žele da se Hrvatska i Slavonija što čvršćom vezom uzmognu povezati sa saveznom Kraljevinom Ugarskom..!"

Hrvatski istorik Rudolf Horvat, osvrćući se na držanje hrvatskih "nuncija" (izaslanika) na Požunskom saboru, kaže (58, str. 35):

> "Žalibože, nije tada u hrvatskoga plemstva bilo toliko razbora, da se od Mađara nauče ljubiti svoju narodnost. Mjesto da se hrvatski nunciji zagriju za hrvatski jezik, stoje pred Mađarima praznih ruku i posve nemoćni, jer smatraju svojom zadaćom da brane pravo mrtvoga latinskoga jezika..."

U svojim Memoarima (62, II, 138) piše Vatroslav Jagić:

> "Vrlo je zanimljivo bilo slušati Ožegovića (baruna Metela) kad nam je pričao o borbi sa Madžarima u Požunu, kad je kao reprezentant Hrvatskog sabora protiv pokušaja madžarizacije branio – latinski jezik! To je bilo dakako pre 1848 godine, dok su hrvatski feudalci, iz protivštine protiv ilirizma i 'ilirskog' jezika (štokavštine)) voleli latinštinu".

Rekapitulativno kaže Jagić u svojoj Istoriji jezika (76, str. 121):

> "Jezik latinski, koji je po ostaloj zapadnoj Evropi srednjeg vieka gospodovao u crkvi a ponješto i u državi, posta ovdje radi neprirodnog saveza sredstvenom međusobnom porazumljenja, jezikom društvenim, ispod kojega je narodni hrvatski čamio kao sužanj u tamnici".

Istorik hrvatski Ivan Kukuljević objašnjava ovu pojavu i smatra da je uslovljena bila vođstvom katoličke jerarhije (77).

> Za razliku od "sljedbenika Istočne vjere" "sljedbenici Zapada, sa svima biskupima i popovstvom, podaše se kraljevima mađarskim, koje podupiraše papa. A na pola talijansko građanstvo nekih primorskih gradova iđaše sliepo za gospodstvom mletačkim".

Hrvatski istorik i političar Ivan Kukuljević-Sakcinski kazao je u svom govoru održanom 28 avgusta 1884 u Hrvatskom saboru, govoreći o "svojoj mladosti":

> "U ono doba kad je Hrvatska snom mrtvijem spavala, kada je sva njena inteligencija isključivo latinski govorila, kada se u ženskim društvima čula samo nemačka riječ, kada je naša aristokratija, najviše plemstvo slalo svoje sinove u Madžarsku, kao u Meku i Medinu, da se nauči madžarskom jeziku... Srbi su to bili koji su me naučili da ljubim svoj narod i srodna slovenska plemena, da štujem i cijenim slovensku ideju... Ovim Srbima neću nikad zaboraviti da su me oni podučili šta je rodoljublje, kako se srpski narod borio kroz tri stotine godine i svojom hrabrošću oslobodio od Turaka..." (Preuzeto iz Milosavljevića, 37, str. 22, a ovaj iz "Dubrovnika" broj 8, 1937).

To stanje izbegavanja hrvatskog imena i hrvatskog jezika, koje je bilo takoreći opšte u to doba u Hrvatskoj opevano je i u jednoj pesmi, katoličkog sveštenika Pavla Štosa. (Nesumnjivo hrvatsko ime!). Ja sam respektivne stihove njegove pesme čitao prvo kod Hermana Vendela na nemačkom, a posle našao, nešto manje, kod Šišića (55, 109). Po njemu pesma "Kip domovine", spevana na početku 1831

prikazuje "majku domovinu" Hrvatsku kao u crno odevenu ženu od svih ostavljenu, dok je nekad bila "urešena krunom i biserom", i ta Hrvatska tobože govori:

> Narod se drugi sebi raduje
> A z menom sinko moj se sramuje,
> Vre i svoj jezik zabit Horvati hote,
> ter drugi narod postati!

Po Vendelu (72) sledeća dva stiha izriču da mnogi preziru svoju narodnost, da od srama pocrvene kad ih stranac Hrvatima naziva.

Ivan Derkos je među prvima pledirao za jedan domaći narodni jezik, i to 1832. Ali je on svoj pledoaje morao da napiše na latinskom jeziku da bi ga pismeni Hrvati razumeli. Ta knjiga ima veoma dugačak naslov; u Literaturi će biti samo početak naveden (59). On je bio pod uticajem Jana Kolara, i tu dokazuje "da Hrvati imaju naravno i istorijsko pravo na čuvanje i uzgajanje materinskoga jezika svoga" (58, str. 43). Hrvati i tu moraju da ustanove neko "pravo", naročito "historijsko" pa da uopšte uzmu stvar u pretres. Nije džabe govorio pok. Adam Pribićević da nema naroda na svetu koji više govori o svojim pravima i "pravicama" nego Hrvati. Derkos kaže da ostali slovenski narodi: Česi, Poljaci, Rusi i Srbi rade na unapređenju svoje narodnosti, kroz jezik i inače, i dodaje (58, loko citato): "Samo ova tri kraljevstva (Hrvatska, Slavonija i Dalmacija) razoruju uspomenu svoga postanka iz toga gnijezda. Da se to popravi, treba unapređivati hrvatsku književnost. U to ime Derkos predlaže, neka se sva hrvatska narječja slože u jedan jezik, koji ne bi bio pučki, nego viši, književni". Pučki, znači narodni, Narodni jezik Hrvati neće. To će posle olakšati da prime tuđ, srpski jezik.

Dosad je govoreno samo o stanju u Hrvatskoj i Slavoniji, a slično je bilo i u Dalmaciji. Pre nego pređemo na Dalmaciju iznećemo, kao rekapitulativno, objašnjenje Milana Marjanovića za obe teritorije.

Hrvatski publicista Milan Marjanović piše u knjizi "Savremena Hrvatska" (64, str. 251) malo pred Prvi svetski rat:

> "...jer je čitava hrvatska inteligencija skoro u celom XIX veku višejezična: u severnim krajevima jednako govori i oseća nemački i hrvatski, a u južnim hrvatski i talijanski. Ona se čak mora učiti narodnom jeziku i privikavati se na duh narodnog jezika...
>
> Ovaj kulturni internacionalizam, a kojiput i kozmopolitizam prema tome je starog datuma; on je u jačoj meri počeo da se javlja pre četiri veka, u vremenu kada je dodir sa jačom talijanskom kulturom primorsku inteligenciju naveo da prime latinicu a da napuste staro narodno pismo, pa da i oni učestvuju u kulturnom radu zapadnih naroda onog vremena..."

IV.

"Narodni Preporod" u Dalmaciji malo je bio zakasnio prema "Ilirskom preporodu" u Hrvatskoj. On se javlja u drugoj polovini XIX veka, upravo posle god. 1860.

Ali ima nešto zajedničko i tamo i ovamo: kao i u Hrvatskoj, i u Dalmaciji moraju "preporoditelji" da na stranom jeziku vrše hrvatsku propagandu i uveravaju sunarodnike da su i oni i ovi Hrvati. U Dalmaciji to nije vršeno ni latinski ni nemački, nego italijanski. Tako je 1860 počela u Zadru da izlazi "La voće dalmatika", list u kome su sarađivali dr. Kosta Vojnović, dr. Klaić i dr. On je bio kratkog veka (41, str. 46). Tada su narodnjaci osnovali svoj organ na italijanskom jeziku 'Il Nacionale', čiji je urednik bio Natko Nodilo..." Od toga "Nacionala" nastao je posle "Narodni List", čiji je prvi urednik bio poznati zaniskač Srba don Miho Pavlinović. Ali dugo godina jedva je među pismenim katoličkim Slovenima Dalmacije bilo ikoga ko je znao da čita nešto štampano na našem jeziku (dok su Srbi Dalmacije mnogo decenija pred tim izdavali svoje publikacije na srpskom, tako "Srpsko-Dalmatinski Almanah", "Srpsko-Dalmatinski Magacin" itd. Kod njih se nije javljala sumnja u svoj jezik i svoje pismo).

U Hrvatskoj je bilo isto tako ako ne i gore. Videli smo slučaj Ivana Derkosa; iz citiranja stranih pisaca videće se još eklatantniji primeri. Ovde ćemo završiti opet sa jednim navodom iz knjige hrvatskog publiciste Milana Marjanovića izdate 1911 (64): Na strani 124 iste knjige stoji:

> "Značajno je da su narodni elementi morali da talijanskim jezikom ne samo brane od protivnika svoje stajalište, nego talijanskim jezikom propagiraju kod neutralnih elemenata narodnu ideju. Tako je Gaj morao da otpočne svoj rad na kajkavskom dijalektu, a Drašković da nemačkom brošurom pozove 'hrvatske kćeri' da odbace nemštinu i prionu uz narodnu reč."

V.

Ove okolnosti nisu mogle, razume se, da ostanu bez komentara i stranih pisaca. Ima ih sijaset, od kojih smo mi u svoje vreme samo neke pozabeležili. Prvo ruske a onda ostale.

Čuveni ruski slaviste i istoričari književnosti Pipin i Spasevič (jedan Rus, drugi Poljak), pisahu (52, str. 259):

> "Kao i u Ugarskoj, i ovde (u Hrvatskoj) beše latinski jezik crkve, vlade, književnosti i prosvete. Istinski dijalekat (kajkavština) javlja se prvi put u književnosti u 16 veku kad je Reformacija bila prodrla do Hrvata i Slovenaca."

Ruski pisac Andreja Sirotinin pisao je u jednoj izrazito prohrvatskoj knjizi (53, s. 419) malo pred Prvi svetski rat:

> "Nema u Evropi naroda demokratskijeg od Srba... Kod Hrvata, naprotiv, masa naroda je bila zastrta širokim slojem aristokratije, koja se do poslednjeg vremena sasvim tuđila od prostog naroda. A kako bi ga mogla razumeti i voleti kad mnogi od njih nisu znali ni pet reči hrvatski..."
>
> Str. 420: "Kad je jedan od prvih preporoditelja grof Janko Drašković izdao svoju prvu političku brošuru na hrvatskom, da bi je učinio razumnim čitaocima on je tekstu priložio latinsko-nemački rečnik. Mladići su izlazili iz latinske škole sa prezirom prema svom rođenom, kako su govorili, varvarskom jeziku".

Slovak, jurist i teolog, Čaplović, koji je nekoliko godina u početku prošlog veka proveo u Pakracu, piše za Slavoniju (71, N, 300):

> "Poslovni jezik je latinski. Na madžarska pisma ugarskih županija odgovara se latinski" (mada malo ko od funkcionera ne zna madžarski).

Madžarski statističar Švartner pisao je krajem 18. veka (67, 1/1, s. 124):

> "Jednu posebnu jezičnu metodu je upotrebljavao nadbiskup grof Gavriel Patačić, 1745 u Kaloči. Patačić sam Hrvat ali ugarski arhiepiskop i patriota, hteo je da u svojoj rezidenciji povrati život i vlast madžarskom jeziku koji je venuo. On je zabranio upotrebu slovenskog dijalekta i odredio je kaznu od 12 forinti ili 12 štapa za svaki prekršaj te naredbe; ova kura se pokazala kao uspešna."

Nemački publicista Vendel piše (72, 212):

> "Još 1843 je Virovitička županija zamolila Kralja da se večno održi latinski kao diplomatski jezik slavonskih županija. Još 1845 se Hrvatski sabor opet jednom zauzeo za održanje latinskog zvaničnog jezika a tek je u oktobarskom zasedanju 1847 doneo značajan zaključak, ali na latinskom da se lingua croatico-slavonica lingua nationalis horum regnorum načini i da se kao nastavni jezik uvede u sve škole."

Italijanski pisac, ali rođeni Dalmatinac, Nikola Tomazeo, piše 1861:

> "...Fakat je da sami Hrvati, naročito u stvarima civilnim i u nauci, znađahu do juče bolje latinski nego slovenski..." (Delo pod 36, str. 34).

Engleski naučnik Džon Padžet opisuje u svom Putu iz Pešte na Rijeku (18) Zagreb iz prve polovine prošlog veka i kaže među ostalim:

> "Naišli smo na nekoliko dobrih dućana koje naročito drže Raci (Srbi) i Jevreji, koji spadaju među najbogatije stanovnike i gotovo celu trgovinu drže u svojim rukama..."
>
> "Jedna knjižara u koju uđosmo bila je prilično velika i pokazivala je živ promet. Ona je sadržavala gotovo sva klasična nemačka dela ili u nemačkom prevodu. ...Jedna pregrada sadržavala je sve madžarske knjige, između njih i dela grofa Sečenji. Knjiga na hrvatskom jeziku bilo je tri ili četiri; do pre nekoliko godina taj je jezik bio sasvim nezapažen..."

Savremeni nemački publicista Gilbert in der Maur, koji se sav bio posvetio istraživanju novije kulturne istorije Jugoslovena, pisao je malo pred Drugi svetski rat (65, II, 21):

> "Uprkos pripajanja Zapadu činjenica je da Hrvati nisu prema Srbima pokazali neku prednost (da ih nisu prebacili) u književnom i narodnokulturnom polju. Pre Obradovića nije bilo srpskog književnog jezika, ali hrvatski i slovenački behu samo dijalekti, a ne književni jezici, što je tek postalo stvarnost sredinom XIX veka, dakle 50 godina posle Obradovića. Ova zaostalost u razvoju hrvatskog dijalekta u jezik sasvim je razumljiva. Srpska raja nije preuzela jezik osmanliskih gospodara. Drukčije je bilo u hrvatskim i slovenačkim predelima. Tu je 'obrazovani' govorio, nemački, latinski, čak i madžarski. Za narod i za narodni jezik nije se nimalo starao gornji sloj ograničen na strano dvorsko plemstvo. Rezultat je bio: Narodu se može pomoći samo preko pripadnika samog naroda."

VI.

Dugo je trebalo, čak i posle "Ilirskog preporoda" da se to duhovno i nacionalno ustrojstvo kod Hrvata izmeni. Opet dva-tri dokaza od njih samih.

Imbro Tkalac u svojim "Uspomenama iz mladosti u Hrvatskoj" (74, str. 190), opisuje stanje Zagrebačke kasine u polovini prošlog veka, pa između ostaloga veli:

> "U kasinu je bilo pored njemačkih samo mađarskih novina... "Narodne novine" načelno su prezirali. Govorilo se kod njih hrvatski i latinski, pa sam jedared čuo, kako se glavari stranke gorko tuže na izumiranje svoga "jezika otaca" (lingua patria). Brecnuo sam se, jer mi se ta tužba činila čudnom i primjetim, da se sada u društvu i kavanama govori hrvatski više nego ikad prije. Stari gospodin, viećnik

> banskog stola, poučio me, da je on govorio o – latinskom jeziku. Morao sam se veoma siliti, da ne prasnem u smijeh, jer taj Hrvat, koji je govorio latinski, nikako nije bio Rimljanin, a ni Cezar, ni Ciceron ne bi ga priznali za svoga zemljaka. Kao sav stariji naraštaj govoraše on latinski gramatički mnogo pravilnije nego hrvatski, jer je latinski morao učiti u školama, jer je bio i službeni jezik, a hrvatski nije se učilo ni u jednoj školi, već je samo bio jezik razgovora u privatnom životu".

Herman Vendel saopštava (72, str. 347):

> "Slovenac Trtina, koji je pedesetih godina (prošlog veka) bio nastavnik na Varaždinskoj gimnaziji, još uvek je mogao da čuje starije sveštenike, profesore i advokate kako se među sobom latinski zabavljaju, čak je i kod žena nailazio na poznavanje Ciceronovog jezika, a često je slušao i ispovest da je nemački nobel, a slovenski za prost svet."

Jagić piše Preradoviću 27/6 1869 (75, 622):

> "Biste li vjerovali da Vam kažem da se već na zgr. gimnaziji mladeži u školi govori ovako: Učite njemački, jer bez njemačkoga jezika nemate pristupa u nijednu poštenu kuću. I zbilja naša se mladež toga savjeta više drži nego kad joj tko drugi govori: ljubite hrv. jezik, nemojte se stiditi svoga..."

U "Spomenima mojega života" Vatroslava Jagića čitao sam da je njegova buduća žena, kao verenica, morala da mu piše nemački jer hrvatski pisati nije umela! A bila je tobože Hrvatica!

U vodećem nemačkom časopisu prošlog veka "Inostranstvo" opisao je pod inicijalima jedan saradnik Putovanje po evropskom Istoku (125), i tu kaže kako u Beogradu nije knez Aleksandar Karađorđević hteo da ijednu reč nemačku prozbori, dok "većina Zagrebčana govori nemački bolje od Bečlija, ali su sad postali slavomani" (1845 g.).

Hrvatski istorik Tadija Smičiklas (pohrvaćeni Srbin iz Žumberka) piše u istoriji "Matice Hrvatske" (14) kakve je teškoće imao Antun Mažuranić u početku svoje publicističke delatnosti. Smičiklas piše (s. 290):

> "Starac bi Antun proplakao kad je o tom stajao pripovjedati. Sastaviti jedan broj političkih novina, to je bila velika muka. Njima je teško o političkim stvarima drugačije razgovarati nego njemački; manjkali su im hrvatski izrazi za najobičnije političke pojmove. Mladim ljudima pomaže zbačeni s profesure Ljudevit Jelačić, koji ih upućuje kako će

> učiniti izvadke iz znamenite u ono doba Augsburger Algemajne Cajtung".

Antun Mažuranić je pisao 1852:

> "Ni najučeniji naši ljudi nisu mogli skladno i uglađeno ni deset rieči progovoriti našim jezikom..." Mislio je na novousvojen "hrvatski" jezik (14, s. 191).

Antun Mažuranić je pisao 1852 (14, s. 291):

> "Još prije nekoliko godina skoro niti ko nije znao za stariju dubrovačku litaraturu, i tko je što i znao, nemogaše je razumeti...
>
> Većina učenih Hrvata nije ni znala da su Hrvati, a i oni koji su se držali za Hrvate, nisu hotjeli Hrvata iz drugog kraja priznati za Hrvata..."

"Zagreb je govorio nemački do kraja Prvog svetskog rata, jer zašto bi inače Narodno Vijeće lepilo 1918 po Zagrebu naredbe Govori hrvatski'" (39).

B) PRISVAJANJE SRPSKOG JEZIKA ILI TZV. "ILIRSKI PREPOROD"

Stanje kako je napred opisano nije moglo da večno ostane: moralo se nešto preduzeti da Hrvati dođu do svoga jedinstvenog jezika. Radilo se u prvom redu o pisanom jeziku; govorni bi mu imao da sleduje.

Pošto nijedan od njihovih hrvatskih dijalekata nije imao ni tradiciju niti je bio izgrađen, a još manje čuven po svetu, to su tadašnji aktivni hrvatski nacionalisti došli na dijaboličnu ideju: da srpski jezik uzmu kao svoj. Njime su tada govorili mnogi katolici, ali nijedan svesan Hrvat. Govorili su katolici Slavonije, Bosne, Hercegovine i malog dela Dalmacije.

Taj pokret upućen proglašenju zajedničkog jezika koji je ispočekta zvat ilirskim a koji je bio vezan i za buđenje nacionalne svesti koja je bila potpuno začmala (ako ju je uopšte i bilo) nazvan je Ilirski Preporod. Vođe su mu bili uglavnom stranci; glavni akter, Ludvig ("Ljudevit") Gaj bio je Nemac rođen u Hrvatskoj sa maternjim jezikom nemačkim (tek mu se otac doselio u Hrvatsku).

Mi smo nakupili toliko podataka o "Ilirskom preporodu" i mišljenja drugih lica o njemu, da bi bilo suvišno da ma šta svoje još dodajemo. Prenećemo ta tuđa mišljenja, iz kojih će čitaoci ipak dobiti jasnu sliku cele pojave i njenog značaja. Razume se da će prikazivanje biti malo razbivenije nego kad bismo ga sami

sistematski obradili, ali će se zato dobiti na nepristrasnosti. Niko neće moći da kaže da je to pristran i "šovinistički" prikaz jednog "hrvatoždera".

Citiraćemo i hrvatske, i srpske, i strane pisce. Najviše same Hrvate, koji su o tome mnogo pisali. Zbog mnoštva ovih podataka podelićemo ih u grupe prema narodnosti pisaca.

IV. Hrvatski pisci o razlozima i posledicama Ilirskog Preporoda

Sam tvorac "hrvatskog" književnog jezika Ljudevit Gaj pisao je 1846 (47):

> "...Ta npr. sav sviet zna i priznaje da smo mi književnost ilirsku podigli; nu nama još iz daleka nije na um palo ikada tvrditi da to nije srpski već ilirski jezik; pače se ponosimo i hvalimo Bogu velikomu što mi Hrvati s braćom Srbljima sada jedan književni jezik imamo..."

Gaj je 1852 u polemici sa Antom Starčevićem, napisao (49) da je Pavle Vitezović-Riter u 8 knjiga opisao veliku srpsku istoriju (Serbia ilustrata) u kojima je

> "priznao veličanstvo naroda serbskoga, tako glede njegove narodne važnosti, kao što i jezika. Kamo sreće da je on, koji se u svoje doba za narodni jezik borio, na mjesto što je hervatski provincijalizam sa serbskim mješao i tako nepraktično na neoborive zaprjeke nagazivao, – kamo sreće da je on onda, kao što smo mi sada u novija vremena, najglavnije grane jezik, koji se u izobilju izrekah i u svojoj čistoti najbolje sačuvao, u svojoj cjelosti prigrlio i u hervatsku književnost uveo, mi bi se zaista sa svime na drugom stepenu narodnog napredka danas nalazili".

On zamera, dakle, Riteru što on nije tada, sto godina ranije, uzeo srpski jezik za književni rad.

U istom članku, malo pred tim Gaj kaže:

> "Kako da se prepiremo što je kod Srbaljah narodno, što li nije; kod Srbaljah, u kojih je od oltara do čobana ništa biti ne može što ne bi narodno bilo; kod Srbaljah, od kojih mi jezik u svojoj mudrosti i u svom bogatstvu, i običaje u svojoj izvrsnosti i čistoći učiti moramo ako hoćemo da ilirski život obnovimo..."

III.

Sad ćemo izneti nekoliko sačuvanih misli savremenika Gajevih, ponekad i njegovih saradnika, bilo da potiču direktno od njih ili ih je zabeležio i objavio neko drugi, bilo da su iz toga ili docnijeg doba ali uvek s obzirom na to doba.

Ivan Derkos je na latinskom jeziku 1832 motivisao namere za reformom pravopisa i jezika, pa je između ostaloga rekao

> "da će Hrvati s takim jezikom sebi privući Srbe, i to ne samo one u Ugarskoj (Vojvodini), nego i one onkraj Save (u Srbiji), jer njihov jezik neće se razlikovati od ovoga skupnoga jezika triju kraljevinah (tj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije)". (Šišić, 55, str. 147).

U jednoj svojoj drugoj raspravi (86) piše Ferdo Šišić ponovo o ovome, nazivajući Derkosa glavnim saradnikom Gajevim. Tamo izrečno stoji:

> "U ovaj presudni čas pojavio se kod hrvatskog naroda osećaj narodne svesti. Taj preokret nastao je kod onih hrvatskih mladića koji su, boraveći na naukama izvan domovine, videli oduševljenje i prosvetu drugih naroda, a naročito Čeha i Mađara. Na čelu toga pokreta bili su Ljudovit Gaj i Ivan Derkos, a pridružio im se i vatreni grof Janko Drašković.
>
> Videći slabo interesovanje hrvatskog plemstva za narodni jezik, Ivan Derkos izdade u maju 1832 knjižicu (Genius patriae), kojom pokuša da probudi u Hrvata ljubav i interes za hrvatsku domovinu, predlažući, da se sva podnarečja u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji slože u jedan jezik, ne narodni nego književni, kojim bi se pisala znanost i pevale pesme".

Derkos je izrekom isticao da će Hrvati tim jezikom sebi približiti Srbe…

Ovaj Derkosov književni program dopunio je grof Janko Drašković još krajem iste godine (1832) političkim programom hrvatskog naroda, kad je u Karlovcu izdao prvi hrvatski štokavskim dijalektom napisani politički spis 'Disertaciju'. Grof Drašković je tražio da se u 'Veliku Iliriju' ujedini Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Vojna Krajina, varoš Rijeka i zapadna Bosna, a onda da im se 'kraljevom milošću' još pridruže slovenački krajevi Kranjske, Štajerske, Koruške i Primorja. U toj jedinstvenoj državnoj organizaciji treba da bude službeni jezik 'ilirski' (tj. štokavski dijalekat), a vrhovnu vlast treba da vrši u kraljevo ime ban, čije se područje ima da obnovi kako je nekad bilo."

Derkos je umro mlad (1834, a rođen 1808), pa se zato o njemu malo šta posle saopštava.

Ante Kuzmanić, hrv. književnik je pisao Gaju 1841:

> "Nego radite da izađe kod vas štogod laganiji jezik, jer više putah desi se da je verlo teško razumiti..." (25).

Hrvatski "povjesničar" i teolog Šime Ljubić pisao je polovinom prošlog veka (45):

> "Današnji Hrvati, kojih nema mnogo, na Gajev poziv odlučno odstupiše od svoga (jezika) pomiešanog poriekla... te su ozbiljno proprimili takozvane srbske načine i oblike jezične... do ciela u učenju i u javnom životu".

U Memoarima Vatroslava Jagića (62, I, 62) ovaj saopštava jedno pismo koje mu je uputio Muškatović 13 februara 1864, u kome ovaj piše:

> "...jer naši ljudi, koji danas vladaju, boje se zlu našemu od Srbaljah, i misle, ako znanost i logika zahtievaju da uzmemo pravopis koji je u Srbaljah, da će tim srpstvo obhrvati hrvatstvo."

Jagić piše docnije u Arhivu (79) pri prikazu jedne knjige (Šurminovog Hrvatskog preporoda), kako su provinciski Hrvati učinili retku žrtvu u slovenskom svetu:

> "oni su se odrekli lokalnog dijalekta koga su literarno negovali već dva veka u korist većine koja ih je okruživala..." "Kao nadoknadu za to, oni su naknadno dobili, pošto su se okolnosti raščistile, natrag njihovo živo etničko ime umesto mrtvog, sa samo jednom malom izmenom u formi: mađarizirana oznaka Horvat, horvatski zamenjena je sa domaćom Hrvat, hrvatski."

Dalmatinac Vladislav Vežić, koji je najveći deo života proveo u Hrvatskoj (živeo od 1825 do 1894) i bio Ilirac, pisao je 1885 godine (24):

> "Hrvati, kako rekoh, uvedoše i sami jezik štokavski, akoprem ih je to stalo i stoji neizmjernog truda, jer im je od svagdanjega domaćega govora dosti daleko."

29 nov. 1885 godine je Ignjat Veber-Tkalčević kazao na skupštini "Matice Hrvatske" kako neki hrvatski pisci sve to više prianjaju uz način pisanja "koji se obično zove srpski", a to je štokavština, i da on taj isti jezik naziva i hrvatskim samo zato, što njime danas govore i neki Hrvati" (46).

Milan Galović piše krajem prošlog veka (63):

> "Gaj je od Hrvata stvorio nov narod, on ga je osviestio, dao mu književni jezik i pravopis, utro mu put svojim modernim stečevinama".

IV.

Sad ćemo navesti još jedan broj hrvatskih pisaca iz novijeg doba, iz čijih iskaza će se takođe videti i istorijat i važnost Ilirskog preporoda, neposredno i pozitivno za Hrvate, posredno i negativno za Srbe.

Hrvatski publicista Milan Marjanović je pisao pred Prvi svetski rat (64, str. 267):

> "Gajevi Iliri primili su štokavsko narečje i trudili su se da ga nauče ukoliko ga nisu znali. (Oni su prihvatili za osnov Vukov rad i narodnu poeziju...)".

Za Ilirsko doba (1835-1860) kaže Milan Marjanović (64, str. 267):

> "U celo prvo doba prima se i stvara pravopis, jezik i kulturno-nacionalna svest. To je doba vežbanja i buđenja."

Str. 87 id.:

> "Gaj je morao da veoma oprezio i kompromisno postupa, da ne izgubi uopšte mogućnost svakog rada. On je najpre zaveo jedinstven fonetski pravopis za latinicu. Prve godine je pisao tim pravopisom ali kajkavskim narečjem, jer je znao da mu treba u prvom redu pridobiti Hrvate iz staroga hrvatskoga Provincijala. Već druge godine zavodi Gaj u novine i literaturu štokavštinu. Kroz dve godine hteo je da otpočne sa štampanjem novina latinicom i ćirilicom, pa da onda preuzme i za zapadni deo naroda samo ćirilicu. Ovaj plan nije uspeo naprosto zato, jer je bečka cenzura zabranila štampanje ćirilicom, a Gaj nije mogao da zbog toga upropasti celo započeto delo narodnog buđenja, da se zameri Beču, pa da izvrgne celi zapadni deo naroda madžarizaciji, a onaj deo koji bi se eventualno posve priključio Srbima da dovede do položaja u kojemu su se našli i ugarski Srbi".

Dr. Ivo Pilar, najomiljeniji hrvatski politički istoričar pisao je na kraju Prvog svetskog rata izos. (citirano na drugom mestu) i ovo (81, str. 318):

> "Politički razlozi igrali su i kod Srba i kod Hrvata odlučnu ulogu u izboru književnog narječja. Tako su kajkavski Hrvati banske Hrvatske izabrali iekavsku štokavštinu, koju zapravo i ne poznavahu... Hrvati izabraše jedno narječje koje bijaše strano tadašnjim kulturno-političkim vođama, koji govorahu kajkavski…

Veliki hrvatski naučnik Vladimir Dvorniković pisao je baš pred početak Drugog svetskog rata (48) da su "Hrvati, posle izvesnog kolebanja, prihvatili štokavski, sa Srbima zajednički književni jezik".

To stoji na strani 954, dok na strani 638 piše Dvorniković o tome kako su Hrvati sada proglasili hercegovački jezik za svoj i direktno kaže:

> "Kajkavski Zagreb postao je fanatičnim čuvarom klasičnog, Vukovog, hercegovačkog jekavskog govora, onog istog za koji pravi kajkavac nema ni trunke urođenog osećanja i sluha..."

U zbirci "Lički Grudobran", izašloj 1940 u Zagrebu, piše Mile Starčević članak pod naslovom "Ekavica dra Ante Starčevića". Na str. 78 stoji (delo pod 101):

> "Gaj nije sa svojom reformom ortografije, kojom je propisao za sve hrvatske krajeve jedinstveno, prema češkom uzoru nešto reformirano latinsko pismo, odmah potpuno uspio, nego tek iza nekoliko godina borbe; a ni onda nije mogao odrediti svim književnim radnicima i ostala najnužnija pravopisna pravila, **jer ni sam nije dovoljno poznavao hrvatskog jezika.** Za njega i za veći dio njegovih još vrlo mladih drugova govorni jezik bijaše kajkavsko narječje..."

Pisac se poziva na Šišića, po kome se **još u petom razredu gimnazije Gaj lakše izražavao nemačkim nego hrvatskim jezikom.** (102).

Sadašnji, posleratni hrvatski pisac, Marin Franićević (rodom sa ostrva Hvara) pisao je 1948 (87):

> "Prihvaćanje vukovske koncepcije... nije bilo ni simbolično ni deklarativno, nego stvarno. To prihvaćanje bilo je odlučni i pravilno usmjereni, ali tek prvi korak, u procesu koji se imao izvršiti. Vukovo djelo bilo je u hrvatskoj književnosti onaj potrebni jezičac na vagi, ali još je veća njegova zasluga (kad se radi o Hrvatima) što je dao mnoge i najbolje materijale, obrasce štokavštine, koja je konačno postala jedini književni jezik Srba i Hrvata... Praktički je trebalo ipak prevladati čitav niz poteškoća i dati nova snažna ostvarenja na tom jeziku da bi se učvrstio. Očito je, međutim, da se taj proces odvijao znatno sporije nego npr. u Srbiji, iako ga teoretski nije nitko osporavao kao što ga osporavao tamo. I dok još danas (preko stotinu godina kasnije) u Srbiji problem regionalizma (kao jezični problem) uopšte ne postoji, dotle je u Hrvatskoj prilično oštar..."

Hrvatski književnik Ivan Krnic pisao je pred Prvi svetski rat povodom ankete o zajedničkom pismu i narečju da bi dobro bilo usvojiti ekavštinu, koja ne bi Hrvatima bila ni praktično teška **"jer smo se i onako tome jeziku tek teškom**

mukom morali priučiti. Tko od nas starih ne pamti ljute borbe među zagrebačkom školom i onda zvanom 'govedarštinom'? Pa i danas ima nekoliko ljudi koji ni za živu glavu neće da pišu drugačije nego su se naučili kao deca" (103). (Ćorović, 104, str. 71).

U anketi o srpsko-hrvatskom zajedničkom jeziku i pismu koja je vođena pred Prvi svetski rat, poznati tadašnji vođ dalmatinskih Hrvata dr. Josip Smodlaka je pisao kako je samo **jedna tridesetina Hrvata rođeni ijekavac,** a kako ekavaca, kajkavaca i čakavaca ima bar deset puta više. (Ćorović, 104, str. 70). **Znači, prema Smodlaki, da je jedva 3 ili 4 procenta pravih Hrvata govorilo** tada **ijekavski!**

V.

Niko, valjda, nije bolje rasvetlio ceo problem Ilirskog preporoda kao dva najpriznatija hrvatska "povjesničara" ovoga veka, Rudolf Horvat i Ferdo Šišić. Pustimo njih da govore.

Rudolf Horvat piše (58, str. 52) da Gaj od 1836 izdaje "Danicu Ilirsku" i "Ilirske narodne novine" (mesto ranije "Danice horvatske, slavonske i dalmatinske").

> "Sve štokavskim narječjem. To je isprvice bilo vrlo teško mnogim hrvatskim piscima, jer su poznavali samo kajkavštinu, u školi učili latinski jezik, a u obitelji govorili većinom njemački – Mnogi 'Ilirci' počnu marljivo učiti štokavsko narječje... Na javnim zabavama i sastancima potiskivahu tuđi njemački jezik, koji je do onda u Hrvatskoj upravo gospodovao... Gospođe počnu učiti hrvatski jezik i čitati hrvatske knjige, a pjevati ilirske davorije..."

Rudolf Horvat kaže da je na Hrvatskom saboru 2 maja 1843 Ivan Kukuljević "prvi nakon toliko vjekova progovori hrvatskom jezikom" i reče:

> "Mi smo malo Latini, malo Nijemci, malo Mađari i malo Slaveni, a iskreno govoreći nijesmo ukupno ništa. Mrtvi jezik rimski, a živi jezici: mađarski, njemački i talijanski, – to su naši tutori..." (58, str. 77).

1847 god. je u Zagrebu osnovano "Hrvatsko-slavonsko književno društvo" (R. Horvat, 58, str. 92).

Tek 1846 "dođe napokon željna i dugo očekivana dozvola da se na Zagrebačkoj Akademiji osnuje redovna profesorska stolica za hrvatski jezik..." (R. Horvat, 58, str. 91).

Str. 93: "Početkom g. 1847 počela je u Hrvatskoj sve jače izbijati želja, neka se hrvatski jezik uvede u sve škole i urede..." Hrvatski sabor tek 20 oktobra 1848 donosi odluku "da se **narodni** naš jezik mjesto latinskoga uzdigne na čast diplomatičku".

To znači, koliko ja shvaćam, da se kao zvanični jezik proglasi, tj. da se državna i administrativna akta odn. povelje (diplomatika) pišu na "narodnom" jeziku. Ono što svaka druga javnopravna jedinica smatra oduvek prirodnim i jedino mogućim.

Još 1850 je bio latinski nastavni jezik u srednjim školama. Horvat piše (58, str. 158): "Jelačić upre sve sile da iz hrvatskih gimnazija barem istisne latinski jezik kao nastavni, pa da đaci sve predmete uče na hrvatskom jeziku. To bijaše veoma teško, jer nije bilo hrvatskih školskih knjiga." Tek kad ban Jelačić povisi nagradu piscima udžbenika, nađoše se i oni.

Novi ban Josip Šokčević "uđe u Zagreb 12 jula 1860 i donese radosnu viest da se kraljevom dozvolom ima odmah u škole i urede uvesti hrvatski jezik mjesto njemačkoga..." (58, str. 176).

Str. 180: "Kralj određuje da hrvatski jezik ima odsad vladati kao službeni i uredovni jezik također kod banske stolice i kod namjesništva, i to ne samo u nutarnjoj službi, već i u općenju s ostalim političkim i sudbenim oblastima. "

Str. 219: "Zakonskim člankom 58 od g. 1861 proglasio je Hrvatski sabor narodni jezik jedinim službenim jezikom u Hrvatskoj. Tom prilikom vodila se u Saboru rasprava: kakvim da se imenom nazove narodni jezik..." Predlagana su imena ilirski, jugoslovenski itd. "Ipak je kancelar Mažuranić uvidio da su ti nazivi nenaravni", pa je "izradio Kraljevu potvrdu 58 članka" i "onda se pobrinuo da narodni jezik u Hrvatskoj dobije i svoje pravo ime: hrvatski..."

VI.

Prelazimo na drugog, zaista najvećeg hrvatskog istorika, Šišića, koji je nebrojeno puta o ovom pitanju pisao. Važnije njegove misli smo ipak uspeli da saberemo. Neke su od njih već citirane, sad glavne.

Ferdo Šišić navodi da je Gaj ispočetka imao "neobuzdanu težnju da postane književnik, a u prvom redu pjesnik", razume se nemački, jer drugog pisanog jezika nije ni znao. Malo dalje piše Šišić (55, str. 136):

> "Poslije dovršenih gimnazijskih nauka u Karlovcu, gdje je imao prilike da prvi put čuje iz narodnih usta štokavštinu Srba i Hrvata graničara i prvi put dobio u ruke Kačića, pošao je na Univerzitet u Beč..." Posle, 1827, pređe u Grac. "Dok se u Beču nije baš ni s kim družio, u Gracu upozna... i neke Srbe, a među njima i Glinjanina Moju

> Baltića..." Sam Gaj piše potom: "On meni otkri nutarnju vrijednost čistoga našega narodnog jezika, koji je jedini dostojan općega imena ilirskoga. Trudom njegovim ja kao rođeni Zagorac naučih poznavati azbuku (ćirilicu, Šišić) i valjanim izgovorom izgovarati čist jezik. S njim prvom čitah narodne pjesme srpske po Vuku izdane i dokučih i osjetih neprocjenjivost njihovu..."

Isti hrvatski istorik Ferdo Šišić kaže dalje (56, str. 108):

> "Praktična je politika ilirskog pokreta u suštini svojoj bila **čisto hrvatska** – ne jugoslovenska; – to više, što se ona osnivala isključivo na hrvatskom historijskom državnom pravu, idući u prvom redu za tim da oko Zagreba okupi sve hrvatske zemlje unutar granica Habsburške monarhije, a od česti još i neke krajeve tadašnje Turske, tj. tako zvanu Tursku Hrvatsku (ili nekadašnju Jajačku banovinu) i Tursku Dalmaciju (ili krajeve na sjeveru od donje Neretve) i da se tako sastavi oblast podobna da s uspjehom uzmogne svojom snagom i veličinom odbijati mađarske nasrtaje.
>
> Literaturni i kulturni ilirizam je opet faktički bio **jugoslovenski** (podvlačenja su piščeva), s idealnom težnjom da oko Zagreba okupi, pod okriljem klasičnoga ilirskog imena, sve umne i duhovne sile **Južnog Slovenstva u jedno kolo na osnovu jednoga književnog jezika,** štokavštine Hrvata i Srba. Za ovaj smjer treba kazati i to, da je imao služiti kao sredstvo onom političkom smjeru o kome se nije glasno i javno smjelo ni govoriti, ali su ga glavni ilirski književnici, kako vidimo iz njihovih djela, u duši svojoj priželjkivali...
>
> I tako se zgodi, dok su politički ciljevi ilirizma, poslije teških i krvavih borba, postigli doduše trajne ali ipak samo veoma čedne uspjehe, dotle se kulturni, a naročito literarni smjer Ilirskog pokreta, mogao ponositi krupnim tečevinama: Ilirizam je tvorac moderne hrvatske kulture, napose hrvatske literature... Zato postade ova literatura upravo najsnažnijom kopčom koja je duhovno ujedinjavala tada rascjepkani hrvatski narod i u isti mah ga je potpuno zbližila – zbog istovetnosti književnog jezika, ovom vječnom zaslugom Gajevom, srpskom narodu. Njenim pjesnicima i naučenjacima ima se u prvom redu zahvaliti da se Hrvatska uopće održala i da je Hrvat – pored sve nevolje i svoga robovanja – vazda mislio na sebe, crpući baš iz nje vjeru u srećniju budućnost. Jer, pored jezika, literatura je bezuslovno najnužniji elemenat za razvitak nacionalne svijesti, to više ondje, gdje nije bilo političkog jedinstva...
>
> Ilirizam je imao i da stvara hrvatski narod i da ga ujedno brani od neprijatelja, dok je u srpskom preporodu (Prvom i drugom ustanku)

> ovaj prvi zadatak – stvaranje srpskog naroda – sasvim otpao. Već odavno su se svi pravoslavni unutar granica Pećke patrijaršije, a onda i Karlovačke mitropolije, osjećali Srbima, tako da za stoljetnoga turskog ropstva, ako i nije bilo srpske nezavisne države, ali je pod Turcima postojala jedna jedinstvena i svjesna **duhovna Srbija** unutar granica pravoslavne crkve. Ovaj krupni momenat ne valja nikad puštati s vida, pa zato se i zgodi, da se odmah na glas o Karađorđevoj buni, 1804, uzbunilo čitavo Srpstvo, ne samo ono u Turskoj i Crnoj Gori, nego i ono u Habzburškoj monarhiji od Banata i hrvatsko-slavonske Vojne Granice do Kotora i Budve..."

> "Zato je ilirizam i razbudio prvi put u svih Hrvata jednu istu nacionalnu političku svijest i svima dao moderni pojam nacionalne države i nezavisnosti, jer valja dobro istaknuti, da je poslije carske zabrane ilirskoga imena (u januaru 1843) postalo hrvatsko ime njegov baštinik za sve katolike našeg naroda od Drave do Budve, i od Jadrana u unutrašnjost do Drine, koji tako postepeno, ne ujedared, postadoše sviješću Hrvati, težeći svi k Zagrebu kao k svome idejnom središtu..."

Šišić naziva Gaja "jednim od najzaslužnijih hrvatskih sinova svih vremena" i kaže da ima dosta istine u Gajevim rečima hrvatskom književniku Đuri Deželiću 1861:

> "Da ne bude Hrvatima Ljudevita Gaja, oni bi danas bili Madžari ili Nijemci. Ta oni se nisu mogli ni jednim narodom nazivati, jer im je falilo glavno obilježje narodne osobine: zajednički književni jezik".

Šišić daje potpuno pravo piscu u Vigandovom Leksikonu (Lajpcig 1856) u kome stoji da je Gaj svojim pokretom "stvorio narod". A sam Gaj je kazao da je "osvjestio nekoliko ugarskih županija", misleći na županije Hrvatske i Slavonije.

Šišić piše (55, str. 143):

> "Prvi istup Preporoda željne hrvatske omladine bješe predavanje o hrvatskom (tj. kajkavskom) jeziku na Pravoslovnoj akademiji zagrebačkoj.

Pod kraj 1831 vrati se iz Pešte u Zagreb Matija Smodek, doktor filozofije Peštanskog univerziteta... U sporazumu s ostalim mladićima zamoli Smolek Profesorski zbor da mu dopusti da smije privatno i besplatno poučavati hrvatski jezik (zapravo kajkavski dijalekat) u jednoj od soba akademičke zgrade..." Neki su mu profesori dali privatnu dozvolu, ali su se Madžari studenti tome protivili i pokušaj nije sasvim uspeo.

Dalje piše Šišić, 55, str. 147:

> Na hrvatskom saboru novembra 1832 zahvali se novopostavljeni potkapetan Kraljevine Juraj Rukavina Saboru "narodnim jezikom, što je izazvalo burno odobravanje. To je od vijekova prvi hrvatski govor izrečen na Saboru hrvatskom..."

Gaj upućuje molbu vlastima 1832, da izdaje list "Danica horvatska, slavonska i dalmatinska". (Šišić, 55, str. 145).

Ispočetka je Gaj štampao svoje listove kajkavski i starom ortografijom da ne bi ozlojedio klir, ali "već naredne godine, 1836, promijeni ime, dijalekat i ortografiju, znajući dobro da kajkavci sami niti su podobni da stvore i uzdržavaju osobitu literaturu, niti su dosta brojni i jaki da postoje kano zasebno narodno tijelo..." i onda je "kajkavštinu zamijenila štokavština..." (Šišić, 55, str. 159).

Šišić piše da su obrazovani ljudi zvali domaći jezik "slovenskim (slovinskim, slavonskim, slavinskim, slovenskim)" (55, str. 116).

Šišić navodi kako su se kajkavci, ali ne mnogi, bunili protiv "vlaške štokavštine", i zaključuje svoj govor:

> "Svojim besmrtnim, prezasluženim i kuražnim djelom na početku 1836. Ljudevit Gaj je prije svega položio osnov modernoj hrvatskoj literaturi i kulturi, i ujedinio postepeno sve Hrvate..." (56, 117).

V. Srpski pisci o "Ilirskom preporodu" i njegovim posledicama

Posle hrvatskih, navešćeno šta o svome pisanju kažu eminentni srpski pisci. Prvo ćemo navesti nekoliko primorskih Srba.

I.

Dubrovački gospar konte Medo Pucić pisao je u italijanskom uglednom časopisu "Nova Antologija" za 1867 (43):

> "Ako je narečje dovoljno da obelodani Jedan narod, onda Sloveni Hrvatske i Slavonije pripadaju srpskoj grani u Slavoniji i Vojnoj Krajini, a kranjskoj grani u Civilnoj Hrvatskoj. **Ali su Hrvati,** formulisavši svoje poglede na budućnost, **primili srpski jezik kao zvaničan, srpsku literaturu kao svoju, srpsku zemlju kao svoju rođenu, obeležavajući ih samo hrvatskim imenom.** Ova zamena imena ne menja ništa u stvarnosti činjenica..."

Neka nam je dozvoljeno ovde citirati i "poslednjeg Dubrovčanina", katoličkog kanonika Iva Stojanovića, koji u svojoj knjizi "Dubrovačka Književnost" izdatoj u godini njegove smrti (1900) (40) na strani 329 kaže:

> "Nijesu li pripoznali i sami veliki književnici hrvatski, kao Broz, Gaj, Preradović, Mažuranić i dr., što se tiče jezika književnoga, da im se treba obrnuti na srpske izvore, a nadasve **na književnost dubrovačku, koja je prvorođena kći srpska.** Ne, zaista radi svoje krivice, Hrvati nijesu mogli razvijati malenu kulturu slovinsku, ili bolje sredstva prave kulture; **te stoga su u njih već davno izumrle u većem dijelu njihove pjesme narodne, i uopće sve prave narodne umotvorine."**

Marko Car, srpski književnik iz Zadra, također katolik, (rodom iz Hercegnovog a poreklom iz Konavala) pisao je oko 1890 u jednoj studiji na italijanskom jeziku (111) sav radostan zbog postignutog jedinstva jezika, ovo:

> "Ilirski jezik, pre toga razbiven u različnim anarhičnim dijalektima, malteretiran sa pet ili šest rogastih ortografija, indentifirao se sa srpskim – toskanskim među slovenskim jezicima – koji se danas govori u Beogradu, u Dubrovniku, na Cetinju..."

Na Marka Cara ćemo nadovezati njegovog prijatelja i političko-nacionalnog "šefa", vođu primorskih Srba Savu Bjelanovića, koji u svojoj polemičnoj raspravi sa dum Mihovilom Pavlinovićem (105), piše ovo:

> "Ako nas je Pavlinović voljan poslušati, kazaćemo mu da je i Hrvat Gaj dobijao pomoći u Biogradu 1848 god. i **od strane Srba zajmio srpski jezik i prenosio ga u svoj Zagreb.** Pa i sad Biograd je darovao Zagrebu svoga Daničića, koji piše monumentalni "Rječnik", koji jedino za ljubav slozi, a **protiv naučne istine i svog uvjerenja, nazivlje srpski jezik i hrvackijem.** Pa i sad hrvacki spisatelji moraju učiti jezik na srpskoj knjizi, a "Matica Hrvacka" moraće prije ili poslije prečišćavati svoje knjige – prepune puste smjese njemačke natege, zagrebačke slovenštine i nerazumljive krparije novijeh riječi – na srpskoj njivi..."

II.

Sad da citiramo jednog Srbijanca, ali lice naročitog ranga i kulture.

Jedan od vodećih srpskih političara na prekretnici ovog veka, profesor univerziteta i pretsednik Vlade Srbije, Milovan Milovanović, inače prohrvatski raspoložen, pisao je krajem prošlog veka (27) kako su Srbi i Hrvati vekovima živeli odeljeno, da onda ustvrdi na str. 13:

> "U takvim političkim i kulturnim prilikama proces razdvajanja, koji je sve to jače u svakom pravcu isticao posebnu individualnost Srba i Hrvata, vršio je svoju ulogu i u pogledu jezika. U centru srpskom, gde

> se i politički i kulturni život kretao samostalnije i bujnije, jezik se razvija i brže i svestranije. I pod takvim pogodbama nesumnjiva je stvar da bi se srpski i hrvatski jezik najzad razvili u dva samostalna slovenska jezika, koji bi stojali danas jedan prema drugome gotovo onako kao što stoje i srpski i bugarski jezik.
>
> Taj je proces međutim presečen za vremena. U četvrtoj desetini našega veka Ljudevit Gaj i njegovi drugovi i sledbenici, koji su stvorili ilirski pokret, povratili su jedinstvo književnoga jezika srpsko-hrvatskoga **odlučiv se da i za hrvatsku knjigu usvoje književni jezik srpskoga naroda."**

Dr. Milovanović objašnjava kako je to bilo moguće (naročito izmešanošću Srba i Hrvata u Krajini), da onda produži:

> "I tada se rodio Ilirski pokret. Razumevši dobro da Hrvati u prilikama koje ih okružuju ne mogu imati dokolice za stvaranje samostalnoga književnoga jezika, i da takav samostalni hrvatski jezik, i kad bi se baš uspelo sa njegovim stvaranjem, ne bi imao potrebnih pogodaba da održi trajno svoj samostolni karakter, Ljudevit Gaj i njegovi drugovi **odlučili su se usvojiti u celini srpski književni jezik za književni jezik hrvatski".**

Milovan Milovanović je istu studiju izdao malo potom latinicom kao II. izdanje, opet u Beogradu kod iste "Radikalne štamparije". Mi smo imali i taj primerak u rukama i nismo u meritornom tekstu zapazili nikakve izmene. Ali tekst latinicom (to je bio veoma redak slučaj da se nešto tada u Beogradu štampalo latinicom), ima opširan Predgovor, u kome izos. stoji:

> "Jest istina, čakavština je starija od štokavštine, i štokavština nije ništa drugo do jedna nova evolucija jezika koja se razvila iz čakavštine. I ta nova evolucija izvršila se postupno u toku vekova u Srba, dok su **Hrvati tek za vreme Ilirskog pokreta od 1835 primili od Srba kao lepši, savršeniji oblik govorni srpsku štokavštinu, gotovu, potpuno i svestrano izrađenu."** (28, str. III).

III.

Mnogo je o tome pisao krajem prošlog veka zemunski prota Dimitrije Ruvarac, Sremac, brat istoričara arhimandrita Ilariona, ali je on uglavnom iznosio mišljenja samih Hrvata, koja smo ovde prilično iskoristili (delo pod 31). Taj odeljak knjige on inicira ovim rečima:

> "Da su današnji Hrvati t. j. "kajkavci" i "čakavci" koje mi jedino za prave današnje Hrvate držimo, ma da su prvi više Hrvato-slovenci, i

Hrvato-kranjci, nego čisti Hrvati, uzeli za svoj književni jezik, srpski jezik; ...navešćemo vam "Obzoraši", ovde svoje obrazloženje za gornju našu tvrdnju.

Zapamtite dobro "Obzoraši", da ćemo mi danas ovde govoriti samo o današnjim "čakavcima" i "kajkavcima", a ne o Srbima katoličke vere, koje vi proglašujete danas i koji sebe drže za Hrvate, ma da to u samoj stvari nisu, i koji su sebe izodavno zvali: Šokcima, Slavoncima, Dalmatincima, Bosancima."

IV.

Sad dva Hercegovca, od kojih je prvi bio celog života nepopravljivi pristaša jedinstva sa Hrvatima, a drugi takođe neko doba (posle se sasvim preokrenuo).

Pledirajući za jedan srpsko-hrvatski književni jezik i jedno pismo, prof. Vladimir Ćorović je ukazao da je jedna etapa u tom razvitku učinjena onda kad su "**Hrvati primili ijekavštinu kao opšti književni jezik, spojivši svoje mnogobrojne idijome i lokalne književnosti u jedno zajedničko stvaranje, kad su taj književni jezik uveli u svoje škole,** i kad su se s tim u vezi počeli intenzivnije baviti delima južne književnosti..." (104, str. 63).

Jovan Dučić je pisao za vreme drugog svetskog rata (61, str. 7 id.):

"Ilirizam se zove drugim rečima i hrvatski preporod; i sasvim tačno. Ali na tome izrazu treba i ostati. Ilirski pokret je čisto hrvatska stvar unutrašnja i lokalna, prosvetna i moralna, a politički važna samo utoliko, što je ona postala zatim i žarištem za sve druge nacionalne ambicije Hrvata, u jednom za njih odista važnom, a možda i velikom stoleću. Ilirizam je preteča Štrosmajerovog pokreta, nazvanog pogrešno 'jugoslavizmom'. Pogrešno, bar po srpskoj definiciji ove reči. Sa tim Štrosmajerovim pokretom, hrvatski narod, vrlo ubog i skučen i neznatan u veku pre ovoga, postaje zatim izvesnom afirmacijom, koja je prevazilazila i njegov pravi značaj...

U Hrvatskoj su bili, sve do početka XIX veka samo dve klase na vidiku: sveštenici romanizirani i plemstvo mađarizirano. U borbi za jezik, idući za sveštenicima, tražili su latinski; ali pod većom vlašću plemstva, pomognutog iz Budima, morali su primiti, kao obavezan školski jezik, mađarski.

U to vreme, jedan mlad student, poreklom Nemac iz Krapine... Ljudevit Gaj, bavio se mnogo u Gracu i Pešti u društvu srpskih omladinaca, zanešenih ustankom, a tako isto i Srpskim narodnim pesmama, koje je Vuk Karadžić objavio bio u to vreme. Srpski jezik,

kojim su srpski studenti govorili, i kojim je Vuk pisao, zaneo je Ljudevita Gaja, da je on pomišljao na žalosno stanje narodnog govora po hrvatskim krajevima. U njemu se zato rodi ideja da bi trebalo i Hrvati da uzmu srpski književni govor za svoj književni jezik, znači po obrascu Vukovih narodnih pesama. Hrvatski jezik bio je u Zagorju kajkavski, a po ostrvima čakavski, Gaj smisli stoga da Hrvati prihvate srpsku štokavštinu. Tim govorom su se već služili i Dalmacija i Slavonija, zato što su ih Srbi naseljavali kroz nekoliko poslednjih stoleća.

Ovo prihvatanje srpske štokavštine, mislio je Gaj, ujedinilo bi **hrvatske krajeve.** A kako je i cela Dubrovačka književnost pisana na srpskoj štokavštini isto onakvoj na kakvoj su pisane srpske pesme, usvajanje srpskog književnog jezika **značilo bi anektirati Dubrovnik za Hrvatsku, a ne ostaviti ga Srbima...** Ovo je glavno delo Ilirizma.

Da ne bude nikakve zabune, potrebno je reći da Hrvati nisu bez velikih duhovnih razloga izvršili ovaj moralni preobražaj, uzimajući tuđi književni jezik za svoj sopstveni (što je nesumnjivo besprimeran slučaj među narodima). Na kajkavskom govoru (kojega opet Slovenci smatraju svojim narodnim jezikom) nisu Hrvati ništa važno napisali. Na čakavskom govoru, koji se jedini u filologiji smatra neosporno i isključivo hrvatskim, nisu mogli otići daleko, jer on nije pokazivao mogućnost da se dalje razvija...

Čak nisu Hrvati primili jezik srpskih narodnih pesama ni bez protesta...

Da Hrvati nisu uzeli srpsku štokavštinu, nego ostali na kajkavštini, menjali bi zatim sve one pogrde sa zapadnim susedima na zajedničkom jeziku kajkavskom (Dučić misli na Slovence, LMK), mesto što, na nesreću našu, menjaju danas s nama te svoje pogrde na štokavštini...

Ni Srbi nisu baš olako propuštali da ovo akaparisanje njihovog književnog jezika, jezika iz narodnih eposa, Hrvati izvrše, a da to oni ne objave kao nedozvoljeni plagijat. Jagić, najveći hrvatski filolog, piše: 'Samo se po sebi razume da mi je bilo smešno kad se sa srpske strane prigovaralo Hrvatima (upravo Ilircima među 1834 i 1848) da su nepravedno sebi prisvojili srpski jezik kao književni – mesto da se vesele toj koncentraciji, koju je inače kod Iliraca pobudila i podupirala dubrovačka literatura" (62, II, str. 247).

Dučić produžuje dalje (61, str. 11):

"Kakav naš Jugosloven režimski, ili koji drugi ignorant narodnih pitanja, rekao bi da je zajednički književni jezik, onako 'postignut' između Srba i Hrvata, ipak doneo u političkom smislu izvesnu solidarnost, približenje, osećanje zajedničkog. Ali taj Jugosloven ne bi rekao da se s njim solidarisao neko ko mu je pridržao kaput ili tabakeru! – Nije ni samo to. Treba dobro znati da je štokavština srpska trebala da ubrzo zatim posluži Hrvatima, ne samo da imadnu jedan lep i logičan jezik, nego i da se postepeno pomoću njega okupe i svi drugi Štokavci, znači Srbi, oko Zagreba, kao glavnog štokavskog kulturnog centra... Dokaz što je već odmah jedan poznati Ilirac, Ivan Derkos, tražio otvoreno takvo grupisanje sviju štokavaca oko svog kulturnog centra Zagreba. A stari grof Janko Drašković je u taj krug oko Zagreba naročito pozivao Bosnu, ne pominjući međutim Srbiju, niti ijednu drugu štokavsku pravoslavnu zemlju..." Dalje kaže Dučić da je ban Jelačić želeo i Vojvodinu sebi potčiniti. "Ovo je drugo lice Ilirstva".

Ovo je to Ilirstvo, za koje su naše tolike nebrojene neznalice sa upornošću tvrdile srpskom narodu da je bio pokret jugoslovenske solidarnosti, koji će nakon 1848 postati i jugoslavizmom, tobožnjim pokretom bratstva, glasonošom političkog ujedinjenja Južnih Slovena, znači put u jednu državu, koja bi se, naravno, zvala Jugoslavija. Sasvim obratno..." Nije se osećalo "koliko štete po obe strane i za Srbe i za Hrvate, može doći baš od toga ako se jedna nacionalna ideologija izgradi na neistini, i takva postavi u temelje države samo kao iluzija, samo kao jedna naučna hipoteza. Treba biti istinski ubeđen da sve nesreće koje je za 23 godine njenog trajanja zabeležila Jugoslavija ne bi ni ponikle da 'jugoslavizam', stvar nerealna i izmišljena, nije postala ubrzo zvaničnim patriotizmom naših najgorih režima, jedna birokratizirana ideja, koju nije branila ni crkva, ni škola, nego policija i Zakon o zaštiti države"....

Str. 26: "Ilirci su uzeli srpski jezik najpre da prisvoje dubrovačku književnost, a zatim da po Bosni mogu (cinizmom, koji se u našoj poštenoj kući ne da ni zamisliti) da poharaju srpske narodne pesme i onako ih bestidno štampaju u Zagrebu kao hrvatsku narodnu poeziju"...

V.

Tu skoro umrli srpski emigrant iz Korduna Branko Mašić objavio je u "Kanadskom Srbobranu" od 29 januara 1959 jedan članak pod naslovom "Hrvatska javna tajna", u kome je izos. pisao:

"...Nikada Hrvati ne bi primili taj jezik kao svoj, a još manje prihvatili ilirstvo, odnosno docnije jugoslovenstvo, da iza toga nije stajala krupna garancija ili osiguranje. I to u obliku njihove javne tajne...

Ta hrvatska javna tajna izgleda ovako:

Osnovna misao i želja Austro-Latina je da se baš uz pomoć Hrvata, suzbije, rastoči i upropasti onaj već elementarnom snagom zavitlan polet novog probuđenog srpstva, kome je i suviše očit cilj: ne samo političko oslobođenje Srba i ostalih Južnih Slovena, već i njihovo "ludo" nastojanje da se sa onom svojom "poluvarvarskom" tradicionalnom kulturom ili svojim moralom i filozofijom iz narodne poezije, istaknu i afirmiraju među ostalim civilizovanim svetom….

Tu javnu hrvatsku tajnu znao je jasno i neposredno Ljudevit Gaj, otac hrvatskog ilirstva i čisti plaćeni najamnik ili špijun austro-latinski. Isto tako i grof Janko Drašković, njegov glavni pomoćnik. A docnije, posredno i neposredno, biskup Štrosmajer i pop Franjo Rački. Otuda su sva četvorica po tome planu radili ceo svoj život. Kako je ko bolje, veštije i prikrivenije mogao. Po najčišćem jezuitskom načinu: vazda brižljivo krijući tu svoju javnu tajnu kao zmija noge, što se veli. Poglavito od Srba.

Prema tome za Hrvate preuzimanje srpskog jezika i svog onog golemog narodnog blaga u njemu nije značilo: da oni time Srbima priznaju neku vrednost, sposobnost ili – oslobodi Bože! – nadmoćnost nad njima. Već naprotiv!

Hrvati su Zapad, Evropa, Austrija, Vatikan, "tisućljetna kultura". A Srbi su Istok, Poluazijati, Vizantinci (u najgorem smislu: otprilike kao Cigani), turska raja, Balkanci, divljaci. I još k tome otpadnici "jedinospasavajuće" hrišćanske vere, nevernici, šizmatici. I sad ako se što od vrednosti ili dobra našlo kod te "grčko-istočnjačke bagre", to je kao kad divljak slučajno naiđe na dragi kamen. On će ga dati prvom čoveku koji ga sretne budzašto. Ili će ga odbaciti.

Zato je sveta dužnost "tisućljetno" kulturnog naroda da oduzme divljaku to čemu on ne zna vrednosti i ne ume iskoristiti kako valja. Prema tome oni ga samo udostojavaju ili čine milost tome divljaku a čovečanstvo zadužuju, preuzimanjem tog jezika srpskog, koga onda dabome s "punim" pravom i "visokom" samosvešću proglasuju samo – hrvatskim. Otuda ono upravo mahnito megalomanstvo i šovinističko njihovo tvrđenje, javno po novinama, da su Srbi Hrvatima ukrali njihov – hrvatski jezik!!!"

VI.

Da završimo jednim anonimnim Srbinom.

U jednoj knjižici pod naslovom "Srpsko-hrvatski spor. Malo istorije...", koja je anonimno izašla u Beogradu 1937, ali jamačno pisana od nekog stručnjaka, piše na strani 14:

> "Baš pojava Vukovih narodnih pesama bila je glavni povod "Hrvatskog preporoda" pre sto godina. Mladi Ljudevit Gaj se upoznao u Gracu i Pešti sa srpskom omladinom iz sviju krajeva, i odmah primetio veliku razliku između lepog srpskog jezika i njihovog hrvatskog. Jezik te omladine je bio isti onaj, kojim su ispevane narodne pesme u Vukovoj zbirci. Tadanjim hrvatskim omladincima nije bilo po volji kad su videli da tim istim jezikom govori Dalmacija, Lika, Banija, Slavonija itd., a hrvatskim samo neznatan deo, i da im je nemački i latinski bliži. O nekim narodnim pesmama, o tradiciji i hrvatskom narodnom jeziku nije bilo traga. Kod Gaja se pojavljuje ideja da se jezik Vukovih pesama uzme za **"književni hrvatski jezik"** (Podvlačenje piščevo). Uzimanjem srpskog jezika, Gaj se nadao da pridobije sve katolike koji tim jezikom govore za hrvatsku stvar, bez obzira što ti katolici (Srbi) imaju isti jezik, iste pesme i iste tradicije sa pravoslavnim Srbima" (39).

VI. Strani pisci o "Ilirskom preporodu" i njegovom sledstvu

I.

Preći ćemo sad na strane pisce koji nisu ni Srbi ni Hrvati, za momenat na neke slovenske. Prvo će biti citiran jedan Slovenac, veliki neprijatelj Srba.

Prof. Matija Murko piše u svojoj studiji "Hrvati i Srbi" izašloj 1906 (88, str. 24):

> "S obzirom na književni jezik, **hteli su se neki Hrvati da oslone na srpske narodne pesme, koje su postale slavne,** većina pak pisaca na dalmatinsko-dubrovačku književnost, čiji je jezik pokazivao mnoge arhaizme, drugi opet branjahu mešavinu svih dijalekata."

Rusko-poljski naučnici slaviste Pipin i Spasevič kazaše u svojoj monumentalnoj "Istoriji slovenskih književnosti" krajem sedamdesetih godina devetnaestog veka (52, str. 263):

> "Hrvatski pisci, među kojima je u prvoj liniji Ljudevit Gaj delovao, **uzeše kao književni jezik dijalekat u kome se stara zapadno-srpska literatura razvijala i čija delotvornost postiže veliki značaj za celo Srpstvo na zapadu i na istoku.** Specifično hrvatski dijalekat bio je prepušten svojoj sudbini i retko kad izađoše u njemu knjige za običan svet".

Ruski slavista i profesor Varšavskog universiteta Platon Kulakovski u svom delu "Ilirizam", za koje Aleksandar Belić kaže da je "najbolje delo o tom pokretu" (50) kaže izos. i ovo (51):

> "...u provincijalnoj Hrvatskoj ispalo je sasvim protivno tom očekivanom postupku. Vođi književnog preporoda te narodnosti odrekli su se da obrađuju i razvijaju svoje lokalno narečje i primili, istina srodno i blisko, no ipak **tuđe narečje, koje se znatno razlikuje od svoga sopstvenog i rodnog narečja, narečje susedne narodnosti, i to u ime književnih i političkih zadataka..."**

Ruski slavista i profesor Petrogradskog univerziteta Pjotr Aleksjejevič Lavrov pisao je u svojoj raspravi o Aneksiji Bosne i Hercegovine 1909 (54, str. 488):

> "Ne sme se ispustiti iz vida da, **iako su Hrvati primili kao književni jezik štokavsko narečje srpskog jezika,** njegov južni hercegovački govor, ipak se njihov književni jezik razlikuje od srpskoga. U njemu ima mnogo izraza koje Srbi ne upotrebljuju, teži stil, mnogo skovanih, veštačkih reči."

Ruski naučnik Andrej Sirotinjin pisao je 1913 u jednoj inače prohrvatski izrađenoj knjizi (53, str. 422):

> "Iz mnogih narečja srpsko-hrvatskog jezika, **Gaj je za svoje novine izabrao, ne njegovo kajkavsko, već štokavsko kojim govore Srbi".**

II.

O Gajevoj reformi jezika piše jedan češko-nemački naučnik Fišel (89). Str. 146:

> "Rezultat Gajevih nastojanja beše naposletku taj, da mu je uspelo da nametne svom narodu jezik pisanja, koji plemići pa čak i obrazovana lica morahu doslovno da nauče. To poveza Hrvate sa dubrovačkom pismenošću i omogući im jednu literaturu koja se od srpske u bitnosti razlikuje još samo u alfabetu i pravopisu (ne vodeći računa o malim gramatičkim različnostima)."
>
> Str. 147: "**Gaj je zapravo stvorio prvi hrvatsku narodnost;** jer je njegovim nastojanjima uspelo da prebrodi posebnu svest pojedinih

> oblasti koje je ovo pleme obitavalo i da im pruži jedan opšti nacionalni i politički cilj."

> "Nov jezik, koji se tek mora da uči, bio je zapreka za širenje narodne prosvete" (str. 136).

Bečki etnograf, koji se specijalno bavio južnoslovensknm prilikama Fridrih Samuel Kraus, rođen 1859 u Slavonskoj Požezi u jednoj jevrejskoj porodici nemačkog jezika, pisao je početkom ovog veka, govoreći o srpskom jeziku, i ovo (117):

> "S druge strane počeo se hrvatski dijalekat pomalo utapati u srpski, koji je pokazivao veću životnu snagu i puniji zvuk, da bi se najzad skoro sasvim u nj utopio. Kad se danas govori o hrvatsko-srpskom ili srpsko-hrvatskom jeziku odn. literaturi, pod tim treba razumeti slovenski dijalekat srpskog plemena i književnost sastavljenu na tom dijalektu..."

Prof. Slavistike na Praškom univerzitetu Gerhard Gazeman kaže u svojoj skorašnjoj studiji o karakterologiji Srbo-Hrvata (126, s. 259) kako je došlo do "Preporoda" baš "u predelima koji su ležali daleko od dinarskog centruma snage i u blizini denacionalizirane sfere". Onda produžuje:

> "Bez dubokog uticaja dinarskih sunarodnika, **čiji su pisani jezik i opštu političku ideologiju Hrvati preuzeli,** ovaj razvitak ne bi, razume se, bio moguć".

Na sledećoj strani piše Gazeman da su Hrvati postepeno sasvim "dinarizirani", tj. primili srpska obeležja. "Jedno se ne može sporiti" – kaže on:

> "Ukoliko nešto originalno i sopstveno današnjeg Hrvata razlikuje od Srbina, on je ipak duševno i telesno dinariziran. Da je on načinio dinarsko-erski dijalekat kao svoj pisani jezik i da je danas konzervativniji nego sam Dinarac, nije to samo neka spoljna okolnost..."

Bečko-peštanski pisac, arheolog i istoričar Feliks Filip Kanic napisao je 1868 u svom delu o Knjaževini Srbiji (118) govoreći o srpskom jeziku:

> "I Hrvati su, otprilike pre 35 godina, mesto njihovog narodnog dijalekta, podigli srpski jezik na svoj pisani jezik..."

Švajcarski (ranije i ruski) pukovnik i profesor Vojnih nauka na Ciriškom politehnikumu V. Ristov kazao je, u svom opisu "Madžarske Bune" (44, I, 18):

> "Do četrdesetih godina XIX veka latinski jezik je bio zvaničan jezik svih naroda Madžarske u političkom saobraćaju. Tek kad se u

> Hrvatskoj javlja Ilirski pokret, i Madžari hoće da svoj jezik uvedu kao zvaničan. To je u velikoj meri ostvareno 1844. Tek posle toga, što treba da se uzme u obzir, tek posle toga javio se hrvatski pokret otvoreno u protivnomadžarskom duhu, kad su se Hrvati, 1845, obratili kralju Ferdinandu sa molbom da se odvoje od Ugarske i da se postavi poseban Kraljevski savet za Hrvatsku..."

III.

Italijanski pisac Nikola Tomazeo, rodom iz Šibenika u Dalmaciji govorio je u svojoj knjizi "Oko dalmatinskih i tršćanskih prilika", izdatoj u Trstu 1847 podrobno o srpskom jeziku, kujući ga u nebesa (to prenosimo u drugom delu), da na kraju kaže i ovo (119, 109):

> "Taj jezik je sada proširen u samu Hrvatsku delima Gaja, Vraza, Kukuljevića i njihovih plemenitih drugova. Da, u ovim pokrajinama se bude otadžbinske uspomene i dijalekat se čisti, približujući se sve više starom srpskom obliku".

Italijanski slavista Domeniko Ćampoli, čiju je jednu knjižicu (Uzdasi slovenskog svijeta) preveo bio na srpski moj otac, kazao je u skupnom prikazu Slovenskih književnosti (29, str. 101):

> "Zagreb... postaje centar ilirizma, koji ima za cilj da probudi narodnu slovensku svest, da prisvoji srpski kao zajednički jezik..."

IV.

Da vidimo šta i francuski pisci od ranga i imena kažu. Prvo Selest Kurijer, slavista, koji je dugo živeo u Rusiji (u drugoj polovini devetnaestog veka). U Istoriji savremene literature kod Slovena posvetio je veliku pažnju južnim Slovenima. Na strani 139 knjige izašle 1879 (26) piše:

> "Videlo se da pravi hrvatski dijalekat nije imao literature i nije mogao imati budućnosti, jer on nije reprezentirao nikakav vitalni interes. Tek od godine 1830 porađa Hrvatska nov književni život koji preporađa tu zemlju, pa i okolne Slovene, jer se zasniva na nacionalnosti i zajednici interesa. Ovaj preporod je izazvan primanjem ("adopcijom") **srpskog jezika, koji je bio proizveo tako lepu klasičnu književnost.** Ta adopcija istera Hrvate iz izoliranosti, na koju ih je bila osudila upotreba njihovog lokalnog, slabo razvijenog idijoma; i ta adopcija ih je postavila u zajednicu ideja sa **Srbima Dalmacije, koji su se mogli pravom ponositi da imaju bogatu klasičnu književnost.** Ona ih pomože u isto vreme da se brane protiv despotskih pretenzija Madžara, koji su hteli da zamene madžarskom jezikom latinski u

> političkim odnosima između dve zemlje. Na čelu te političke i književne obnove bio je doktor Gaj. Sad je skoro sasvim dokazano da Gaj nije rukovođen bio isključivo patriotizmom, i da je slušao upute kneza Meterniha, koji je Madžare držao u šahu. Bilo što bilo, Gaj se odao punim žarom ovoj političkoj i nacionalnoj propagandi. On primeni novi češki alfabet, modifikujući ga, na nov književni jezik koji su Hrvati usvojili. I tako se razume da Hrvati, imajući isti jezik kao njihova braća Srbi, imaju latinski alfabet..."

U čuvenoj Geografiji Jeliseja Reklija, izdatoj u godini okupacije Bosne i Hercegovine, stojalo je (120, III, 278):

> "Hrvati su usvojili srpski kao narodni jezik, jer se njihov sopstveni idijom razlikuje samo provincijalizmima bez važnosti, a takođe i pod pretežnim (preponderatnim) uticajem srpske književnosti..."

V.

Nije to samo gledište jednog pisca ili dva: to je opšti stav nauke, koji i u enciklopedijama nalazi svoju potvrdu. Tako u predratnom najboljem nemačkom leksikonu "Brokhaus" stoji (30):

> "Otkad je u XIX veku cela hrvatska govorna oblast primila srpski dijalekat kao pisani jezik, ostaje samo različan alfabet jedina razlika između 'hrvatskoga' i 'srpskoga'."

Tako je to stojalo u svim leksikonima i enciklopedijama do iza drugog svetskog rata. Tada je hrvatska vlast koja se domogla Jugoslavije uspela da i kod stranaca zamagli pravo stanje.

V) DALJE POSLEDICE "ILIRSKOG PERIODA"

VII. Reakcija kod Srba na "Ilirski preporod"

Srpski narod nije ostao ravnodušan prema napred opisanom "Ilirskom Preporodu". Reakcija nije bila svuda jednaka i jednako živa, ali se uglavnom može reći da je ona bila negativna.

Srbi, prvo, nisu hteli da se sami utope u "ilirstvo" i obeleže kao "Iliri". Oni nisu hteli nikako da se lišavaju svoga slavnog srpskog imena. Zatim, očiglednu krađu svoga jezika oni su gledali sa nepoverenjem, ne mogavši tačno da utvrde namere i težnje Hrvata, sad zvanih "Ilira". Osećali su da se radi o nekoj ujdurmi, ali nisu mogli da jasno uoče i utvrde u čemu se ona sastoji.

I ovde ćemo izneti tuđa mišljenja o tome, razumljivo Srba, ili pretežno Srba, naglašujući da ova mišljenja nismo naročito sakupljali, jer ne spadaju sasvim u krug pitanja koje se raspravlja.

I.

Prvo ćemo navesti dve poznate izjave Vuka Karadžića i patrijarha Josifa Rajačića. One su sto puta citirane, ali ih mi navodimo prema nemačkom tekstu Hermana Vendela.

Rajačić je priznavao (72, 372) da su Srbi i Hrvati braća, ali svaki ima svoje posebno ime, posebnu istoriju, zaseban jezik.

> "Oni nisu jedan isti narod, i Srbi neće napustiti svoje ime ni Ilirstvu za volju, ni Jugoslovenstvu, ni Hrvatstvu".

Dalje piše Vendel (72, 217):

> "... jer je stariji i sa više korena nacionalni osećaj Srba tako snažno izražen delima... i od Karađorđa je njihovo ime tako okrunjeno novim lovorikama pridodatim staroj slavi, da oni ne osećaju ni najmanje volje da ga zamene sa naučničkim nazivom Ilira izmišljenim bez krvi. Vuk Karadžić je pisao: 'lud bi bio onaj koji bi naše slavno ime napustio i primio jedno drugo, mrtvo, koje danas još ništa ne znači'".

Vojvođanski Srbi su se odreda bunili protiv Ilirstva, a oni su bili tada merodavni za ceo Srpski narod. Nemački pisac iz Češke Fišel (89) sam to utvrđuje:

> "Južnougarski Srbi sa Todorom Pavlovićem na čelu, bunili su se žestoko protiv ilirskog imena, rešili su se da na svaki način zadrže svoje i ljuto su se bunili protiv toga da im Hrvati prisvajaju jezik."

Stvarno je taj Teodor Pavlović bio jedan od najžešćih protivnika ilirizma i protagonista srpske samosvojnosti. Banaćanin, iz Dragutinova, gde je rođen (1804) i umro (1854), bio je urednik "Letopisa Matice srpske" i živi narodni borac. Neko vreme je uređivao "Srpski narodni list", gde je izos. odgovorio Ilircima (130):

> "Da bi se razumeli i u ljubavi lakše ostali... mi (Srbi) nećemo da nas Iliromani u našem jeziku... i svojim i inostranim spisanijama i novinama Ilirima zovu i nazivaju; nećemo da nam jezik maternji i pravi, i pravilni a pritom narodni, kvare i zovu ilirski, koji stihije rastvorenija i razrušenja pravog jezika našeg u sebi nosi, nameću...: da nas Srbe i što je naše, makar da bi zajedno inače i ma kom smislu i njino bilo, u svojim i stranim novinama za ilirsko krste, izdaju i predaju; s jednom rečju: nećemo voopšte Ilirstvo!" (Ovo je pisao u Sr. nar. listu broj 14 od g. 1841).

U sledećem broju istog lista preklinje Pavlović Ilire da "nas (Srbe) u zakovanom srpstvu i srpstvovanju ostave", a Srbima je govorio: ako se koji "povede i obmanut primi (ilirstvo), toga ćemo za otmetnika, otrodnika smatrati..." (Mamuzić, 130, s. 87).

Drugi Pavlović, Pavle Ars, isto tako žestok antiilir, pisao je u "Podunavci" za 1845, broj 48, da "Danica sve ono "što je malo na cerkveno-slovenski jezik kao nužno" izbegava, a opet "ilirski kovajući našeg srpskog jezika sastav" raskiva. "Ilirski praveći, srpski nam ruše i kvare", kaže P. Ars. Pavlović za Ilirce. (130, s. 81).

Neki dr. Pantelić iz Novog Sada je takođe oštro osuđivao i odbijao ilirizam. On je u "Letopisu" za 1841 napisao jedan članak pod naslovom "Isljedovanje srpskog i ilirskog imena", a sa motom "Reci bobu bob, a popu pop", u kome iznosi da Iliri grabe tuđe dobro, a on kaže da se narodna sreća "ne osniva na uzajamnom starinstvu nego na sopstvenome".

Jedan članak u "Podunavci" sa naslovom "Kakvo pitanje, takav i odgovor" završava ovim stihovima:

Znam Hrvata, znam "mog brata",
Znam Ilira, daj mi mira.

Pantelić tvrdi da je ilirstvo izum "rimsko-nemačkog ministarstva i rimske bogomoljske stolice u Rimu".

Ilija Mamuzić u svojoj tezi sa Zagrebačkog univerziteta i štampanoj u Zagrebu (130) rekapitulativno kaže:

> "Uz protivljenje imenu, srpski protivnici su se protivili ilirskom jeziku, latinici, a onda i drugim pojavama" (str. 69).
>
> Str. 88: "Završavajući i pregled razloga srpskog protivljenja ilirizmu, želimo još jednom istaći da su ti razlozi: ilirsko ime i jezik, pa latinica, onda nacionalna svest Srba, koja je nekako bila sama sebi dovoljna, a potom – ponešto – i verski razlozi".

Po Lukijanu Mušickom, srpsku narodnost sačinjavaju "ime, jezik i vera."

A drugi Srbi, protivnici Ilirizma su isticali ovaj stih:

Ko izgubi ime – izgubi sve s njime!

Mamuzić piše dalje:

> "Živa srpska prošlost nije dala srpskim književnicima da prihvate ilirstvo, jer 'Srbljin rođen biti, pa se srpstva odreći, jest najveća neblagodarnost' " (. 85).
>
> S. 82: "Treći razlog opoziciji Srba protiv ilirizma bilo je pitanje pisma. Svi srpski protivnici Ilirizma hteli su jedinstvo književnosti na osnovu 'pisma svetog Kirila', koje je smatrano isključivo srpskim pismom". Str. 89: "Pismo sv. Kirila smatrano je srpskim".
>
> Ista strana: "Srbi nisu nikada mogli da pređu preko posebnoga, što se vidi ne samo kod protivnika ilirizma nego i kod samih pristaša... Jer je u Srba u ono vreme bila već formirana punosvesna nacionalna svest".

II.

Sad ćemo preći na docnije Srbe, prvo u Srbiji, koji stvar posmatraju retrospektivno.

O tome veoma potanko raspravlja Milovan Milovanović (27), ali ne možemo sve ovde preneti. On kaže na str. 25 id.:

> "Pokušaj hrvatski da imenom Ilirstva stvore bar prividno nekakvu neutralnu celinu koja, kad se već ne može zvati hrvatskom, neće biti ni srpska, nije našao odziva u Srba, iako su međutim Hrvati u to svoje novosakovano ilirstvo uneli sva bitna narodna obeležja srpska. I sami Hrvati dobro su osećali već tada da oni u stvari ulaze u srpsku narodnost, tražeći u njoj garantije za svoj opstanak i za svoju budućnost, po cenu napuštanja onih svojih partikularnih osobina koje su ih još izdvajale od Srba. Srbi, sa svoje strane, osećajući svoju nadmoćnost prema Hrvatima u svakom pogledu, u punoj snazi svoje narodne svesti, sa punom verom u svoju narodnu budućnost, koja se zasnivala na dvema narodnim srpskim državama, mogli su očekivati s pravom da će Hrvati, koji su već uzeli jezik srpski za svoj književni jezik, koji su za svoj kulturni život morali crpsti snagu u srpskim običajima, srpskim narodnim tradicijama i umotvorinama, pristati najzad da se bez rezerve i bez pogodaba sakupe oko srpskog narodnog centra..."

Utvrđuje da se sasvim protivno tome dogodilo:

> "Hrvatskoj ambiciji stvoreni su široki horizonti. Pred oči Hrvata nastala je tada varljiva slika velike državne celine na Slovenskom Jugu, čiji bi centar bio Zagreb i koja bi na se morala primiti hrvatsko obeležje..." Hrvati su počeli raditi protiv srpske narodnosti "kojoj su se oni, kao sebi najbližoj, sa sobom identičnoj, nedavno pridružili i u

čijem su zakrilju našli i zaštite od tuđinske poplave i garancije za napredak u budućnost."

Str. 28: "Kad su, na Berlinskom kongresu, obeležene granice do kojih se može proširiti vlast i neposredni uticaj austro-ugarski, Hrvati su se otresli svojih jugoslovenskih ideala, pa su prionuli da dadu hrvatsko obeležje svim onim srpskim zemljama koje su ušle ili koje još imaju, po berlinskom programu, da uđu u sferu austro-ugarske dominacije..." (Pisac govori o pretenzijama Hrvata na Bosnu i Hercegovinu).

Str. 29: Gonjeni instiktom samoodržanja, da bi sačuvali sebe od poplave tuđinske, Hrvati su pre 60 godina stupili u narodnu zajednicu sa Srbima, narodom sebi najbližim i najsrodnijim, koji se sa njima u toku istorijskih prilika izmešao i izukrštao do u sam centar njihova naseljenja. Srpski književni jezik, srpske narodne umotvorine i tradicije, srpsku najzad veru u budućnost, sve su to Hrvati prihvatili oberučke, te da bi samo svoje, pod vekovnim tuđinskim pritiskom iznemoglo, narodno biće osposobili za život. Hrvatstvo kao odelita, zasebna narodna jedinica, nije se moglo održati, nije moglo naći u samom sebi, u svojoj prošlosti, u svojim očuvanim etnografskom osobinama, u svojim nadama i ambicijama, ni toliko snage da pokrene borbu, da organizuje narodni otpor protivu tuđinske poplave. I Hrvatstvo je tada, imperativno gonjeno instinktom samoodržanja, koje je obično najbolji savetnik, abdiciralo na svoju čisto hrvatsku narodnu samostalnost, pa pribeglo u okrilje druge jugoslovenske narodnosti, koja mu je po jeziku i po drugim etnografskim osobinama bila najbliža, i koja je ujedno zauzimala u svakom pogledu prvo mesto među Južnim Slovenima. Hrvati su tada, da se poslužimo pravim izrazom, prešli u Srpstvo."

I sad Hrvati revindiciraju za sebe sve oblasti dokle vlada Austro-Ugarska i "Hrvati zahtevaju od Srba ništa manje no da pristanu da ovaj deo srpskog naroda koji su Hrvati rezervisali za sebe, primi na se hrvatsko obeležje, uguši u sebi svoje narodne osećaje, odreče se svojih ideala o jedinstvu vaskolike svoje narodnosti, zaboravi na težnje i na nade koje su ga krepile, držale mu veru u budućnost kroz duge vekove patnje i nevolje."

Pred kraj rasprave, str. 32, Milovanović zaključuje:

"Prema stanju u kojemu se danas nalaze Srbi i Hrvati, pitanje je još sporio da li će stvaranje srpsko-hrvatske narodne zajednice, izvršeno inicijativom hrvatskom, izazvano životnim potrebama hrvatskim, doneti korisnog rezultata. Pitanje u toliko teže, u toliko sudbonosnije za nas Srbe, što smo i pre te zajednice i bez nje imali sve potrebne pogodbe za samostalni narodni život..."

III.

Citiraćemo zatim Vladimira Ćorovića, takođe iskrenog Jugoslovena. I on, kao i Milovan Milovanović, iznosi reakciju prošlosti, sa obrazlaganjem u "istorijskoj perspektivi". On piše:

> "...U suštini, Srbi tada nisu prihvatili ilirski pokret. Oni su se radovali buđenju hrvatske narodne svesti, sempatisali su njihovoj borbi za narodni jezik, ali Srbi nisu hteli da prihvate ilirsko ime. Razloga je bilo svakako više, a najglavniji im behu sledeći.
>
> Prvo, Srbi su na početku XIX veka, obnovivši sa dva ustanka svoju državu, dobili mnogo više samosvesnosti i samouverenja. Osetili su se kao činioc od vrednosti, koji se u životu održao i probio, zahvaljujući prvenstveno svojoj snazi. Srpsko ime je dobilo novi značaj i sa čašću se pronelo kroz Evropu. Glavna lica tadanje evropske književnosti bave se srpskim pitanjima; najveći istorik nemački i jedan od tada najvećih u Evropi interesuje se za akciju srpskog oslobođenja i piše o njoj jedno mnogo zapaženo i cenjeno delo. To je "Srpska revolucija" Leopolda Rankea. Stvaranje svoje srpske države pojačalo je srpski nacionalizam u širokim krugovima, a romantičarski nacionalistički zamah razvio ga je još u većoj meri. Žrtvovati to ime činilo se ogromnoj većini naših ljudi kao greh, i stoga su bili protivni primanju ilirskoga imena, koje je kod njih, na istočnoj strani našega narodnog područja, i pored upotrebe kod nekih pisaca, bez prave tradicije.
>
> Drugo, hrvatski književni pokret činio se jednom delu Srba samo kao nastavak i odjek njihovih ideja..."

Reformator i tvorac modernog srpskog književnog jezika, "književni osloboditelj Srba, kao što su Karađorđe i Miloš politički" ni sam se ne zanosi mnogo ilirštinom. Ćorović nam kaže dalje povodom "eureke" Gajeve:

> "...Taj Vuk koji je u doba pokretanja Danice (Gajeve, za koju mu na nemačkom pišu 1831 F. Kurelac, a 1832 Kolar, kao i Anton Mihailović, jednom austrijski konzul u Srbiji, koji 1835 šalje pesme za Danicu i piše nemačko propratno pismo) imao za sobom više od dvadeset godina rada i bio pisac na glasu, u Gajevom pokretu nije video načelno ništa novog. A ilirizam je i njemu, kao i ostalim Srbima značio, međutim, utapanje tek probuđenog srpstva u nešto neizrađeno.
>
> ...Vuk će zastupati mišljenje da je štokavsko narečje srpsko, čakavsko hrvatsko, a kajkavsko slovenačko. Po tim narečjima on je omeđivao i

plemensko područje i narodno plemensko ime na njemu. Taj Vukov članak (Srbi i Hrvati od god. 1861) izazvao je protesta kod Hrvata i doprineo znatno da se rasplamti svađa o srpsko-hrvatskim granicama i o pitanju kom plemenu šta pripada u pogledu jezika i narodnih umotvorina. Vuk je bio i ostao za održavanje plemenskih imena, bio je sav u kultu srbizma i pustio je u svet onu krilaticu: "Srbi svi i svuda".

Kult srbizma imali su i drugi naši pisci tog vremena, koji se inače nisu slagali sa Vukom u mnogo pitanja..."

IV.

Navešćemo još jednog pisca srpskog, takođe istoričara koji je uglavnom svoje radove objavio posle Prvog svetskog rata, ali je i mnogo ranije živeo. To je bivši državni savetnik Živan Živanović koji je pisao (106):

> "U vreme oko abdikacije kralja Milana i za Namesništva, beše pri džamiji u Beogradu hodža Faladžić, čovek stariji vrlo prilagodan, te se brzo saživeo sa Beograđanima i sa vlastima. I prvi namesnik Jovan Ristić pozivao ga je na razgovore s toga, veli on piscu, da s njim razgovaram. "E, jes mu ovaj govor prava muzika!", reći će Ristić. To beše govor Ercegovine, koji je i Vuku bio obrazac najlepšega jezika srpskog. I taj svet hoće neko danas da učini nacionalno anonimnim pa čak i da ga pohrvati!"

Sad da navedemo jednog Hrvata, ali značajnog.

Vatroslav Jagić priznaje nezadovoljstvo Srba zbog krađe njihovog jezika. On piše u svojim memoarima (62, II, 247):

> "Samo se po sebi razume da mi je bilo smešno kad se sa srpske strane prigovaralo Hrvatima (upravo Ilircima među g. 1834 do 1848) da su neopravdano sebi prisvojili srpski jezik kao književni – mesto da se vesele toj koncentraciji..."

Jagić polazi od fakta "prisvajanja srpskog jezika" od strane Iliraca, ali se čudi što se Srbi tome ne raduju. Da li je trebalo da se raduju, nećemo ispitivati, ali je značajno da su tome "prigovarali" i bunili se protiv toga. Takav je u stvarnosti bio odjek kod tadašnjih Srba, pretstavljenih uglavnom u Vojvodini.

V.

Od stranaca ćemo navesti Francuza, slavistu i filologa, Selesta Kurijera. On u svojoj Istoriji savremene slovenske literature (26) piše:

> "Gaj je hteo ujediniti pod istim svežnjom sve narode koji su nekad sačinjavali Iliriju, tj. Hrvate, Slavonce i Srbe. **Dalmacija je sa hladnoćom primila ta mamljenja..."** "...Srbi se revoltiraše takođe, videći da Ilirci prihvataju njihov jezik, njihovu istoriju i tradicije, i zadenuše polemiku koja i dan-danji traje." (Pisano oko 1875).
>
> Str. 149: "Aneksionističke tendencije hrvatske književnosti dobiše smrtni udarac. **Hrvati nisu, ipak, odrekli se stvaranja trojedne kraljevine,** ali, pošto političe prilike nisu bile pogodne, oni su se postarali da drugim putevima postignu tu uniju, **i počeše da sebi daju ime Jugoslovena."...** (Govori onda detaljno o osnivanju Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti, nastojanjima biskupa Štrosmajera shodno paroli 'Sve za vjeru i za domovinu' itd.).
>
> Str. 158: "Rekoh već **da Hrvati nisu napuštali svoje ambiciozne snove, i da su, prihvatajući ime Jugoslovena i Ilira, bili čak proširili svoj politički program.** Ipak je Narodna stranka naišla na velike poteškoće... **Srbi** su **pristajali da čine deo Trojedne kraljevine, ali kao jedinica ravna Hrvatima a ne kao anektirani narod.** Dalmacija je bila istog mišljenja. Po svojim istoriskim i literariim tradicijama ona je bila više u zajednici ideja sa Srbijom. Na nesreću, razlika vere i italijanski uticaj je otstraniše od majke-otadžbine..."
>
> Str. 163: "Dalmacija, sa Bokeljima i Dubrovčanima, ima tradicije daleko briljantnije nego Hrvatska, koje, usprkos razlike vere, vežu moćnom vezom sa Srbijom."

VI.

U razvijanju svoga jezika Srbi se, sasvim razumljivo, nisu ni obzirali na Hrvate. Oni su imali svoj jezik i pre i posle "Ilirskog Preporoda". Taj "preporod" nije njih ni najmanje tangirao.

Ovaj jezik su nazivali, kao i u vek, srpskim: i oni u Srbiji i Crnoj Gori, i u Vojvodini, u Bosni i Hercegovini, u Hrvatskoj i Slavoniji, u Dalmaciji, po celom svetu. Oni su znali šta je njihovo i toga su se držali. Ako su Hrvati njihovo prisvajali. Srbi su se s vremenom s tim pomirili, ali nikad nisu niti tražili neku zajedničku akciju u razvijanju jezika, niti su ma šta od specifično hrvatskog prihvatili i za svoje uzeli. Srpski je jezik išao potpuno nesmetano svojim putevima

razvoja, jednako kao i pre "Ilirskog Preporoda". "Svoje s tuđim nije smiješano – Od tuđega vazda tuga bije".

Bosansko - hercegovački Srbi su demonstrativno odbili 1910 da se jezik koji govore nazove "hrvatski ili srpski" iako je to bio tobože "predlog Hrvata srpskih prijatelja", kako saopštava Leopold fon Hlumecki (131).

To je bio jedan od načina da se Srpstvo održi i odoli svima iskušenjima. Tek kad su, u nesrećnoj Jugoslaviji, počeli, jedno po jedno, da žrtvuju sva srpska obeležja, tek tada je počelo da nam sve sunovrato ide.

Sve do polovine XIX veka škole u Hrvatskoj su imale latinski nastavni jezik, u Dalmaciji italijanski. Ali škole za pravoslavne, i tamo i ovamo, imale su srpski nastavni jezik i ćirilicu kao svoje pismo. Nikad nijedna srpska škola nije vođena na nekom stranom jeziku, ni u Srbiji, ni u Ugarskoj, ni u Hrvatskoj i Slavoniji, ni u Dalmaciji niti ma gde u svetu. Čak i u Trstu, i u Budimu postojale su srpske škole kad hrvatskih nije bilo ni u Zagrebu. U istoriji našeg školstva mi ne pribrajamo kao srpske škole, niti ih vindiciramo, ako su one imale neki drugi nastavni jezik.

VIII. Reakcija kod Hrvata i evolucija njihovog jezika

I.

Ni kod Hrvata nije posle "Ilirskog Preporoda" išlo sve onako glatko kao što se misli. Bilo je i negodovanja, i bojkotovanja novog pravopisa i jezika itd. No većina Hrvata ga je ipak primila jer je, ili instiktivno ili racionalio, uviđala šta im on znači i šta im donosi. Do tada se nije ni znalo šta su Hrvati, niti se ikad mogao nakupiti milion njihovih sledbenika. Sam dr. Juraj Krnjević je pisao 1955 u emigraciji "Pred jedno 120 godina Hrvatska je bila vrlo malena. Zagorje i okolina, to je bila Hrvatska... Onaj kraj gde se govori 'kaj' to je bila Hrvatska" (121).

Tačno je 120 godina pred tim bio "Ilirski Preporod". U vreme kad je dr. Krnjević to govorio, bilo je Hrvata četiri miliona na teritoriji jedva manjoj nego što je Srbi imaju. (Samo su Hrvati retko gde kompaktni i sami. To čini naročito nestabilnom i ranjavom njihovu etničku istoriju).

Neka je dozvoljeno navesti nekoliko dokaza o negodovanju Hrvata povodom novog jezika i opiranja njemu i pravopisu.

Austrijski istoričar Anton Špringer pisao je pre sto godina u svojoj istoriji Austrije u 19 veku (66, I, 31):

> "Konzervativni Hrvati nisu dugo hteli da se naviknu na ortografske novotarije Gajeve i smatrali su ih kao neprijateljsku manifestaciju

> njihovom starodrevnom domaćem jeziku. Oni nisu znali ništa drugo sem odbrane municipalnih sloboda ("pravica", LMK), koja sačinjava najvažniju dužnost hrvatskog patriote".

Sam narod je bio skroz indiferentan prema "narodnom jeziku". Tako piše Rudolf Horvat (58, 30), prema Kukuljeviću:

> "U Beču je, doduše, hrvatski pjesnik Antun Mihanović g. 1818 dobio od policije dozvolu da izdaje hrvatske političke novine 'Oglasnik Ilirski'; no kad je 12 jula izdao poziv na pretplatu uz obavijest da će novine početi izlaziti prvog oktobra 1818, i to dva puta sedmično, – nije našao dovoljno pretplatnika".

Srbi su za to vreme imali nekoliko svojih novina na srpskom jeziku.

Još se novi pravopis nije bio ni afirmirao, a 1845 godine zahteva Zagrebačka županija "ukinuće novog ilirskog i uvedenje starog hrvatskog pravopisa, te razdvojenje osnovane katedre hrvatsko-slavonskog jezika i književnosti u jednu katedru hrvatsku a drugu slavonsku" (46, str. 51).

Hrvatski književnik Adolfo Veber-Tkalčević iz poilirskog doba pisao je u zagrebačkom časopisu "Vienac" za 1884:

> "Od njegova je vremena počelo njekoliko hrvatskih pisaca rušiti zagrebačku književnu školu. Zagrebačka škola, a to je ilirska, imala je zadatak da kajkavce i čakavce privede u kolo štokavaca, i stvori književno jedinstvo... Još bi trebalo u književno jedinstvo privesti Slovence, a taj cilj će se sigurnije postići zagrebačkom nego li Daničićevom školom..."

Niko manji nego Miroslav Krleža, najveći živi hrvatski literat, piše 1926 (122):

> "Jelačić i Štrosmajer postaju Iliri kada ni pas ne daje ni prebijene marke za Iliriju, i kada je svijetu objavljeno da su Gaj i Štrosmajer bili dvorski agenti".

Znači da se već sredinom devetnaestog veka znalo da je Gaj bio agent bečkog dvora. Inače, neka čitaoci vide način izražavanja njihovog genija Krleže. Šta mu to znači da "ni pas ne daje prebijene marke", ja ne znam. Kakve marke može jedan pas da daje?

II.

Jezik hrvatski je ostao nakaradan sve do 1918. Ja znam prilike u Dalmaciji, gde sam živeo. Njihove sudske akte, uključujući tu i presude, nije mogao nijedan pravi Srbin da razume. Neke detalje o tome je publikovao, u vidu skečeva, prota Stevan

Prostran u nekim novinama srpske emigracije. Kad sam se s njime našao u SAD, 1961 godine, molio sam ga desetak puta da mi to ponovi. Toliko sam se morao da smejem. I terminologija samih zakona bila im je nemoguća i skroz nenarodna.

Pričao mi je pok. otac kako je jednom u kotorskoj gimnaziji pitao nešto profesor njegovog kolegu katolika. Ovaj nije znao. Profesor ga je izgrdio, a ovaj reče: "Da ćašem znat da me ćašete pitavat, ja ćašem naućit". Ni u moje doba, u zadarskoj gimnaziji, nije bilo bolje.

Čak ni profesori nisu znali srpski. Meni je u IV razredu bio razredni starešina neki prof. Kučić sa ostrva Visa. Predavao je grčki, ali je uzeo i srpski u oskudici drugih nastavnika. Svakog časa je pitao mene kako treba nešto reći. I drugi su nastavnici pitali mahom đake Srbe kako je pravilno kazati u "hrvatskom" jeziku. To je bilo već u drugoj deceniji ovog (dvadesetog, prim. izd.) veka.

Poznata je stvar hrvatska manija da strane reči zamenjuju "hrvatskim". Nešto slično su radili Česi, Madžari i Grci, ali niko u ovom opsegu kao Hrvati. Pri tome su ne samo stvarali nakaradne reči, koje ne samo u narodu nema, nego su narodu potpuno tuđe, već su i smisao stranih reči izokretali. Tako npr. oni skoro jedini za univerzitet kažu "sveučilište". A to je greška i besmislica. Reč univerzitet je ispočetka označavao "univerzitas", tj. zajednicu docenata i studenata, nastavnika i đaka, što je u korporativnoj i esnafskoj zajednici imalo javno-pravni značaj. Hrvati su mislili da to znači ukupnost znanja. Ceo svet kaže telegram, oni brzojav. Mesto taksa kažu pristojba, mesto marka govorili su biljega itd. Naročito su u svojoj "slobodnoj" i "nezavisnoj" državi bili počeli "purifikaciju" reči, i to purificiranje od srpskoga ali i inostranoga, internacionalnoga izražavanja. Tako su radio nazvali bili krugovalom, propagandu promidžba itd. Nisu hteli ni nemačke reči, čak ni onda kad je sva njihova inteligencija bolje nemački govorila nego "hrvatski", pa su kazali "bečki odrezak" mesto šnicla, "tucipukovnik" mesto šlagoberst. Itd. Da se ne zadržavamo na ovim zaista patološkim primerima "čišćenja jezika" od naroda, koji svoj jezik uopšte nije imao.

Protiv tog "čišćenja jezika" i izbacivanja tuđih izraza iz njega, jako se bunio još prošlog veka najveći slavista svih vremena i jedan od najvećih svetskih lingvista profesor Bečkog univerziteta Franc Miklošič. On je u svojoj studiji "Slovenski elementi u madžarskom jeziku" (91, str. 10) izrazio skepsu u pravilnost te akcije, gde svaki narod, naročito veći, hoće da vidi svoju kulturu "kao svoje jedino delo i u poreklu i u daljem razvoju", što se održava i "u nastojanju iz jezičnog blaga izbaciti ono što je preuzeto od drugih". Na to nadovezuje prof. Miklošič:

> "Pa ipak nijedan znalac razvoja čovečanstva neće sumnjati da je sva naša civilizacija koja je ranije obuzdala životinju u čoveku..., od hrišćanstva pa do svakodnevnih ugodnosti u životu, plod rada više naroda, koji, svakako, nisu učestvovali u tome na jednako istaknut način. Pogrešno shvatanje narodne časti izazvalo je u novije doba kod

> više istočno-evropskih naroda pravi krstaški rat protiv stranih reči. Čini se pokušaj da se istisnu (iz upotreba) strane reči, ovi jasni dokazi zavisnosti svakog pojedinog naroda od ostalih koji njim živuju ili su nestali, i da te reči zamene domaćim fabrikatima..."

Tako je doslovno kazao Miklošič: "fabrikatima". Zaista su te kovanice, koje Hrvati prave više nego iko drugi, veštački fabrikati stvoreni u zatvorenim sobama, a ne odraz živoga i spontanog jezičnog razvoja.

Nažalost, na osnovu stare istine da je "bolest prilepčiva a zdravlje nije prilepčivo", i Srbi su preuzeli u zajedničkoj državi mnoge "nepodobštine" hrvatskog kovinarskog duha, i to u zvaničnoj nomenklaturi (u zakonodavstvu i administraciji) i u privatnom životu. Tako zakonske projekte zovu "nacrt" i "prednacrt", istupe "prekršaji" itd. Fabrike zovu tvornice, kelnere konobarima, red postupanja označuju kao redosled, predmete otporne prema vatri nazivaju "vatrostalnim" itd. Sve su to rđavi prevodi nemačkih izraza: Entwurf, Vorentwurf, Uebertretung, Reihenfolge, feuerfest...

Prema duhu srpskog jezika, "vatrostalan" bi značio onaj koji u sebi stalno, večno, vatru sadrži, a ne onaj koji od sebe vatru odbija. Baš suprotno onome što se hoće da izrazi hrvatskim terminom nametnutim Srbima. Konoba nije srpska reč. Ona se upotrebljava samo u Primorju, pa i mom mestu. Označuje podrum. Ali je ta reč jamačno stranog porekla, verovatno mletačka, i upotrebom ograničena na samo mali deo hrvatskog naroda (na još manji deo Srba). Kad se reč kelner govorila preko sto godina i svaki je Srbin, čak i svaki Hrvat razume, mogla je ostati i dalje. To približava narode, kako je mislio prof. Miklošič. Ajde da ima neka narodna reč, pa da je i zameni. Ali nje nema, već stvaraju opet tuđu da bi samo jednu uvrženu izbacili iz upotrebe. Tako su radili Česi, koji su obera zvali "pane vrhnji": Gospodine gornji! Jamačno i danas zovu.

Nažalost ne možemo sve te stvari ovde pretresati, jer im nije mesto. Dosta je upozoriti i na kompozite koji su se u Jugoslaviji uvrežili (preuzeti iz Hrvatske) a koji nikako nisu u duhu srpskog jezika. Tako npr. zlatotisk, velesajam, velegrad itd. Velegrad bi po duhu srpskog jezika bilo nešto što liči na grad a nije grad (za koga samo vele da je grad!).

III.

Nesumnjivo je u toku vremena i via fakti nastalo sve veće približavanje dva jezika, jer su do skora, do druge Jugoslavije, Hrvati ipak preuzimali sve više srpskih izraza i srpskog načina pisanja (srpske sintakse i stilistike), ali je bilo i opiranja tome, pa čak vraćanja na stare načine pisanja. To pitanje ne možemo ovde raspravljati, već samo sasvim kratko ukazati na dalji razvoj.

U Prvoj Jugoslaviji je bio donet Pravopis srpsko-hrvatskog jezika, koji nije obavezivao, ali koga su se svi srpski pisci de fakto pridržavali. Hrvatski samo po izuzetku. Nastao je rat i obrazovanje "NDH", koja je htela pokazati da Hrvati nisu imali i nemaju ništa zajedničkog sa Srbima. Počeli su da izmišljaju jezik i da te nakazuju, stvarajući nove izraze i nove, neviđene oblike. Pisali su iekavski (ne jekavski ili ijekavski), itd. Sa propašću te nakaze od "države" u zemlji su otpali i sve njene tvorevine. Ali su one prenete u inostranstvo, gde je banda ustaša, prebegla iz zemlje po načelu "spremnom za dom", produžila da tako piše. U zemlji, pak, javlja se težnja unifikacije, čak i prinudne (mada se to sakriva). Stvoren je, "sporazumom" srpskih, hrvatskih i "crnogorskih" stručnjaka nov Pravopis, koji nije baš istovetan sa prvim, ali i on odražava sve nedostatke kompromisa. Srbi su morali preuzeti ne samo neke nesrpske izraze (koji nisu ni hrvatski), nego i način pisanja potpuno stran srpskom duhu. Mnoge su stvari ostale neregulisane, tj. ostavljena su alternativna rešenja, od kojih jedna prisvajaju Srbi a druga Hrvati. Opet jedinstva nema.

Hrvati se čak i ne drže usvojenih rešenja u "Pravopisu", dok su ih Srbi, kao i sve drugo "ujednačujuće" primili bez pogovora i u celini. U poltronstvu i izdaji otišlo se toliko daleko da je jedan Vojvođanin inače odličan, prvorazredan pisac (književni kritičar), neki Borislav Mihajlović, koji se javljao mahom pod pseudonom "Mihiz" izjavio jednom (ja sam to čitao u Politici) da bi on pristao i na ikavštinu i na latinicu samo da dođe do jedinstva pravopisa. Rekoše mi da je to sin jednog sveštenika srpskog iz Srema. Sram ga bilo!

U emigraciji taj Pravopis je slabo primenjivan. Upravo u potpunosti ga primenjuju samo "Zboraši", koji su zaista nepomirljivi neprijatelji jugoslovenskog komunizma, ali prijatelji i zatočnici jugoslovenskog jedinstva.

Drugi ga se Srbi drže slabo, Hrvati nikako. Čak se kod njih čuju glasovi načelnog i smišljenog opiranja tom pravopisu.

Ne samo da se ustaše opiru jednakom pravopisu i jeziku, nego i ostali Hrvati emigranti. Nema nedelje a da njihov zastupnik vođe dr. Juraj Krnjević ne žigoše uvlačenje srpskih reči u Hrvatsku. Čak i "koncilijantni" vođa dr. Maček to osuđuje.

Potpredsednik HSS dr. Juraj Krnjević pisao je u kanadskom "Hrvatskom Glasu" od 4 maja 1959 izos. i ovo:

> "...Komunisti su u pitanju jezika nastavili ondje, gdje je stala kraljevska diktatura. Još u pojačanoj mjeri oni vode borbu za jedinstvo jezika. Na rasprave o jedinstvenom jeziku morali su pozivati i hrvatske jezikoslovce. I ako se na njih vršio pritisak, ipak stvar nije išla. Iako su neke promjene provedene u pravopisu i gramatici, ipak su u stvari ostala dva jezika, hrvatski i srpski, i dva govora, zagrebački i beogradski..."

U Hrvatskoj reviji (Buenos Aires, Argentina), za decembar 1960, dr. Vlatko Maček napisao je članak pod naslovom "Hrvatski književni jezik i pravopis", u kome izost. stoji:

> "Godine 1892 donesoše ban Kuen Hedervari i njegov odjelni predstojnik Izidor Kršnjavi (za volju hrvatskih Srba) naredbu, da se u sve pučke i srednje škole Hrvatske i Slavonije ima uvesti fonetski pravopis.
>
> "Fonetiku je uveo srbski književnik Vuk Karadžić, postavivši načelo: 'Piši, kao što govoriš, a čitaj kao što je napisano' ".
>
> "No svi kulturni narodi svieta stvorili su si svaki svoj jedinstveni književni jezik i pravopis, utemeljen na etimologiji. Jedino Srbi, držeći se Vukovog pravila, ne pišu danas više, osobito u novinstvu, ni onako, kako se govori u Novom Sadu, nego onako, kako se govori u Beogradu. Svoj književni jezik stvorili smo si i mi Hrvati i upotrebljavali ga... sve dok se nisu Kuen i Kršnjavi umiešali svojom naredbom."
>
> ..."No škola je konačno ipak učinila svoje, te školana generacija, koja je tek deset ili petnaest godina mlađa od mene, ne zna više pisati hrvatskim pravopisom. Pa tako i ljudi, koji inače zaziru od svega što je srbsko kao vrag od tamjana, pišu danas izključivo srbskim pravopisom. Pišu, primjerice, u prvom padežu singulara vrabac, ali u svim ostalim padežima pišu vrapca, vrapcu, vrapci i t. d.".
>
> "Od kada smo pali pod beogradsku kapu, naši školani i poluškolani ljudi nisu se zadovoljili samo time, što su pisali fonetikom, nego su sve više i više počeli i u pismu i u govoru upotrebljavati oblike srbskoga jezika. Ne će više raditi, nego hoće (ili ne će) da rade. Mjesto: htio bih jesti, pišu – hoću da jedem. Mjesto jesti ću – ću da jedem. Mjesto otići ću – ću da odem i t. d."
>
> ..."Osim toga, upotrebljavaju se sve više i više i srbske rieči, kojima se služe beogradske novine, a koje su do sada bile nepoziate u hrvatskom književnom jeziku. Tako se, primjerice, mjesto obitelj piše – porodica; mjesto podpora – podrška; mjesto sliedeći tjedan – idući tjedan; mjesto tjedan – sedmica; mjesto osobno – lično; mjesto objed – ručak; mjesto pokoriti se – povinuti se; mjesto idem iz Zagreba u Karlovac, Paris ili Ameriku, pišu – idem za Karlovac, za Pariz, za Ameriku... Mjesto kolodvor, pišu stanica; a mjesto vlak pišu voz. Znam, da su i rieči kolodvor i vlak točni prievodi sa njemačkoga... No obje te rieči se već tako dugo upotrebljavaju u hrvatskom književnom jeziku, da su stekle 'građansko pravo'..."

Pri poslednjoj korekturi ovog dela čitam u minhenskoj "Iskri" od 15 avgusta 1963, da je u glavnom gradu Argentine izašla knjiga nekog hrvatskog emigranta, nekog Pere Tutovca, pod naslovom "Hrvatski jezik nad ponorom", u kome se ovaj žali da se u njihov "milozvučni" hrvatski jezik uvuklo preko 50.000 srbijanskih barbarizama! O toj knjizi pišu već sa oduševljenjem mnogi hrvatski naučnici (u hrvatskom smislu reči) tako i neki Stjepan Buć, za koga je kazao prof. Jozef Matl iz Graca da je manijak i idijot. On govori kako je Tutavac upozorio na "srbske upljuvke" u njihovom dičnom jeziku pa dodaje da te "upljuvke" "treba kao degradaciju našega visoko kulturnoga, pravoga hrvatskoga jezika jednostavno izbaciti, ne dati im da se udomaće, jer bi to ziačilo – pad natrag u divljaštvo, svojevoljno se spuštati na gazinu raškoga nazadnjaštva..."

Ne mogu dalje da govorim u ovoj knjizi jer svaka strana košta pet dolara, ali sama njena pojava i ovo malo citata učiniće da i oni koji bi bili skeptični izdavanju ove moje knjige uvide njenu potrebu!

IV.

Perspektive za jedan potpuno zajednički jezik Srba i Hrvata, koji bi obe strane dobrovoljno primile, nisu suviše povoljne. Mi u suštini nismo u tom pitanju bliži nego smo bili u vreme Ilirskog Preporoda. Pored struja zbliženja, koje se uvek iznova javljaju, stalno su u pokretu i struje otpora, posebnosti, razdvajanja. I nikakvog izgleda nema da će ove druge sasvim ustuknuti. Možda će ih čak prinudno forsiranje ujednačenja da učini jačim, efikasnijim, primanljivijim. Da ono naposletku mesto mosta načini još širi jaz. Dobro su rekli Latini: Caesar non supra grammaticos..

IV. Preimenovanja ukradenog jezika

I.

Ispočetka su se Hrvati ustručavali da novi jezik nazovu samo hrvatskim. Zvali su ga najpre ilirskim, kao što je na više mesta navedeno, posle hrvatsko-slavonskim (jer se zaista u Slavoniji njim govorilo). Tako je Ivan Mažuranić, docniji ban, molio kralja jednom pretstavkom "da se **jezik narodni hrvatsko - slavonski...** uvede u sve javne poslove". To je bilo još novembra 1860, a 5 decembra (prosinca) čita se u Saboru kraljeva odluka koja izos. glasi: "Naređujem hrvatsko-slavonski jezik". (Uzeto iz Ruvarca, 31, str. 95).

A i ranije je sam Ljudevit Gaj, u godini 1830, dakle pre "Preporoda" izdao bio u Budimu "Kratku osnovu horvatsko-slovenskog pravopisanja", gde je prvi put predložio neke dijakritičke znake po uzoru Čeha i Poljaka.

Već smo citirali prof. Ferdu Šišića da su obrazovani ljudi zvali jezik "Slovenskim (slovinskim, slavonskim, slavinskim, slovenskim)" (55, 116).

Posle su činjeni pokušaji sa drugim nazivima, ali uvek izbegavajući srpsku oznaku. Evo šta o tome piše prota Ruvarac (isto delo, 96):

> "Kad su hrvatski političari i književnici uvideli da Srbi neće da prime ni naziv "ilirski", ni "naški", ni "slavonski" za svoj jezik, a oni opet nisu hteli svoj novi jezik da nazovu pravim imenom "srpski jezik", a videći da svojim ne mogu postići ono što su želeli, nazvaše svoj jezik "jugoslovenskim", misleći da će na taj naziv Srbi pristati"... "Kad uvidiše da Srbi neće ni taj naziv za svoj da usvoje, a oni onda udariše u tvrdnju da je hrvatski i srpski narod po jeziku jedan narod, te da je svejedno reklo se srpski ili hrvatski, i ispočetka počeše pisati i govoriti 'hrvatsko-srpski' ili 'hrvatski ili srpski jezik' a od dužeg vremena ostaviše se i toga naziva, te sad govore i pišu da u Trojednici živi sam Hrvat i da po tome u njoj nema drugog doli hrvatskog jezika..."

Navešćemo nekoliko konkretnih podataka iz Dalmacije, gde je pri kraju prošlog veka, kad su autonomaši bili savladani i svedeni na najamnu meru, probuđen do ekstremizma hrvatski šovenski duh. On se očituje i u naimenovanju jezika.

Jezik zovu kakokad. Nekad hrvatski ili srpski, nekad hrvatsko-srpski, nekad prosto hrvatski. Prema svojoj snazi u Saboru (Dalmatinskom) kao i prema "vanjskoj" konstelaciji.

O tome imamo mnogo podataka, ali ćemo samo najeklatantnije navesti. U zbirnom, jako dokumentovanom delu austrijskih profesora Hugelmana i ostalih (42, 654) o Nacionalitetnom pravu stare Austrije piše ovo:

> "U Dalmatinskom saboru je 11 maja 1897 bio podnet projekat rezolucije potpisat od 26 slovenskih poslanika. U njemu se traži uvođenje hrvatskog ili srpskog zvaničnog jezika kod svih upravnih i sudskih vlasti Dalmacije. Na to se nadovezala žestoka debata, jer je radikalno - hrvatska stranka tražila da se izbaci oznaka 'srpski', jer u Dalmaciji ima samo jedan jezik i to hrvatski."

Na str. 656 istog naučnog dela stoji:

> "U sesiji 1902 podneto je u Dalmatinskom saboru šest interpelacija o jeziku: najinteresantnija je ona poslanika Kneževića radi oznake hrvatskog jezika kao 'narodnog jezika', pri čemu se Srbi u toj zemlji osećaju zapostavljeni".

Ovi podaci su takvi da se ne može preko njih preći bez komentara. Kao što se vidi, u Dalmaciji je još pri kraju 19 veka bilo potrebno zakonom uvoditi u nadleštva naš jezik. Ali Hrvati ne daju da se on označuje srpskim čak ni na drugom mestu. A Srba je bilo pravoslavnih oko 18 procenata, sa katolicima i punih 25%. Tada su Srbi držali i dubrovačku opštinu. Bokelji nisu smeli svoj jezik da srpskim nazivaju!

Kao i u Hrvatskoj: Najpre Hrvati uzmu srpski jezik i proglase ga hrvatskim, da posle svaku oznaku srpsku sa njega skinu (kad su okolnosti pogodne za to).

To je indigniralo i katoličkog prelata, kanonika Ivana Stojanovića u Dubrovniku, koji je pisao u svojoj "Dubrovačkoj književnosti" (40, str. 334), povodom udžbenika u dalmatinskim školama:

> "Vlada odluči da se ima pisati: ne dalmatinski, ne dubrovački, ne srpski – nego hrvatski! Da se hrvatski moraju štampati školske knjige, biva u onome jeziku koji znaju samo oni koji u hrvatskom sastavljaju: gramatike latinske, grčke, italijanske i njemačke, povijesti, prirodopise, zemljopise, aritmenike, geometrije, fizike i ostalo. O tome izlaze strašni i grozni prizori. Kako svako mjesto ima svoje narječje, tako i dijete koje uči npr. latinski, ne znajući narječje tijeh gospara hrvatskijeh, treba da uče zajedno dva jezika, biva npr. latinski i jezik u kome se njemu predavaju pravila jezika latinskoga."

Koliko bi se prečasni i prepoštovani dum Ivo zapanjio, pa čak i zabezeknuo, koliko bi jauknuo kad bi doznao da su i u državi Jugoslaviji, istina u drugoj ali ipak zato pravoj Jugoslaviji, stari dubrovački govor i jezik starih dubrovačkih književnika zvanično nazvali hrvatskim. Tako piše skoro kod svih dubrovačkih pisaca u fazomznoj "Eiciklopediji Jugoslavije", iza koje stoji ceo režim, tako stoji jamačno u njihovim školskim udžbenicima itd. Sad obaveštavaju javnost da izlazi edicija "500 godina hrvatske književnosti", pri čemu su celu dubrovačku književnost prosto anektirali i ukrali (kao nekad srpski jezik).

Mi smo o tome nešto nagovestili u knjizi "Obmane i izvrtanja kao podloga narodnosti", Hamilton 1960 (odeljak pod naslovom "Preuzimanje stare dubrovačke književnosti od strane Hrvata", str. 67-77). Ako Bog da zdravlja, obazrećemo se posebno jednim prilogom o starom dubrovačkom jeziku.

Zasad se može samo toliko reći: On nije nikad hrvatski nazivan. Kad bi ipak neko to danas u Jugoslaviji tvrdio, i naučno potkrepljivao, proglasili bi ga šovinistom i onemogućili mu svaki dalji rad (možda bi još bio i uhapšen).

III.

Ovde ćemo navesti dva-tri ekstremna, skoro neverovatna slučaja naimenovanja jezika od strane Hrvata, jezika prošlosti.

Ne samo da su svuda za prošlost Hrvati nazvali jezik kojim su se služili katolici i muslimani hrvatskim jezikom, mada to licima na koje se odnosi nije ni kraj pameti bilo da tvrde, već su činili i još danas nesmetano čine proste i grube falsifikate. Samo jedan primer: U Enciklopediji Jugoslavije, rađene pod rukovođstvom Miroslava Krleže, stoji kod Habdalića Jurja da je on "pripremio i izdao hrvatsko-latinski rječnik", mada se taj rečnik naziva: "Dikcionar ili **reči slovenske** z vekšega ukup zebrane, u red postavljene i dijačkemi zlahkotene". Ovaj citat nam je dvojako dragocen: da vide čitaoci kako u današnjoj Jugoslaviji nazivaju odn. falsifikuju kao hrvatski ono što su samo pisci nazvali slovenskom. Zatim kao jedan dalji primer kako je izgledao hrvatski jezik pre Ilirskog Preporoda. Ova je knjiga štampana u Gracu 1670.

U jednoj svojoj studiji o Kotoru u prvoj polovini XV veka (112) piše dr. Antun S. Dabinović da je između Kotora i despota Đurđa Brankovića 1423 "sastavljen ugovor u dva primjerka, jedan na hrvatskosrpskom, a drugi na italijanskom jeziku". Mi verujemo da nije tako napisao docniji profesor Pravnog fakulteta u Zagrebu Dabinović, ali su tako prepravili u Zagrebu. U svakom slučaju je tako štampano: da je čak Đurađ Branković, četiri puna veka pre Ilirskog preporoda pisao "hrvatskosrpski"!' Do čega sve dovode falsifikati!

Drugi je primer zabeležio, između ostalih, i Sava Bjelanović i evo u čemu se sastoji (105, s. 141).

Profesor i akademik Pavić daje izveštaje sa svog puta po Srbiji, spominje svoju audijenciju kod kralja Milana i kaže izos.:

> To je od prilike sadržaj dosta duge Kraljeve besjede, koju smo sasvijem zatravljeni i zadivljeni očima i ušima primali; zatravljeni i zadivljeni korektnošću i elegancijom kraljeva hrvacka govora, koji teče i preljeva se, taman da ga posadiš na profesorsku hrvacku katedru!"

Da pri korekturi dodam još jedan primer. U beogradskoj "Politici" od 6 jula 1963 ima u rubrici "Da li znate" jedna beleška o uvođenju srpskog jezika u prvoj jevrejskoj školi u Beogradu. U aktu Popečiteljstva prosvešćenija Srbije iz 1847 stoji da će jevrejska deca biti poučavana u "srbskom, grčkom i jevrejskom jeziku". Drukčije se prvi jezik nikad u Srbiji nije ni nazivao. To ipak nije smetalo redakciji "Politike" da naslov beleške ovako formuliše: Pomen o prvoj jevrejskoj školi u kojoj su učili i **srpsko-hrvatski jezik.**

IV.

U nazivanju svoga jezika, Hrvati mogu da triumfuju specijalno u Drugoj Jugoslaviji (kao što tu u svačemu drugom mogu da triumfuju). Oni pro foro interno jezik nazivaju uvek hrvatskim, pro foro eksterno, kad moraju, hrvatsko-srpskim. Pa tako danas govore i Slovenci da se ne bi zamerili gazdama hrvatskim u zemlji. Tako pomalo počinje da se izražava i inostranstvo. Dalji razvoj nije teško predvideti: još jedan korak i dodata reč "srpski" potpuno će otpasti.

Dok su u početku komunističke vladavine govorili, zvanično, da postoje jezici: srpski, hrvatski, slovenački i makedonski, po novom ustavu postoji jezik "srpsko-hrvatski odn. hrvatsko-srpski", pa je Narodna Skupština izabrala 29 juna 1963 razne komisije, izos. i za "autentične tekstove", i to četiri: za srpsko-hrvatski jezik, za hrvatsko-srpski jezik, za slovenački jezik i za makedonski jezik". Znači da su ipak "srpsko-hrvatski" i "hrvatsko-srpski" razni jezici!

Čak je i Srpska akademija nauka morala da svoj starodrevni naziv Instituta za srpski jezik zameni sa nazivom Instituta "za srpsko-hrvatski jezik"!!

Zato sve više Hrvata tvrdi da smo mi njima, a ne oni nama, preoteli jezik. I to je uglavnom rukovodilo pisca ove rasprave da je obradi i izda. Sad će svaki Srbin imati argumente u rukama da ove hrvatske laži i falsifikate opovrgne pred inostranstvom.

U zemlji kao što rekosmo, kadgod mogu, Hrvati nazivaju "svoj" jezik samo hrvatskim, u emigraciji uvek i bez izuzetka. Ali Srbi to ne čine. U zemlji veoma retko. Kad su neke škole tražile nastavnike za srpski jezik preko Prosvetnog Glasnika NR Srbije, u beogradskoj "Politici" je jedan bedni učitelj iz Užičkog kraja protestvovao, jer jezik mora da se naziva "srpsko-hrvatski" ili "hrvatsko-srpski", kako je on naglasio. Taj bednik, gubalo ga majčino mleko, ne može da vidi srpski naziv u svome jeziku. Dotle smo došli u poltronstvu i defetizmu.

Razume se da u zemlji ima i izuzetaka. Tako je kanadski "Hrvatski Glas" od 9 oktobra 1961 pisao da je jednom Amerikancu koji je pohodio Dubrovnik i tražio naučnu pomoć od d-ra Brane Nedeljkovića, ranijeg docenta Beogradskog pravnog fakulteta (docnije profesora u Sarajevu) i komuniste. Glas doslovno piše dalje:

> "On je nastojao uvjeriti svojega gosta da bi, kao upućeni čovjek, morao ispustiti iz naziva za srpsko-hrvatski jezik onaj drugi dio, jer on govori, ako pravilno govori, samo srpskim jezikom; uostalom, Hrvati nikada nisu imali svojega jezika, već nekakav hribidni čakavski dijalekat. Tada je prosvjećeni i ražalošćeni komunista zavapio: "Barem u ovom gradu, gdje stvorismo veliku renesansnu srpsku literaturu, nemojte spominjati tu smiješnu prikrpinu, koju smo im dobacili, znate, kao što se gladnim psima baca kost da prestanu lajati.

> – Ja sam pronašao mnogo dokumenata u kojima se taj jezik, u srednjem vijeku, ovdje u katoličkom Dubrovniku, naziva samo srpskim imenom. Kao što vi Amerikanci ne nazivate vaš jezik anglo-amerikanski, već samo engleski, tako bi trebali i Hrvati priznati da ne govore vlastitim jezikom, koji nemaju, već našim srpskim."

Čak i u emigraciji neke srpske novine konzenkventno nazivaju naš jezik "srpsko-hrvatskim". U tome prednjači minhenska "Iskra". Sve se nacionalno žrtvuje (u prvom redu pismo) i sve se prodaje zbog eventualnih deset pretplatnika!

V.

Baš povodom tog izraza "srpsko-hrvatski" ili, još strašnije, "hrvatsko - srpski jezik", zadovoljni smo što možemo da ovde iznesemo i jedno tuđe, ali ipak srpsko mišljenje o tome. Mnogo toga smo mogli i sami reći, ali da izbegnemo obeleženje manijakom ili ultrašovinistom (što smo katkad doživeli), prenećemo doslovce veći deo toga mišljenja.

U čikaškoj "Srpskoj Borbi" od 19 marta 1959, izašao je jedan veoma dobar članak pod naslovom "Oživljavanje jedne jugoslovenske besmislice", a sa podnaslovom "Ko i zašto govori o 'srpsko-hrvatskom jeziku' " Članak, je, nažalost, nepotpisan, mada je očigledno pisan od stručnjaka (dok se potpisuju veoma često potpuno primitivni prilozi drugih lica). U članku stoji, posle dugog uvoda, ovo:

> "...Pre svega "srpsko-hrvatski jezik" nikad nije postojao i ne postoji danas. Da bi takav jezik postojao, on bi morao biti – kao što i ime kaže – neka kombinacija ili stapanje dvaju jezika (srpskog i hrvatskog), na koje su se narodi koji njima govore (Srbi i Hrvati) sporazumeli i obostrano usvojili novi jezik kao zajednički i priznali njegova pravila kao obavezna. Toga među tim do danas nije bilo.

Komunisti su pokušali da stvore i nametnu jedan, tako zvani srpsko-hrvatski jezik. Ali taj pokušaj je praktično doveo do sledećeg zaključka: oba jezika ostaju u važnosti i – ostajući svaki za sebe kao poseban jezik – sačinjavaju i pretstavljaju sad jedan 'srpsko-hrvatski' jezik. A to je ustvari isto kao kad bi se, recimo, propisalo da su francuski i italijanski jezik ubuduće jedan 'francusko-italijanski' jezik ili engleski i nemački – jedan "englesko-nemački" jezik, iako oba ostaju nepromenjena i svaki za sebe.

Tako su komunisti, posle višegodišnjeg većanja, stvorili "srpsko-hrvatski" jezik, čiji propisi predviđaju, pored ostalog, da je dozvoljeno i 'pravilno' i 'biću' i "bit ću" i "bum": i "misliću" i "mislit ću" i "bum mislil": i "plešću" i "plesti ću" i "bum plel" itd.

Drugo, besmislica o "srpsko-hrvatskom" jeziku utoliko je veća, što hrvatski jezik kao takav već davno ne postoji. Setimo se, naprimer, da je ruska carica Katarina Velika pripremila 1787 godine jedan uporedni rečnik od 20 jezika. U njemu su bila i razna slovenska "narečija", njih 12 na broju, među kojima i srpsko. Hrvatskog, među tim, nije bilo, nego ga je tek docnije Dobrovski nekako pronašao i uneo.

Zatim, hrvatski jezik koji je nekad svakako postojao, danas ne zna i njime se ne služi najmanje 95% Hrvata. Poznata je činjenica, da se hrvatska inteligencija vekovima služila tuđinskim jezicima (nemačkim, latinskim, mađarskim, italijanskim), jer je znala vrlo slabo, ili čak i uopšte nije znala svoj narodni jezik. A ono što je hrvatski narod govorio, bilo je tako iskvareno i izmešano tuđicama, da su Hrvati za svoj književni jezik morali usvojiti (1836 godine) srpski jezik i pred kraj XIX veka prihvatili Vukova jezička načela, fonetički pravopis i gramatičke oblike.

Ali iako su usvojili srpski jezik (štokavski-ijekavski dijalekat) za svoj književni jezik, Hrvati se s njim nikad nisu srodili, nikad nisu shvatili duh jezika ni stekli osećanje jezika. Sem toga nešto iz neznanja i naviknutosti na tuđinštinu, a nešto iz težnje da svesnim izvrtanjem na silu stvore "svoj sopstveni" jezik. Hrvati su ustvari tokom vremena stvorili jednu nakaradnu verziju srpskog jezika, koji su utoliko više iskvarili što su na njega primenili nemačku sintaksu i duh jezika.

Tako je bukvalnim prevođenjem sa nemačkog jezika na iskvareni srpski jezik, postao današnji hrvatski jezik. Otuda je u hrvatskom govoru, književnosti, štampi itd. stvoren jedan teško razumljiv i shvatljiv jezik, koji pretstavlja pravu nakaradu i pruža obilje materijala onima koji su raspoloženi za šalu i pri tako žalosnim rezultatima unakarađivanja srpskog jezika.

Prema tome jasno je da o nekom "srpsko-hrvatskom" jeziku može da govori samo onaj koji ili ne zna ništa o tim stvarima, ili nema srpskog osećanja i svesti."

Bilo je pisaca kompetentnih, čak najkompetentnijih, koji ni posle Ilirskog Preporoda i usvajanja srpskog jezika za književni jezik Hrvata nisu nikako priznavali da su srpski i hrvatski jezik identični. Prvo mesto među njima zauzima Franc Miklošič, profesor Slavistike u Beču i prvak slavističke nauke u svetu. Evo šta o tome saopštava drugi slavista i njegov zemljak prof. Gregor Krek (115), mada smo i sami imali u rukama skoro sva dela Miklošiča, pa i njegovu "Uporednu gramatiku slovenskih jezika" gde se to naročito tvrdi (114, str. 392). Krek piše:

> "Za Miklošiča srpski i hrvatski važe kao dva jezika, i on smatra izraz 'jezik srpski ili hrvatski', koji je Daničić postavio, kao pogrešan. Sam Krek veruje da je jezik u suštini jedan, ali dodaje: "Ovde se neće moći tako lako da postigne ujednačenje, štaviše izgleda da se najnovijim nastojanjima u ovoj sferi ispitivanja prodor sve više širi."

LITERATURA:

1) Lazo M. Kostić, Sporni predeli Srba i Hrvata. Čikago 1957. Izdanje "Američkog instituta za balkanska pitanja".

2) G. Lejean, Ethnographie de la Turquie d'Europe. – Ethnographie der europaischen Turkei. Erganzungsheft zu Petermann's Geographischen Mitteilungen. Gotha 1861.

3) Vatroslav Jagić, Ein Kapitel aus der Geschichte der suedslavischen Sprachen. Archiv fiir slavische Philologie, Jahrgang XVII, 1895. S. 64.

4) Barth. Kopitars Kleinere Schriften sprachwissenschaftlichen, geschichtlichen, ethnographischen und rechtshistorischen Inhalts. Herausgegeben von Fr. Miklosich. Erster Theil, Wien 1857.

5) Vaterlandische Blatter, Jahrg. IV.

6) Blick auf die slavischen Mundarten, ihre Literatur und die Hulfsmittel sie zu studieren. Wiener Allgemeine Literatur - Zeitung, I Jahrgang 1813. – Članak je nepotpisan, ali je jamačno pisac Jernej Kopitar, koji je bio jedan od pokretača i urednika revije. On je isti članak dao 1810 skračen u časopisu "Vaterlandische Blatter" pod naslovom "Patriotische Phantasien eines Slaven". To saopštava M. Murko u knjizi: Deutsche Einfluesse auf die Anfange der Bohmischen Romantik, Graz 1897, a i u samom članku ispod naslova stoji u adnotaciji: "Veruje se da će ova rasprava, koja je delom već na drugom mestu saopštena, ali ovde preradjena, biti dobro došla čitaocima Bečkog literarnog lista kao orijentacija pri recenziji slovenskih dela koja će posle doći."

7) Rudolf Rost, Die slavischen Sprachen. – "Globus" XII Band, 1867.

8) L. v. Suedland, Južnoslovensko pitanje. Prikaz cjelokupnog pitanja. Preveo Fedor Pucek. Zagreb 1943.

9) Franz Miklosich, Dictionnaire abregć de six langues slaves (Russe, Vieux-Slave, Bulgare, Serbe, Tsheque, et Polonais, ainsi que francais et allemand). Vienne 1885.

10) Prof. Dr. Wiegand, Die nationalen Bestrebungen der Balkanvolker... Leipzig 1898.

11) A. Leskien, Grammatik der serbo-kroatischen Sprache. Heidelberg 1914. C. Winters Universitatsbuchhandlung.

12) Grand Dictionnaire universal du XIX siecle. Par Pierre Larousse. Tome XIV. Paris 1875.

13) Ferdo Škanić, Letopis popa Dukljanina. Posebna izdanja Srpske Kraljeaske akademije, Filosofskn i filološki spisi, knjga 18. Beograd-Zagreb 1928.

14) Tadija Smičiklas, Spomen.knjiga Matice Hrvatske, 1892, Zagreb. Latinicom.

15) Karl Brugmann, Vergleichende Laut-, StammbildungS' und Flexionslehre der indogermanischen Sprache. II Bearbeitung, I. Band, Strassburg 1897.

16) Prof. Vas. Đerić. O srpskom imenu po zapadnijem krajevima našega naroda. 0 izdanje. Beogrzd 1914.

17) Arkiv za povjesnicu jugoslovensku. VII knjiga. 1863, ogr. 310.

18) M. P. Katancsics, De Istro eiusques adcolis commentatio, 1798, p. 227.

19) De regno Dalmatiae et Croatiae Hbri sex. 1666. P. 281.

20) "Kolo", g. m, 1843, str. 31.

21) Rad Jug. akademije znanosti i umjetnosti. CI, 1890, str. 68.

22) Arkiv za povjesnicu jugoslovensku, IX, 1868. Str. 318.

23) "Danica" za 1847, str. 203.

24) "Neven" za 1855, str. 190.

25) Građa za povjest književnosti hrvatske. VI. 1909. Str. 118.

26) Celeste Courriere, Histoire de la Litterature contemporaine chez les Slaves. Paris 1879.

27) Milovan Đ. Milovanović, Srbi i Hrvati, Iz "Dela". Beograd 1895.

28) Dr. M. Dj. Milovanović, Srbi i Hrvati. II izdanje latinicom, Beograd 1895.

29) Domenico Ciampoli, Letteratura slava. Milano, Hoepli, s. a.

30) Der grosse Brockhaus, X Band, 1931, S. 645.

31) Protojerej Dimitrije Ruvarac, Evo, šta ste nam krivi. Posvećeno "Obzoru". Zemun 1895.

32) Božidar Kovačević, Iz prošlosti. SKZ. Beograd 1949.

33) A. L. Mit welchem Recht nennen sich die Siidslawen Illyrier? "Das Ausland" 1857. No. 37 (11 Sept.).

34) Lorenz Diefenbach, Volkerkunde Osteuropas... I und II Band, Stuttgart 1880.

35) Dragutin Prohaska, Das kroatisch-serbische Schriftum in Bosnien und der Herzegowina von den Anfangen im XI bis zur Nationalen Wiedergeburt im XIX Jahrhundert. Zagreb 1911.

36) Nicolo Tommaseo, La questione dalmatica riguardata ne' suoi nuovi aspetti. Zara 1861.

37) D-r J. Ž. Milosavljević, Srpsko-hrvatski spor i Neimari Jugoslavije, III izdanje, Pitsburg 1945.

38) M. Banić, Raspeti na raskršću...

39) Srpsko-hrvatski spor. Malo istorije... Beograd 1937.

40) Ivan kan. Stojanovnć, Dubrovačka književnost. Dubrovnik 1900. Latinicom.

41) D-r Lujo Vojnović, Srbi u Dalmaciji od pada Mletačke republike do Ujedinjenja. Beograd 1938. (Kolekcija "Srpski narod u XIX veku", knj. 18).

42) Karl Gottlieb Hugelmann (et Consortes): Das Nationalitaten-recht des alten Oesterreich. 1934.

43) Conte Orsato Pozza, Serbia e PImpero d'Oriente. Nuova Antologia. Firenze, gennaio 1867.

44) W. Rustow, Geschichte des ungarischen Insurrektionskrieges 1848-1849. I Band. 1860.

45) Šime Ljubić, Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske na poučavanje mladeži, I knjiga 1864. (Lap\)

46) S. M. D. Hrvagi i jezik srpski. Novi Sad 1895.

47) Ljudevit Gaj, Čije je kolo... "Danica", br. 31, Zagreb 1846.

48) Vladimir Dvorniković, Karakterologija Jugoslovena. Beograd 1939. "Kosmos".

49) Ljudevit Gaj, Izjavljenje radi Starčevićevih članaka o Serbima i serpskom jeziku", "Narodne Novine" od 3 studenoga 1852.

50) A. B. Kulakovski, Narodna enciklopedija SHS sub voce.

51) Platon Kulakovski, Ilirizm, 1894.

52) A. N. Pypin und V. D. Spasevič, Geschichte der slavischen Literaturen. Nach der II russischen Aufgabe. I, II. P, 1880.

53) Andrey Sirotnnnn, Rossin i Slavnne, 1913.

54) P. Lavrov, Aneksji Bosnii i Gercegovini i otnoštte k nei Slavnnstva. Vjesnik Evropi. Sankt Peterburg, 1909. god 44.

55) Ferdo Šišić, J. Štrosmajer i Južnoslovenska misao. I deo, Beograd 1922. SKZ.

56) Ferdo Šišić, O stogodišnjici Ilirskog pokreta. Ljetopis Jugoslovenske akademije znavosti i umjetnosti. Svezak 49. Zagreb 1937.

57) Vj. Klaić. Život i djela Pavla Ritera Vitezovića. (1652, +1713). U Zagrebu 1914. Matica Hrvatska.

58) Rudolf Horvat, Najnovije doba hrvatske povijesti. Zagreb 1906. Matica hrvatska.

59) Ivan Derkos, Genius Patriae super dormientibus suis filiis... Zagrabiae, 1832.

60) Ivan Broz, Crtice iz hrvatske književnosti. Sveska I: Uvod u književnost. Zagreb 1886. Matica Hrvatska.

61) Anonim (Jovan Dučić). Radi pravilne orijentacije. Broj II. Jugoslovenska ideologija, Istina o "Jugoslavizmu". Politička studija. Čikago 1942.

62) Vatroslav Jagić, Spomeni mojega života, I, II. Beograd 1926 i 1931. SAN.

63) Milan Galović, Album zaslužnijeh Hrvata XIX stoleća, sv. I. Zagreb 1898.

64) Milan Marjanović, Savremena Hrvatska, SKZ. Beograd, 1912.

65) Gilbert in der Maur, Die Jugoslawen einst und jetzt. 2 Bande, 1936.

66) Anton Springer, Geschichte Oesterreichs seit dem Wiener Frieden 1809. In zwei Teilen. 1863, 1865.

67) Schwartner Statistik des Konigreichs Ungarn. n Auflage in drei Banden, 1809 (erste 1792).

68) Johann Severin Vatter, Litteratur der Grammatiken, Lexika und Woertersammlungen aller Sprachen der Erde. II Auflage, Berlin

1847.

69) Vatroslav Jagić, Izabrani kraći spisi, Zagreb 1848. MH.

70) Zbornik u slavu Vatroslava Jagića, 1908.

71) Johann von Chaplovics. Slavonien und zum Teil Croatien. 2 Bande, Pesth 1819.

72) Hermann Wendel, Der Kampf der Sudslawen um Freiheit und Einheit. Frankfurt/M. 1925.

73) Većeslav Vilder, Bika za rogove, London, 1957.

74) Imbro Tkalac, U1spomane iz mladosti u Hrvatskoj, I knjiga, SKZ, Beograd 1925.

75) Im Archiv fur slavische Philologie 1904.

76) Vatroslav Jagić, Historija književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga, Zagreb 1867.

77) Ivan Kukuljević-Sakcinski u Arkivu za povjestnicu jugoslovensku, knj. VI, str. 134.

78) Reise Skizze von Pesth nach Fiume. Aus John Pagets Hungarv and Transylvania... "Das Ausland" 1842, S. 199 f.

79) V. Jagić im Archiv fiir slavische Philologie, 1905.

80) Vatroslav von Jagić, Die Slawischen Sprachen. "Die Kultur der Gegenwart". I Teil, K Abteilung, 1909.

81) L. v. Siidland, Južnoslovensko pitanje. Preveo s nemačkog Fedor Pucek. Zagreb 1943.

82) P. J. Schaffarik, Serbische Lesekorner. Pesth 1833.

83) Antun Barac, Srpsko-hrvatska književnost. Narodna enciklopedija SHS, IV tom, str. 375, ćirilicom.

84) Franjo Fancev, Beitrage zur serbokroatischen Dialektologie (Kaj-Dialekt in der Gegend Koprivnica-Pitomača). Archiv fUr slavische Philologie, XXIX, 1907, S. 308 ff.

85) F. G. Eiichhof, Histoire de la langue et de la litterature des Slaves: Russes, Serbes, Bohemes, Polonais. Paris 1839.

86) Ferdo Šišić, Hrvat Narodna enciklopedija SHS, sub voce.

87) Marin Franićević, Pisci i Problemi. Zagreb 1948, str. 363.

88) Math. Murko, Kroaten und Serben. Oesterreichische Rundschau, Wien 1906, 15 Dezember.

89) Dr. Alfred Fischel, Der Panslawismus bis zum Weltkrieg. 1919.

90) Durch Slavonien und die Militargrenze. GLOBUS. Illustrierte Zeitschrift fur Lander- und Volkerkunde. Band XVm, Juli 1870.

91) Franz Miklosich, Die slavischen Elemente im Magvarischen. Denkschriften der kais. Akademie, Wien.

92) Jovan Radonić, Štamparije i škole Rimske kurije u Italiji i južioslovenskim zemljama u XVII veku. Beograd 1945. SAN.

93) Mate Tentor, Der čakavische Dialekt der Stadt Cres. – Archiv fur slav. Philologie, XXX, 1909, S. 147.

95) J. Chr. Engel, Geschichte des ungarischen Reiches und seiner Nebenlander. Halle 1801. m TeU, S. 135.

96) Ludv/ig Albrecht Gebhardi, Allgemeine Weltgeschichte von der Schopfung an bis auf gegenwartige Zeit.. Leipzig 1765-1808. LVI. S. 693.

97) Nicolo Tommaseo, e Bernardo Bellini. Dizionario della lingua italiana. Volume quinto, s. v. Torino 1929.

98) E. v. O. (Ernst von Oeberg), Geschichtliche Ueberblick der slavischen Sprachen in ihren verschidenen Mundarten und der slavischen Literatur. Leipzig 1837.

99) G. Rosen, Deutsche Revue, 1880, II, 3.

100) Paul Joseph Schafariks SIawische AltertUmer. Deutsch von. M. v. Aehrenfeld. I u. H Band. Leipzig 1843, 1844.

101) Prof. Božo Kaaalinić, Lika i Ličani. Zbirka: LIČKI GRUDOBRAN. Spomenica povodom 250 godišnjice izgona Turaka iz Like. Uredio Nikola Matijević. (Latinncom).

102) Ferdo Šišić, Podrijetlo Gajeva roda. Jugoslovenski istorijski časopis. God. IV, str. 165.

103) Ivan Krnic u "Hrvatskoj Njivi" za 1918. (Latinicom).

104) Vladimir Ćorović, Za knjnževno jedinstvo. U zbirci: "Pokreti i dela". Beograd 1920.

105) Sava Bjelanović, Don Miho na braniku. Zadar 1883.

106) Živan Živanović, Politička istorija Srbije (Knjiga IV, otrzna 365).

107) Franz Miklosich, Die Fremdworter in den slavischen Sprachen. Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, XV. Wien 1862.

108) Franz Miklosich, Die slavischen Ortsnamen aus Appelativen. I. Denkschriften der kais. Akademie XXI.

109) Franz Miklosich, Ueber die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europas, Denkschriften der kais. Akademie, XXI-XXIIL Wien.

110) Dobrowsky's SLAVIN. Botschaft aus Bohmen an alle Slavischen Volker, oder Beitrfige zu ihrer Cbarakteristik zur Kenntniss ihrer Mvthologie, ihrer Geschichte und AltertUmer, ihrer Literatur und ihrer Sprachkunde nach allen Mundarten... Zweite verbesserte, berkhtigte und vermehrte Auflage von Wenceslaw Vanka... Prag 1834.

111) Marco Zar, Studi Slavi di Ietteratura ed arte. Zara 1890.

112) Antun S. Dabinović, Kotor u Drugom skadarskom ratu (1419-1423). Rad Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti. Knjiga 257. U Zagrebu 1937. (Latinicom).

113) Franz Miklosich, Die slavischen Elemente im Albanischen. Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften XXI, Wien.

114) Franz Miklosich, Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen, I, Wien 1879.

115) Gregor Krek, Einleitung zur Slavischen Anthologie in deutscher Uebersetzung. Stuttgart 1895.

116) Đuro Daničić, Razlike između jezika srbskoga i hrvatskoga. Glaonik Srpskog učenog društva u Beogradu, knjiga IX.

117) Friedrich Krauss, Slavische Volksforschungen, Leipzig 1908, S. 3 ff.

118) F. F. Kanitz, Serbien, Historisch?ethnographische Reisestudien aus den Jahren 1859-1868. Leipzig 1868. S. 697 ff.

119) Nicolo Tommaseo, Intorno a cose Dalmatiche e Trisetine, Trieste 1847.

120) Elisee Reclus, Geographie Universelle. IH. tome L'Europe Centrale. Paris 1878.

121) Juraj Krnjević u kanadskom "Hrvatskom Glasu" od 26 rujna (septembra) 1955.

122) Miroslav Krleža, Croatica. "Forum", časopis "odjela za suvremenu književnost Jug. akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, januar 1963, str. 265.

123) Marcel Kušar, Die serbo-kroatische Sprache. Die osterreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Wien. XI Band: Dalmatien, S. 231.

124) A. F. Gilvferding, Pot»zdka po Gercegovinn, Bosnii i Staroi Serbii. S. Petersvurg 1850.

125) G. v. N.......r, Wanderungen im europiiischen Osten. Das Ausland 1846. S. 202.

126) Gerhard Gesemann, Volkscharakterotypologie der Serbokroaten. Jahrbuecher der Charakterologie. Band V. 1928, Berlin.

127) Konstantin Jirnček, Istorija Srba. Preveo i dopunio Jovan Radoiić. Knj. 1-1U. Beograd 1922-1925.

128) G. Crisanius, Triumphus Caesareus Polyglottus, Romae 1655.

129) Joso Krmpotics, Pjesma Crnogorcem izpievana i vojvodi Filipu od Vukassovica pripievana u Bescu (hrašćanssky) 1789. 8°, str. 16.

Prema prikazu u Archiv fiir slavische Philologie XXIV, S. 458 ff.

130) Dr. Ilija Mamuzić, Ilirizam i Srbi. Rad Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti. Knj. 247. Razreda Historično-filosofskog i filosofsko-juridičkog 110. Zagreb 1933.

131) Leopold Baron von Clumetzky Politische Uebersicht. Osterreichische Rundschau 1911. S. 464.

POGOVOR

Čitaoci su, svakako, primetili da ova naša knjiga nema predgovor, kao što je nema ni još jedna izašla skoro u isto vreme (O odgovornosti za ubijanje Srba u poslednjem ratu), dok su ga sve druge naše publikacije imale. Nije razlog u tome što mi sad smatramo predgovor suvišnim, već je on sasvim druge vrste. Rukopis stoji obično po više meseci i po više godina kod raznih lica i ustanova koja su obećala štampanje a do njega ne dolazi. Neki put dođe sasvim dockan, neki put treba rukopis slati drugim organizacijama i drugim licima, koji ga opet godinama drže neobjavljena. Pisac želi da se zahvali izdavaču, a u isto vreme da istakne poteškoće štampanja itsl. Kad, najzad, rad uđe u štampu (ne svaki!!), skoro sve što je u predgovoru napisano izgubilo je važnost. Čak i datum pri potpisu.

Ovo delo je, ipak, posle mnogo peripetija moglo da ugleda sveta. Čitaoci će sami videti kakvo je i koliko je za srpsku stvar korisno. Uvideće da li bi bila šteta da i taj rukopis, sa mnogo drugih, definitivno propadne. On je iz naše stalne tematike srpsko-hrvatskih odnosa, rađen istom metodom i na isti način kao i drugi naši radovi te vrste, tako da nisu potrebna dalja metodološka objašnjenja.

Potrebno je, i dužnost nam je, da se zahvalimo onima koji su omogućili da ovo delo ugleda sveta. Srećom, našlo se tih lica, i to tamo gde se nisu očekivali, dok su sasvim omanuli oni koji su mogli i koji su skoro dužni bili da štampanje pomognu.

Ali da prvo istaknemo one kojima dugujemo zahvalnost za ovo izdanje.

Prvi se javio i pokazao gotovim da znatno pomogne izdanje ove knjige jedan vrli srpski rodoljub, koga mi nismo nikad ni molili za pomoć, već smo mu samo izložili teškoće oko štampanja novih dela, za koja se on interesovao. Jer taj rodoljub nije ni neki bogataš ni neki prvak emigracije, već jedan težak invalid, stanovnik logora, patnik i mučenik. Ali on ima veliko srpsko srce i jedini krug njegovog interesovanja je Srpski narod i njegovo dobro. On za Srpstvo živi i za Srpstvo mre.

To je Ličanin, iz sela Ostrvice kod Gospića, bivši trgovac i gostioničar u Vrhovinama, a za vreme rata istaknuti četnički borac, kad je i postao invalid. Zove se Milan Petković. Njemu su Hrvati, kao i ostalim njegovim zemljacima, pobili, spalili i uništili sve živo i mrtvo (tj. imanje). Ubili su mu dva brata i više rodbine, dve svastike i taštu žive spalili u Smiljanu Teslinom itd. Za to on smatra da je žigosanje tih zločina i uopšte žigosanje Hrvata najglavniji zadatak Srba.

Tako je on doznao i za moje knjige, tražio ih po celom svetu, kupovao, širio i propagirao. Tek u poslednje vreme obratio se direktno meni, ne mogavši doći do nekih knjiga. Ja sam mu slao neke na dar, a neke sam prodao. Tako se razvi između nas korespondencija.

On me preklinje da ne napuštam borbu i da što više dela izdam. Ja mu odgovaram da imam dosta gotovih rukopisa, ali nema nikakve nade na publikovanje, jer niko ne pomaže izdavanje knjiga, a knjige se veoma teško prodaju. Nijedna sebe ne isplati. Onda je on rešio da radi, iako bolestan, dok ne sastavi sumu za pomoć bar jedne moje knjige. Tako je poslao sumu koja prelazi trećinu troškova ove knjige, sa čijom se tematikom on saglasio. Ako bude dobra prođa, suma će se vratiti njemu ili njegovoj porodici. Ali je to veoma sumnjivo, i njegove žrtve su prema datim prilikama ogromne. Ja mu izjavljujem svoju najtopliju zahvalnost i svoje divljenje.

Molim takođe sve rodoljubive Srbe kojima se ova knjiga dopadne da i sami izraze zahvalnost ovom siromašnom, časnom i patriotskom Srbinu, koji je doprineo da se ovo delo izda. Bez njega bi "u kam očajalo". Neka mu je večna zahvalnost i slava!

On je stanovnik logora Kapua u Kazerti, Italija.

Milan Petković je poslao 200 dolara, dok troškovi štampanja iznose blizu 500 dolara (sa poštarinom za korekturu, ekspediciju itd.). I to za 500 komada. Hiljada komada bi stojala samo 600 dolara, ali iskustvo pokazuje da se jedva može da proda i 200 primeraka. Šta će onda da stoji groblje knjiga i gde će se one magacionirati? A manje od 500 komada se uopšte ne može štampati (jer bi sto komada stojalo 450 dolara). To znaju svi oni koji su knjige štampali.

Srećom pritekla su još neka lica u pomoć sa manjim sumama. Kad je u "Kanadskom Srbobranu" objavljeno da je rukopis gotov za štampu, ali čeka izdavača, odmah je poslao 50 dolara g. Mihailo Rokić iz Harbora Siti, Kalifornija, a malo zatim 50 dolara g. Špiro Jokić iz Nice i 30 dolara g. Mile Vujinović iz Baltimora, SAD. Tako je skupljena suma od 330 dolara, skoro dve trećine troška. Za ostalu sumu moram da se zadužim, kao i dosad za neke. To je svakako lakše nego za celu sumu.

G. Špiro Jokić je Ličanin, g. Mile Vujinović isto tako, a možda i g. Mihailo Rokić (ili sasvim iz blizine), tako da su Ličani omogućili izdanje ove knjige, kao što su često pomagali i druge knjige. Moja velika zahvalnost neka ih prati. Oni će, ako žele, dobiti odgovarajući broj primeraka, što za mene ne pretstavlja nikakav teret.

Stvar koja se ovde raspravlja nije lička, već opšte srpska, niti sam se ja samo na Ličane obraćao. Ali oni pokazaše da imaju više razumevanja i da su gotovi na veće žrtve ako je Srpstvo u pitanju i njegovi vitalni interesi.

Žao mi je, ali moram ovde da navedem da npr. nijedan Bosanac ili Hercegovac nije hteo da pomogne izdavanje mojih knjiga o Bosni i Hercegovini. Imam materijala za pet, šest i sedam sto strana, koji bih mogao da rastavim u više knjiga ili spojim u jednu. Hrvati, preko svoga nadrinaučnika i falsifikatora d-ra Dominika Mandića, izdaju stalno kopusare o Bosni sračunate na dezinformaciju inostranstva. A naši ne omogućuju da se izda i knjiga od sto strana. Međutim, poznato je da najviše

bogatih Srba u SAD ima među Hercegovcima. Ima čak i organizovano Udruženje u Milvoki, koje na ove stvari uopšte ne reaguje. Kao da se tiče Kine ili Koreje!

Pok. Mihailo Dučić je bio obećao finansiranje velike knjige "Etnički odnosi Bosne i Hercegovine", ali je posle promenio odluku i preporučio da se objavi knjiga posle njegove smrti iz njegove zaostavštine. To je izjavio d-ru Božidaru Puriću i vojvodi Dobroslavu Jevđeviću. Izvršioci njegova testamenta i njegovi srodnici nisu izvršili ovu njegovu želju. Sve je, kanda, osujetio Dušan Popović, paroh Čikaga, koji već više od deset godina, gdegod može, smeta objavljivanje mojih dela. Naročito mu se ne dopadaju napisi u odbrani Srpstva. Javno je protestovao u "Slobodi" što objavljuju moje ispise "Tako su govorili stranci o Srbima".

O svemu tome, ako Bog da, objaviću jednu zasebnu raspravu pod naslovom "Neke čudne pojave na kulturnom sektoru srpske emigracije", koja je većim delom obrađena. Ostaje samo pitanje novca da se reši.

Knjiga je štampana u Torontu, Kanada, gde su bili najpovoljniji uslovi štampanja. Koliko i tu ima teškoća za pisca (u pogledu korekture, davanja raznih objašnjenja, uvek posrednog učešća u objavljivanju), takođe će čitaoci da procene i da mnogo šta oproste. Uspeh bi bio daleko manji da mi nisu i ovom prilikom pritekli u pomoć, preuzevši na sebe mnoge tehničke poslove, moji dragi prijatelji Branko Sekulović i Lazar Stojšić. Obojici se i ovde javno zahvaljujem.

Na Preobraženje 1963

u Vetingenu (Švajcarska)

DODATAK

Petar Milosavljević

O KNJIZI LAZA M. KOSTIĆA "KRAĐA SRPSKOG JEZIKA"

Lazo M. Kostić (Krtola u Boki Kotorskoj 1897 - Vetingen, Švajcarska 1979) bio je do Drugog svetskog rata profesor Pravnog fakulteta u Beogradu i objavio je više knjiga i radova u periodici iz pravne struke. Posle Drugog svetskog rata živeo je u emigraciji, u Švajcarskoj. U tom periodu objavio je još osamdesetak knjiga. Gotovo sve one bave se pitanjima istorijsko-političke sudbine, kulturnog identiteta i opstanka srpskog naroda. Među njima su i tri knjige o srpskom jeziku. To su: *Ćirilica i srpstvo* (1963), *O srpskom jeziku (izjave stranaca),* posvećena Vuku Karadžiću povodom stogodišnjice smrti (1964) i *Krađa srpskog jezika* (1964). Kostić je ulagao mnogo energije u otkrivanje i objavljivanje istine o svome narodu radi očuvanja narodne samosvesti. Međutim, knjige srpskih emigranata štampane u inostranstvu bile su doskora gotovo nepristupačne domaćoj javnosti.

1.

Knjiga *Krađa srpskog jezika* objavljena je prvi put kao autorovo privatno izdanje u Badenu 1964. godine. Glavni zadatak Kostićeve knjige bio je da objasni kako je došlo do "krađe srpskog jezika", odnosno kako je došlo do toga da se srpski jezik proglasi za hrvatski. Podsećanjem na brojne stavove srpskih, hrvatskih i stranih autora iz prošlosti, Kostić je pomogao da se shvati i objasni ovaj destruktivni proces. Spisak citiranih dela sa raznih jezika prelazi brojku od 130 bibliografskih jedinica. Knjiga predstavlja dobro sastavljen kolaž – svedočanstvo o široko rasprostranjenoj spoznaji identiteta srpskog jezika i o pokušajima njegovog otuđivanja. Srpski filolozi, ukoliko su znali za Kostićevu knjigu (a bilo ih je mnogo koji su često boravili u inostranstvu), počinili su greh što su je prećutali i što nisu nastavili istraživanja njenim tragom.

Nadamo se da dolaze vremena kada će se i jezički stručnjaci prema Kostićevoj knjizi i problemima koje ona otvara odnositi drugačije. Stavovi izloženi u *Slovu o srpskom jeziku,* dokumentu koji je 1998. objavljen, diskutovan i dosta široko prihvaćen, bliski su stavovima Kostićeve knjige. Treba se nadati da će se smanjivati broj onih koji namerno ili nesvesno zatvaraju oči pred činjenicama i argumentima na kojima ovi stavovi počivaju.

2.

Građena na bogatoj literaturi, Kostićeva knjiga ne otkriva samo šta je sve činjeno sa hrvatske strane da se promeni ime srpskom jeziku i da se taj jezik prikaže kao hrvatski. Ona otkriva i dosta detalja kako se na ta nastojanja gledalo i među Hrvatima i među Srbima; pogotovo su dragocena razmišljanja prvih slavista (Dobrovski, Kopitar, Šafarik, Miklošić...) o srpskom i hrvatskom jeziku, a posebno Nemaca. Od Srba su citirani, osim Vuka Karadžića, patrijarh Rajačić, Teodor Pavlović, Savo Bjelanović, Jovan Ristić, Božo Katalinić, Vladimir Ćorović, Ilija Mamuzić i drugi. Kostićeva knjiga je sačuvala pamćenje i o jednom značajnom regovanju pravoslavnog sveštenika, prote Dimitrija Ruvarca, knjigom *Evo, šta ste nam krivi!* (1894) na politiku oduzimanja jezika Srbima. Ova zaboravljena Ruvarčeva knjiga čekala Je više od sto godina da u otadžbini bude ponovo otkrivena i štampana (1997). Zabeleženo je i reagovanje jednog univerzitetskog profesora, kasnijeg predsednika vlade Srbije, Milovana Milovanovića. U vreme kad se u Jugoslaviji nije smelo znati za Dučićeve članke pisane tokom Drugog svetskog rata u Americi, oni su u ovoj knjizi obilato citirani. Važna su, među ostalim, navedena mišljenja Matije Katančića, Meda Pucića, dum Ivana Stojanovića i Marka Cara, dakle Srba katoličke vere.

Na obimnom materijalu koji donosi, Kostićeva knjiga pokazuje da je među Srbima, počev od ilirskog pokreta, bilo dosta važnih ljudi koji su videli zbog čega se insistira na jezičkom zajedništvu Hrvata i Srba i da to po Srbe može imati loše posledice. Treba zato odgovoriti na pitanje: zašto su se, i pored toga znanja, stvari odvijale u nepovoljnom pravcu? Na osnovu Kostićeve knjige (kao i mimo nje), može se doći do ovakvog odgovora. Oni Srbi koji su ispravno i pametno mislili i reagovali bili su marginalizovani, a vremenom i žigosani kao nacionalisti ili šovinisti. Njihov glas se nije mogao ni dugo ni daleko čuti. Mora se zato pretpostaviti da je to bio nečiji strateški interes: da su postojale i da postoje moćne i organizovane snage koje svesno i sistematski čine da se identitet i integritet srpskog jezika dovede u pitanje.

Na pitanje: kako su Hrvati uspeli da Srbima skoro potpuno nametnu svoju jezičku opciju, koja se nikako u naučnom smislu ne može braniti, odgovor takođe može da bude jasan i on glasi: Hrvati su nam svoju jezičku opciju nametnuli tako što su pod svoju kontrolu stavili srpske nacionalne institucije i najuticajnije ličnosti koje se bave filologijom.

Najjasnije se to vidi u slučaju vodećeg srpskog filologa posle Vuka, Đure Daničića. Pisac *Rata za srpski jezik i pravopis* (1847), *Srpske sintakse* (1858), *O razlikama srpskoga i hrvatskoga jezika* (1859), i drugih dela, Daničić je, posle odlaska u Zagreb za tajnika JAZU (1967), počeo da radi suprotno svojim dotadašnjim lingvističkim uverenjima. O tome svedoči njegovo najglasovitije delo: *Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika* (JAZU, 1882). A kakva se promena u Daničiću desila, može da pokaže njegova knjiga *Oblici srpskoga jezika* (1863), koja je u Beogradu doživela nekoliko izdanja. Ta ista knjiga, počela se u Zagrebu pojavljivati pod novim imenom: *Oblici hrvatskoga ili srpskoga jezika.* Još nije sasvim objašnjeno

zašto je glavni srpski filolog izgubio orijentaciju u shvatanju srpskog jezika, tj. zašto je napustio vukovsku jezičku paradigmu i počeo da služi tuđoj.

Slično se desilo i sa drugim glasovitim i uticajnim srpskim filologom Aleksandrom Belićem pod čijim je uredništvom takođe izašao prvi tom *Rečnika srpskohrvatskog narodnog i književnog jezika* (SANU, 1959). Rad na ovom rečniku najavio je još 1888. godne (dakle pre više od sedamdeset godina od njegovog pojavljivanja) Stojan Novaković u Srpskoj kraljevskoj akademiji ali pod imenom *Rečnik narodnoga književnog jezika srpskog,* odnosno *Srpski rečnik.* Na sakupljanju građe za rečnik pod tim imenom radilo se sve do posle Drugog svetskog rata, sve dok ga "veliki" Belić nije preimenovao i dao mu dvonacionalno ime: *Rečnik srpskohrvatskog jezika* i to tek 1953, dakle godinu dana pred Novosadski dogovor, Belić, koji je 1947. pri SANU osnovao *Institut za srpski jezik,* tu istu instituciju preimenovao je 1955. u *Institut za srpskohrvatski jezik.* Belić nije video razlike između izraza srpski i srpskohrvatski, odnosno hrvatskosrpski jezik. Događaji su pokazali da se Belić prevario, odnosno da je bio prevaren. U poslednjem poglavlju Kostićeve knjige komentariše se Ustav SFRJ iz 1963. godine u kojem se kao zvanični jezici u Jugoslaviji proglašavaju: slovenački, srpskohrvatski, hrvatskosrpski i makedonski. Kostić je jasno video ono što oficijelni srpski lingvisti nisu hteli da vide: da se srpskohrvatski i hrvatskosrpski tretiraju kao dva jezika, da u najvišem pravnom dokumentu države imaju isti status kao i slovenački i makedonski.

3.

Problemom identiteta srpskog jezika bavio sam se i ja u knjizi *Srbi i njihov jezik* (1997). Ova hrestomatija sadrži pedesetak tekstova raznih autora o ovom problemu na osnovu kojih se vidi kako je od čiste jezičke slike Srba i Hrvata nastala zamućena. Kostićevo i moje osvetljavanje procesa preuzimanja i preimenovanja srpskog jezika od strane Hrvata ne slažu se u svim detaljima. Ali se slažu u najbitnijem. Mislim da je osnovna razlika u tome što je Kostić, obiljem citata, nastojao da sastavi što širi mozaik mišljenja koja mogu da oslikaju procese preotimanja srpskog jezika. Ja sam, pak, više insistirao na prelomnim trenucima u tim procesima. Takvih trenutaka nije bilo mnogo. Zato na njih treba posebno obratiti pažnju.

a) Srpski jezik, pre ilirskog pokreta, pored lokalnih, imao je dva osnovna nacionalna naziva. Srbi pravoslavci svoj jezik nazivali su srpskim, a sebe Srbima. U Austriji su te Srbe, ali i sve one druge (drugih vera) koji govore srpskim jezikom, nazivali Ilirima a njihov jezik ilirskim. Tako su često činili i Srbi katoličke vere, ali i Srbi pravoslavci kad su bili u situaciji da se služe običajima sredine. Patrijarh Čarnojević, na primer, dobio je privilegije za ilirski narod, za Srbe je u 18. veku postojala Ilirska dvorska deputacija i Ilirska dvorska kancelarija, Dositej je za Kopitara bio ilirski pisac koji je

pisao na ilirskom jeziku itd. Hrvati u to vreme imaju svoj hrvatski jezik – kajkavski. Slavistika, koja se rodila u prvoj polovini devetnaestog veka, potvrdila je saznanje da su ilirski i srpski jezik jedno, a hrvatski jezik sasvim drugo. Preokret je nastao sa pojavom ilirskog pokreta počev od tridesetih godina 19. veka. Rodonačelnici ovog pokreta, prvo su pisali na hrvatskom (kajkavskom) jeziku koji im je bio materinji; zatim su, u duhu "slovenske uzajamnosti", preuzeli srpski jezik (štokavski) za književnu upotrebu, ali ne pod srpskim, već pod njegovim alternativnim, tj. ilirskim imenom. Dugim i upornim radom, uz pomoć sa strane, oni su uspeli da nametnu stav da se ilirsko ime ne odnosi prvenstveno na Srbe, kako je bilo do tada, već na Hrvate. Tumačenjem ilirskog pokreta kao hrvatskog, stvorena je podloga da se naziv ilirski jezik ubuduće tumači kao alternativno ime za hrvatski.

b) Drugi korak je učinjen 1860. godine kada je Hrvatski sabor prihvatio dvonacionalno ime za zvanični naziv jezika u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji. Taj jezik je ozvaničen kao hrvatski ili srpski i u novoosnovanoj Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti (1867) i u *Rječniku hrvatskog ili srpskog jezika* koji je ona počela da izdaje. Tako se desilo, valjda jedini put u svetu, da jedan jezik u nazivu dobije ime dva naroda. A jezik koji je taj dvonacionalni naziv označavao bio je, u stvari, onaj isti koji je samo do pre nekoliko decenija imao naziv srpski (alternativno ilirski).

v) Treći korak je učinjen na Novosadskom dogovoru (1954). U zaključcima toga Dogovora rečeno je da je narodni jezik Srba, Hrvata i Crnogoraca jedan jezik; a da im je zajednički njihov književni jezik "jedan i jedinstven". Pa ipak je taj, jedan i jedinstven jezik, podeljen na dva jezika. To se vidi po odluci da se izdaju dva pravopisa i dva rečnika: *Pravopis srpskohrvatskoga jezika* ekavski i ćirilicom i *Rečnik srpskohrvatskoga jezika* ekavski i ćirilicom (oba u Matici srpskoj) i *Pravopis hrvatskosrpskoga jezika* i *Rječnik hrvatskosrpskoga jezika* oba ijekavski i latinicom u Matici hrvatskoj u Zagrebu. To je praktično značilo: ekavski i ćirilica su srpski; ijekavica i latinica su hrvatski.

g) Četvrti korak se čini u naše vreme. Nastoji se da se oživotvore rezultati Novosadskog dogovora, tj. da se srpski jezik pred "međunarodnom zajednicom" identifikuje sa ekavskim, a hrvatski sa ijekavskim. To se vidi na osnovu ove činjenice: u Nemačkoj je do razbijanja Jugoslavije bilo 50 lektorata za srpskohrvatski jezik. Sada ima 39 lektorata za hrvatski, 7 za bosanski, 4 za srpski. Sličnih postupaka ima i u drugim zemljama. Ishod te jezičke zavrzlame, u koju neka organizovana snaga uključuje "međunarodnu zajednicu",

> unapred se zna: za hrvatski jezik će biti proglašena ijekavica; za srpski ekavica; a pošto nije teško dokazati da su tako shvaćeni hrvatski i srpski jedan jezik, lako će ispasti da je srpski jedna varijanta hrvatskog. Izmišljanje "bosanskog" ili čak "crnogorskog" jezika, sa istim ciljem rasrbljivanja, ukazuje na izopačenost procesa koji je počeo kroatizacijom.

Mnogi misle i govore da nam niko ne može oduzeti naš jezik. Oni, jednostavno, ne razumeju da se i ne teži ka tome da nam se oduzme pravo da govorimo jezikom koji nam je maternji. Teži se nečemu drugom: da se srpski jezik preimenuje; da se Srbima kaže: vi, i svi koji govore kao vi, govorite hrvatskim jezikom. Strateški cilj se od ilirskog pokreta ne menja. A taj je cilj: nametnuti hrvatsko ime srpskom jeziku.

4.

U Kostićevoj knjizi, prepunoj citata (po čemu se i ona može shvatiti kao hrestomatija) postoji i jedan odeljak na str. 60-61. koji ovde preštampavam u potpunosti.

> Tu skoro umrli srpski emigrant iz Korduna Branko Mašić objavio je u "Kanadskom Srbobranu" od 29. januara 1959. godine jedan članak pod naslovom "Hrvatska javna tajna" u kojem je izos. pisao:
>
> "...Nikada Hrvati ne bi primili taj jezik kao svoj, a još manje bi prihvatili ilirstvo, odnosno docnije jugoslovenstvo, da iza toga nije stajala krupna garancija ili osiguranje. I to u obliku njihove javne tajne...
>
>> Ta hrvatska javna tajna izgleda ovako:
>>
>> Osnovna želja i misao Austro-Latina je da se baš uz pomoć Hrvata, suzbije, rastoči i upropasti onaj već elementarnom snagom zavitlan polet novog probuđenog srpstva, kome je i suviše očit cilj: ne samo političko oslobođenje Srba i ostalih Južnih Slovena, već i njihovo "ludo" nastojanje da se sa onom svojom "poluvarvarskom" tradicionalnom kulturom ili svojim moralom i filozofijom iz narodne poezije, istaknu i afirmiraju među ostalim civilizovanim svetom...
>>
>> Tu javnu hrvatsku tajnu znao je jasno i neposredno Ljudevit Gaj, otac hrvatskog ilirstva i čisti plaćeni najamnik ili špijun austro-latinski. Isto tako i grof Janko Drašković, njegov glavni pomoćnik. A docnije, posredno

> i neposredno, biskup Štrosmajsr i pop Franjo Rački. Otuda su sva četvorica po tome planu radili ceo svoj život. Kako je ko bolje, veštije i prikrivenije mogao. Po najčišćem jezuitskom načinu: vazda brižljivo krijući tu svoju javnu tajnu kao zmija noge, što se veli. Poglavito od Srba.
>
> Prema tome za Hrvate preuzimanje srpskog jezika i svog onog golemog narodnog blaga u njemu nije značilo: da oni time Srbima pridaju neku vrednost, sposobnost – ili oslobodi Bože! - nadmoćnost nad njima. Već naprotiv!
>
> Hrvati su Zapad, Evropa, Austrija, Vatikan, "tisućljetna kultura". A Srbi su Istok, Poluazijati, Vizantinci (u najgorem smislu: otprilike kao Cigani), turska raja, Balkanci, divljaci. I još k tome otpadnici "jedino-spasavajuće" hrišćanske vere, nevernici, šizmatici. I sad ako se što od vrednosti ili dobra našlo kod te "grčko-istočnjačke bagre", to je kao kad divljak slučajno naiđe na dragi kamen. On će ga dati prvom čoveku koji ga sretne budzašto. Ili će ga odbaciti.
>
> Zato je sva dužnost "tisućljetno" kulturnog naroda da oduzme divljaku to čemu on ne zna vrednosti i ne ume iskoristiti kako valja. Prema tome oni ga samo udostojavaju ili čine milost tome divljaku a čovečanstvo zadužuju, preuzimanjem tog jezika srpskog, koga onda dabome s "punim" pravom i "visokom" samosvešću proglasuju samo – hrvatskim. Otuda ono upravo mahnito megalomanstvo i šovinističko njihovo tvrđenje, javno po novinama, da su Srbi Hrvatima ukrali njihov – hrvatski jezik!!!'

Bilo bi dobro ukoliko bi moglo da se kaže da je ovakvo Mašićevo pisanje lišeno podloge. Na žalost, podsećanje na neke od događaja iz toga vremena, i kasnijih vremena, pogotovo iz vremena razbijanja Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, ukazuju da njegova upozorenja treba ozbiljno shvatiti.

5.

Svi narodi sa jasnim identitetom imaju i svoje nacionalne filologije koje se tim identitetom neposredno ili posredno bave i koje ga, samim time, potvrđuju. Te filologije se zovu: anglistika, germanistika, italijanistika, rusistika, polonistika, slovakistika itd. Prirodno bi bilo da postoji i disciplina koja bi se zvala srbistika. Ona je i postojala u doba rađanja slavistike i delovanja Vuka Karadžića pod

imenom srpska filologija ili serbica. Ali je ona već od druge polovine 19. veka, praktično od Vatroslava Jagića, počela da se potiskuje od strane serbokroatistike. U periodu serbokroatistike, discipline koju je zasnovao Vatroslav Jagić, pomešano je ono što je istorijski i po duhu srpsko i ono što je hrvatsko i izvršena je "krađa srpskog jezika". Srbi su otada počeli da gube svest o svom individualitetu, o celovitosti svoga jezika i svoje književnosti; tj. došli su u stanje da budu narod bez jasnog identiteta. Ako Srbi hoće da povrate svoj nacionalni identitet, oni, moraju da povrate identitet svoga jezika i književnosti, identitet svoje kulture, da imaju punu svest o svom etničkom poreklu i duhovnoj vertikali. Drugim rečima, moraju da se ponašaju kao i drugi narodi koji sve to ostvaruju preko svojih nacionalnih filologija i svojih nacionalnih institucija.

Na žalost, ni vlasti ni nacionalne institucije nisu prihvatile ideju obnove srbistike koja je ponuđena u mojim knjigama a u programskom vidu i preko časopisa *Srbistika/Serbica* koji smo počeli da izdajemo u Prištini profesor Slobodan Kostić i ja (1998). Ovaj časopis zastupa stav da su glavni srpski problemi u oblasti filologije i da se pre svega tamo mogu rešavati. Ideja o obnovi srbistike ipak je u jednom trenutku bila prihvaćena i to na značajnom mestu. Organi Filološkog fakulteta u Beogradu na početku 1998/99. školske godine osnovali su Katedru za srbistiku. Prvi put posle stvaranja Jugoslavije (1918) Srbi su dobili visokoškolsku ustanovu kakvu je trebalo da imaju svo vreme u toj državi. Ali, Katedra za srbistiku nije bila dugog veka.

Okupacija Kosova i Metohije od strane NATO pakta sprečila je dalje izlaženje prištinskog časopisa *Srbistika/Serbica.* Još gori udarac doživela je ideja o obnovi srbistike u ranjenom ali slobodnom Beogradu. Dekan Filološkog fakulteta profesor Radmilo Marojević bio je prinuđen da podnese ostavku, a sa njegovim odlaskom ukinuta je i Katedra za srbistiku. Da je ta Katedra ostala, a Marojević otišao, imalo bi razloga da se smatra da je on morao da ode zato što se na svojoj dužnosti nije snašao. Mandat svakoga dekana je epizoda u životu ovog Fakulteta. A to da li će ili neće postojati katedra za srbistiku pitanje je od strateškog značaja. Nečiji strateški cilj – ukidanje Katedre za srbistiku – postignut je smenom dekana. Ta operacija uspešno je sprovedena preko srpskih filologa, a u jednoj od najznačajnijih srpskih institucija, na Univerzitetu u Beogradu. Tako se, u godini velikog srpskog stradanja, ali i uzleta, desilo da u Srbiji mogu da postoje katedre za germanistiku, anglistiku, orijentalistiku, romanistiku, rusistiku, polonistiku, albanistiku, ali ne može da postoji i Katedra za srbistiku. Zato i može da se kaže da tragične 1999. u Srbiji nisu rušeni samo mostovi i fabrike, škole i manastiri; srušen je i jedan od stubova nacionalnog identiteta, Katedra za srbistiku. Ispalo je da su značajniji svi drugi stubovi, i oni na mostovima koji spajaju dva sela, od stuba kojim treba da se drži obrazovni sistem i jasan pravac u nacionalnim naukama, odnosno u srpskoj filologiji. Na žalost, malo je i filologa i političara koji to vide, kao što ih je malo bilo i u vreme kad je Lazo M. Kostić u svojoj knjizi upozoravao na stravične posledice krađe srpskog jezika. Previđanjem tako važnih stvari prouzrokuju se

stradanja i patnje mnogih miliona ljudi, a rizikuje se i nacionalna budućnost. Neviđenje greha, prema staroj grčkoj mudrosti, najveća je tragička krivica.

O SRPSKOM JEZIČKOM I ETNIČKOM IDENTITETU

1.

Ideja o povezanosti jezika i naroda koji njime govori stara je. Nju je najsnažnije zastupao Humbolt dokazujući da jezik emanira duh naroda. "Jezik je, tako reći, spoljna pojava duha naroda; njihov jezik je njihov duh i njihov duh je njihov jezik; teško je i zamisliti koliko je to dvoje identično", kaže on u *Uvodu u delo o kavi jeziku* (Novi Sad 1988: 106), a slične formulacije se kod njega često sreću.

Na mnogo jednostavniji način, međutim, ista ideja je našla izraz u tekstovima na staroslovenskom i starosrpskom (srpskoslovenskom) jeziku. Narodi se tamo jednostavno identifikuju sa jezikom kojim govore. Umesto izraza *narodi* u stara vremena upotrebljavao se izraz *jezici.* O tome se možemo uveriti u jednom od prvih tekstova na starosrpskom: u *Žitiju svetog Simeuna* od Svetog Save. Kad je Nemanjino telo stajalo posred crkve: "I tako mnogi jezici tada dođoše da mu se poklone i da ga sa velikom počašću opoju. Pojali su prvo Grci, potom Iverci, zatim Rusi, posle Rusa Bugari, potom opet mi, njegovo stado sakupljeno." Reč jezik upotrebljena je u istom značenju i u jednom od sasvim poznih srednjovekovnih dokumenata: u dodatku rodoslova uz Pajsijev tekst (XVII vek) o caru Likiniju (Lj. Stojanović, 1927:40). Zapis počinje ovako: "Ješte po razdeljeniju jezik." Javlja se i na drugim mestima. Tamo gde je *stajalo jezici* u savremenim prevodima po pravilu se nalazi izraz *narodi.* Na tu staru osobinu i značenje pojma jezik ukazivao je u novije vreme i Nikita Tolstoj u svojim radovima o etnolingvističkim temama (delimično objavljenim u knjizi *Jezik slovenske kulture,* Niš 1995).

Na osnovu ovih podsećanja mogli bismo preliminarno da zaključimo da je jezik ono osnovno što ujedinjuje jednu populaciju sastavljenu od raznih individua, a istovremeno što je izdvaja od drugih populacija, odnosno naroda. Poljaci su oni koji govore (i čiji su preci govorili) poljskim jezikom, Slovaci su oni koji govore slovačkim, Mađari mađarskim, Holanđani holandskim. Situacija sa najrasprostranjenijim jezicima je nešto složenija. Portugalci su oni koji govore portugalskim i čiji su preci govorili portugalskim, a Brazilci su stanovnici Brazila koji govore portugalskim, ali čiji preci nisu morali govoriti portugalskim. Identitet Brazilaca nije zasnovan prevashodno na jeziku i njegovoj istoriji već na državi u kojoj žive i na istoriji te države. Na tim primerima nije teško zaključiti da je taj identitet sekundaran u odnosu na onaj primarni, tj. jezički identitet koji je u osnovi svih etničkih identiteta. Austrijanci su po jeziku i kulturi Nemci, a Švajcarci su

jezikom i kulturom vezani za tri svoje matične nacije: Francuze, Nemce i Italijane. Jezički identitet je uvek primarniji od identiteta koji se stiče na osnovu države ili vere. Još Dositej Obradović je, u Pismu Haralampiju, upozoravao da se "zakon i vera mogu promeniti, a rod i jezik nikada".

Stara, vekovna istina o povezanosti jezika i naroda, međutim, zaboravlja se. U novije vreme je, posredstvom marksističkih mislilaca i na Istoku i na Zapadu, nametnuta teza da se narodi formiraju tek u 18. veku i da je za njihovo formiranje zaslužna, pre svega, građanska klasa.

Takve teze sigurno nisu bez osnova. U 18. veku stvarno je građanska klasa bila u usponu i stvarno se u tom veku, i u prvoj polovini 19, nešto bitno desilo u vezi sa nacijama. Ali to što se desilo prevashodno je vezano za jednu drugu pojavu. Osamnaesti vek je vreme procvata filologija: najpre klasičnih, a zatim i nacionalnih. Upravo su nacionalne filologije, koje su bile u usponu, donele svest o prirodnoj posebnosti (individualnosti) pojedinih naroda. Ta posebnost se gradila na različitosti jezika kojima se narodi služe. Novo viđenje odnosa jezika i naroda obeležava jedno veliko ime: Herder. Sastavljač antologije (1778-9) kojoj su izdavači kasnije dali naslov *Glasovi naroda u pesmama (Stimmen der Voelker in Lieder)* ubedljivije od svih pre njega obratio je pažnju na to da postoje jezici i književnosti raznih evropskih naroda i da svaki od njih samom svojom jezičkom posebnošću donosi i neku vlastitu duhovnu posebnost. Humboltova koncepcija nacionalnih jezika proizašla je iz Herderovih ideja.

Uloga filologije u formiranju nacija može se najbolje pokazati na primeru Nemaca. Nemci su u 18. veku živeli u 30-tak država, tj. u raznim kraljevinama, kneževinama i grofovijama, od kojih je svaka imala svoju ekonomsku, kulturnu, prosvetnu posebnost. Sa rađanjem nacionalne filologije, međutim, menja se nešto bitno u svesti stanovništva tih tridesetak državica. Njima je filologija rekla: uprkos razlika koje među vama postoje, ima nešto što vas ujedinjuje. Vas ujedinjuje jedan isti jezik i artefakti na tom jeziku. Vi, prema tome, predstavljate jednu prirodnu nemačku nacionalnu zajednicu.

To što se dogodilo u nemačkoj filologiji u 18. i početkom 19. veka zbilo se, u nekoj meri, kod drugih evropskih naroda, npr. Francuza, Španaca, Engleza nešto ranije. Otuda su i državne zajednice tih naroda starije. Više slovenskih naroda je, međutim, u 18. i početkom devetnaestog veka živelo u Austrijskoj carevini ili u njenom susedstvu pa je njihova sudbina u ovom domenu bila povezana sa sudbinom Nemaca.

Panslavistički pokret, koji se počeo razvijati krajem 18. veka, doneo je slovenskim narodima svest o njihovoj jezičkoj pa, dakle, i etničkoj posebnosti u odnosu na druge evropske narode (jer govore jednim, tj. slovenskim jezikom), ali i o njihovim unutrašnjim posebnostima, jer govore posebnim "narečjima" slovenskog jezika. Ta ideja je, uz prirodne korekcije, i sada živa. Danas se, doduše, više ne govori o

jednom slovenskom jeziku sastavljenom od raznih narečja, već o grupi slovenskih jezika koji čine jednu jezičku zajednicu. Kao i drugi evropski narodi, i slovenski narodi su, u tom procesu, svoj etnički identitet izgrađivali na osnovu jezičkog identiteta. Problem identiteta Čeha i Slovaka, na primer, rešen je četrdesetih godina 19. veka čim je (kroz živu diskusiju i borbu) prihvaćena teza Ljudevita Štura da se slovački jezik razlikuje od češkog.

3.

Na južnoslovenskom području situacija je bila složenija. Ta složenost se počela ispoljavati u odnosu prema viđenju jezičkog identiteta Slovenaca i Hrvata. Hrvati su tada najviše pisali kajkavski i taj jezik nazivali su hrvatskim. A pošto je on bio posve blizak jeziku Slovenaca, "patrijarh" slovenske filologije, Čeh Jozef Dobrovski, smatrao je (1792) da je slovenački jezik deo hrvatskog. Mladi Kopitar, na početku svoga rada (1810), istakao je drugu tezu: da je hrvatski kajkavski, u stvari, deo slovenačkog. Po njegovoj teoriji, koja se zove karantanska, na Balkanu postoje samo tri slovenska jezika: slovenački, srpski i bugarski. Šafarik, koji se javio desetak godina posle njega, smatrao je, ipak, da je, pored slovenačkog, i hrvatski (tj. kajkavski) poseban jezik. Sredinom veka, Slovenac Miklošić je isticao stav da je pravi hrvatski, u stvari, čakavski. A niko od pomenutih prvaka slovenske filologije nije dovodio u pitanje stav da je štokavsko narečje isto što i srpski jezik. Vuk Karadžić je, takođe, smatrao da je pravi hrvatski jezik čakavski ali da i kajkavce treba smatrati Hrvatima jer su se na to ime "obikli". Pri tome je Vuk, kao i drugi filolozi iz njegovog okruženja, smatrao da se narodi među sobom ne razlikuju po veri već po jeziku. Srpski jezik (štokavski) ima, prema refleksu glasa "jat", tri osnovna narečja: ekavsko, ikavsko i ijekavsko (u "prijedelnom smislu": istočno, zapadno i južno), a narod koji njime govori ima tri vere: grčku, rimsku i tursku, tj. pravoslavnu, rimokatoličku i muhamedansku.

4.

Sve do tridesetih godina 19. veka, međutim, ne postoji problem nerazlučenog jezičkog identiteta u odnosu Srba i Hrvata. Ukoliko problemi sa jezičkim identitetom na južnoslovenskom terenu u nekoj meri postoje, oni se tiču nerazlučenog identiteta Hrvata i Slovenaca, a s druge strane Bugara i Srba (jer su bugarskoslovenski i srpskoslovenski bili veoma slični), a nikako Srba i Hrvata. Problem jezičkog i etničkog identiteta između Srba i Hrvata ne postoji iz prostog razloga što su Srbi i Hrvati izdiferencirani kao etničke zajednice, i to svaka sa posebnim jezikom i posebnim imenom. Problem nastaje od onog trenutka kad se javlja ilirski pokret i sa njime počinje da se ostvaruje teza da Srbi i Hrvati čine jedan narod, odnosno da imaju jedan jezik.

Ilirski pokret je složena istorijska pojava, ali se, ipak, relativno lako da razumeti, jer se jasno može odgovoriti na nekoliko osnovnih pitanja koja se tiču prirode toga pokreta.

Prvo od tih pitanja jeste: čiji je to pokret, u stvari, bio? Odgovor je: da je to pokret hrvatskog nacionalnog preporoda, drugačije kazano: hrvatski nacionalni pokret.

Drugo pitanje: zašto se taj, hrvatski pokret, nije predstavljao kao hrvatski, pošto je hrvatsko ime bilo već vekovima u opticaju, nego se predstavljao kao ilirski, odnosno jugoslovenski, južnoslovenski, panslavistički? Odgovor je: ako bi se predstavljao kao hrvatski pokret, mogao bi da računa samo na pristalice koje su sebe identifikovale kao Hrvate, odnosno na one koji govore hrvatskim jezikom, a takvih je bilo relativno malo. U tom slučaju delokrug pokreta bi se sveo na etničke Hrvate u nekoliko županija oko Zagreba i na relativno mali prostor na primorju. Vođe ilirskog pokreta su se, zato, odlučile da promene svoj kajkavski književni jezik, kojim su dotle pisali, i da za književni jezik uzmu štokavski, uglavnom istočnohercegovačkog izgovora, dakle, jezik Vuka Karadžića koji je u to vreme u nacionalnom pogledu van svake sumnje bio samo srpski jezik. Za jezik koji su odabrali i počeli da ga uče začetnici pokreta su upotrebljavali ime ilirski a ne srpski. I ranije je ime ilirski jezik bilo upotrebljavano najčešće kao alternativno ime za srpski jezik. I ta upotreba nije bila proizvoljna. Ilirima su u 18. veku nazivani uglavnom Srbi. Šafarik svedoči (1826) da su tek posle formiranja Ilirskih provincija u vreme Napoleona (1806) tim imenom šire nazivani i Hrvati i Slovenci. Izraz ilirski jezik se odnosio i pre i posle toga prevashodno na najrasporstranjeniji jezik "Ilira", na srpski jezik. Izabravši srpski jezik za svoje književno narečje, svejedno kako taj jezik nazivali, Hrvati su svoj etnički i jezički identitet vezali sa sudbinom Srba.

Ideja ilirskog pokreta o zajedničkom jeziku i etničkom poreklu Južnih Slovena, pre svega Srba i Hrvata, plasirana pod vidom "slovenske uzajamnosti" (izraz Jana Kolara), dobila je znatnu podršku od slavista. Naročito je lepo bila prihvaćena od štokavaca katoličke veroispovesti koji su jezikom bili vezani za pravoslavne Srbe a verom i latinskim pismom za etničke Hrvate i Slovence. I to nije bilo slučajno: ideja ilirstva je, naizgled, povoljno rešavala njihovu sudbinu. Oni nisu morali da se opredeljuju kao Hrvati, jer se tako nisu osećali, a ni kao Srbi, jer nisu tako hteli ili smeli. Ali, ista ideja nije naišla na širu podršku među pravoslavnim Srbima, pogotovo najistaknutijim, koji su shvatali da im se ugrožava identitet od strane Hrvata s kojima imaju malo zajedničkog. Pošto je uspeh ilirske ideje bio polovičan, od nje se odustalo, ali je ubrzo ona obnovljena u novom vidu: u vidu ideje jugoslovenstva.

I ideja jugoslovenstva, kao i ideja ilirstva, iako je u osnovi bila politička, da bi uspela, morala je da bude i filološki opravdana. Filološku sadržinu te ideje izrazio je na početku svog rada najveći hrvatski filolog, Vatroslav Jagić, u tekstu *Jugosloveni,* koji je objavljen 1864. u Pragu na češkom jeziku. Po toj ideji Jugosloveni, odnosno "Hrvato-Srbi", jedan su narod, iako imaju dva imena, jer, navodno, govore jednim jezikom. Da bi se ta konstrukcija opravdala, Jagić je propovedao stav da je jezik kojim govore "Hrvato-Srbi" jedan i da ima tri narečja: čakavsko, kajkavsko i štokavsko. A pošto u tom jedinstvu učestvuje jedan narod sa

dva imena, Srbi i Hrvati, i ime jezika kojim oni govore mora da bude dvočlano: srpskohrvatski, hrvatski ili srpski jezik. Ideja jezičkog jedinstva svih Slovena, a posebno Južnih Slovena, u 19. veku je bila negovana i živa pa je u takvoj atmosferi relativno lako bilo nametnuti i stav o jezičkom zajedništvu Srba i Hrvata: ako se moglo tvrditi da svi Sloveni imaju jedan slovenski jezik, moglo se, po analogiji, tvrditi i da ilirski Sloveni (tj. Srbi, Hrvati i Slovenci) imaju jedan jezik, a pogotovo da ga imaju Srbi i Hrvati. Štrosmajerova politička ideja jugoslovenstva tako je dobijala filološko uporište u ideji Vatroslava Jagića o srpskom i hrvatskom jezičkom jedinstvu. Tako izgrađena filološka ideja sa svojim političkim ciljem poslužila je da se rodi zamisao o Jugoslaviji kao državi. "Hrvato-Srbi", tj. Jugosloveni, pošto su govorili "jednim" jezikom, prirodno je bilo da teže i da imaju jednu državu, Jugoslaviju.

5.

Na ovu tvrdnju moguće je staviti primedbu: zašto su, onda, ideju jugoslovenstva prihvatili i Slovenci?

I na to pitanje moguće je dati jasan i logičan odgovor. Ideja o jezičkom i etničkom zajedništvu Srba i Hrvata građena je iz političkih motiva i imala je političku logiku. Zamišljenu jugoslovensku državu video je Štrosmajer u sastavu Austrougarske, kao jednu od federalnih jedinica te imperije, a njeno sedište video je u Zagrebu. Slovenci su u toj političkoj tvorevini bili potrebni Hrvatima radi ravnoteže sa Srbima, jer samo uz prisustvo Slovenaca Zagreb je mogao biti centar te države. A Slovenci su u ideji jugoslovenstva videli način osamostaljivanja od Austro-Ugarske.

Iako različite, sve ove političke projekcije nametale su zajedničku logiku. Da bi se zamisao Jugoslavije kao države mogla prihvatiti, morao se afirmisati stav da su Jugosloveni (a to znači: Srbi, Hrvati i Slovenci) jedan narod. Tako je na osnovu ideje jugoslovenstva, napušten stav po kome su "Hrvato-Srbi" (odnosno "Srbo-Hrvati") jedan narod sa dva imena a istovremeno afirmiše približno sličan stav: da su Jugosloveni jedan narod sa tri imena: tj. Srbi, Hrvati i Slovenci. Na stavu, koji je jedno vreme bio široko prihvaćen, o jednom "troimenom" (odnosno u drugoj varijanti: "troplemenom") narodu i nastala je iza Prvog svetskog rata Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Pred svetom i pred sobom ona je opravdavala svoj nastanak kao nacionalna država (jednog) "troplemenog i troimenog naroda": Srba, Hrvata i Slovenaca.

Međutim, i ova ideja je morala da ima svoje filološko utemeljenje. Jedan narod, makar i troimen, morao je imati i jedan jezik. Nije otuda čudo što se pokušalo da se tom troplemenom i troimenom narodu obezbedi i jezički identitet. I takav identitet je bio zasnivan na stavu da taj troimeni narod govori jednim jezikom: srpsko-hrvatsko-slovenačkim. Takav naziv za jezik je stvarno bio u zvaničnoj upotrebi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca u nekoliko prvih godina njenog postojanja.

Razume se, ova konstrukcija je morala ubrzo da prestane da živi. Bilo je isuviše vidljivo da slovenački jezik nije isto što i jezik Vuka Karadžića kojim su pisali Srbi i Hrvati.

Čim je narušeno jezičko jedinstvo "troimenog naroda", narušena je i sama konstrukcija o troimenom narodu: Slovenci su, u prvoj Jugoslaviji, nastavili da ističu i grade svoj identitet na osnovu identiteta svoga jezika. Pošto identitet tog jezika nije bilo teško dokazati, samim

time je bio doveden u pitanje i stav o jednom troimenom srpsko-hrvatsko-slovenačkom jeziku a, posledično, i stav o jednoj književnosti na jednom troimenom jeziku, pa dalje i stav o troimenom srpsko-hrvatsko-slovenačkom narodu. Spoznalo se da jugoslovenska književnost postoji, u stvari, na dvajezika: na srpskohrvatskom i slovenačkom.

6.

Raspad Jugoslavije kao etničke zajednice "jednog" naroda, praktično je počeo sa raspadom jugoslovenskog jezičkog identiteta, tj. sa raspadom srpsko-hrvatsko-slovenačkog jezika, shvaćenog kao jednog. Pošto je srpskohrvatski jezik, u Kraljevini Jugoslaviji, pokrivao najveći njen deo, sve sem Slovenije (a uključivao je i Makedoniju) takva društvena i državna zajednica je ipak imala razloga da opstane. Drugi svetski rat je i pokazao da je Jugoslavija opstala: za nju su se borili ljudi od Đevđelije do Slovenije koji su govorili jednim književnim jezikom, svejedno kako ga nazivali. A taj jezik je bio isti sa jezikom Vuka Karadžića.

Na kasniju sudbinu Jugoslavije, kao države, uticali su mnogi činioci. Jedan od presudnih vezan je za ideju o jezičkom identitetu delova populacije koji su je sačinjavali.

Najmanje problema sa jezičko-etničkim identitom imali su Slovenci. Jezik kojim su oni govorili (njega možemo označiti izrazom *genološki objekt)* identifikovan je kao jezik Slovenaca (to je njegov *genološki pojam).* Taj jezik je u skladu sa opšteprihvaćenom praksom, posve prirodno, nazvan slovenačkim jezikom *(genološki naziv).*

Slično će se desiti i sa jezikom Makedonaca. Čim je 1945. odlukom vrha Komunističke partije Jugoslavije učinjeno da Makedonci izgrade svoj književni jezik na dijalektu kojim je jedan deo stanovnika Makedonije govorio, stvoreni su uslovi da se na toj osnovi odneguje i makedonski etnički identitet. Makedonci su, ne samo de jure, bili priznati kao nacija, već su to i stvarno postali kad su se jezikom odelili od srpskog naroda čijim su delom smatrani do Drugog svetskog rata. Književnost na makedonskom jeziku, pokazalo se, nije isto što i književnost

na srpskom, iako se, s razlogom, može tvrditi da je znatan deo populacije u Republici Makedoniji, koji je prethodno govorio srpskim jezikom, upravo preko jezika makedoniznran. Takva praksa, međutim, nije nepoznata u svetu u kojem je jezik glavni činilac nacionalne integracije. Izgradnjom svog posebnog književnog jezika Makedonci su učinili ono što drugi, političkom odlukom proklamovani jugoslovenski "narodi" (Crnogorci 1945. i Muslimani 1967), nisu učinili. Za razliku od ovih, Makedonci su upravo na jeziku zasnovali svoj etnički identitet. I kod Makedonaca je u osnovi poštovan stav koji poštuju i drugi evropski narodi: jezik (genološki objekt), narod koji tim jezikom govori (genološki pojam) i ime jezika (genološki naziv) našli su se u punoj saglasnosti.

7.

Jezičko-etnička situacija populacije srpskohrvatskog jezika bila je i dalje mimo standarda koji važe za sve druge evropske narode. Pored svih političkih promena jezik je ostajao isti, tj. Vukov, ali su te promene još više učinile da genološki pojam toga jezika (tj. odgovor na pitanje: čiji je to jezik?) i njegov genološki naziv (ime jezika) ne budu saglasni sa principima koji važe za druge narode i jezike.

a) Pre svega, stav da taj jezik treba da ima dvonacionalni naziv, tj. da se zove srpskohrvatski, hrvatski ili srpski (i u sličnim kombinacijama) nije bio u skladu sa standardima koji važe za druge jezike i narode. Nijedan drugi jezik na svetu u svom nazivu nema istaknuto ime dva naroda. I to nije slučajno, jer se u svim drugim slučajevima poštuje princip da svi narodi svoj primarni etnički identitet grade na jezičkom identitetu. Vuk Karadžić nikako nije pristajao da se imenu njegovog jezika da dvonacionalni naziv, jer nije prihvatao stav da su Srbi i Hrvati jedan narod i da imaju jedan jezik pošto je, po njemu, svaki od ta dva naroda imao svoj jezik. Sam naziv srpskohrvatski, u suprotnosti sa opšteprihvaćenim principima, unosio je pometnju i u filološke i u političke projekcije oba naroda. Zato je jezičko-etnička situacija na prostoru toga jezika danas najzamućenija u Evropi, a možda i u svetu.

Pošto je, u Titovoj Jugoslaviji, političkim sredstvima nametnut stav da srpskohrvatskim jezikom ne govore samo dva naroda (Srbi i Hrvati), već i još dva novopriznata naroda (Crnogorci i Muslimani), onda je prirodno bilo da se otvori i pitanje naziva zajedničkog jezika tih naroda. Isticani su predlozi da se taj jezik nazove tako što bi u njegovom nazivu bila prisutna imena sva četiri naroda koji njime govore. Jezik bi, po tim predlozima, trebalo zvati *srpskohrvatskomuslimanskocrnogorski.* Ali ti predlozi su odbacivani kao šaljivi i posve neprihvatljivi. I engleskim, kao i nekim drugim jezicima, govore mnogi narodi; šta bi bilo kad bi se sva njihova imena našla u nazivu toga jezika!

b) Stav da u Jugoslaviji jednim jezikom govore dva, tri pa i četiri naroda, obično se opravdavao pozivanjem na slične slučajeve u svetu. Isticalo se da i francuskim, sem Francuza, govore i Belgijanci, Švajcarci, Luksemburžani i stanovnici niza afričkih zemalja; da španskim govore Španci i većina naroda Južne Amerike; da se engleskim jezikom govori u Engleskoj, Americi, Kanadi, Australiji, Indiji, u mnogim afričkim zemljama itd. Ali se pri tome zaboravljalo na nešto krupno. Jezici uopšte ne dobijaju nazive po narodima koji njima govore, već po narodima koji su ih stvorili. Svi jezici, koje smo pominjali i koje bismo mogli pomenuti, nemaju u nazivu "nacionalno neutralne izraze" već sasim suprotno: svoj identitet grade na imenu svog etničkog porekla. Engleskim jezikom se i dalje svuda u svetu naziva jezik koji su *stvorili* Englezi, svejedno ko njime govorio, portugalski jezik nosi ime i identitet po narodu koji ga je *stvorio;* španski je jezik koji su *stvorili* Španci. Identitet jezika u svim tim slučajevima je jasan i očuvan. Može postojati meksička književnost, ali je ona na španskom jeziku; može postojati kanadska književnost, ali je ta književnost na engleskom, odnosno francuskom jeziku. Po istom principu, srpski jezik je onaj koji su *stvorili* Srbi, svejedno ko njime govorio ili pisao.

Stav da su Hrvati stvorili tri jezika: čakavski, kajkavski i štokavski mogao bi se donekle porediti sa stavom po kome su Švajcarci stvorili francuski, nemački, italijanski. Razlika je ipak u tome da su Hrvati, nesumnjivo, stvorili jedan jezik, a to je čakavski. Ako mnoge velike državno-nacionalne zajednice, kao što su SAD, Kanada, Meksiko, Brazil, ne ističu da su stvorile neki svoj poseban jezik, već da se služe preuzetim jezikom, isticanje stava da su Hrvati stvorili ne jedan nego tri jezika ne može se smatrati utemeljenim.

v) Hrvati su u 19. veku bili u prilici da se opredele: ili tako što će svoj jezički, a time i etnički, identitet graditi na posebnosti svoga jezika (koji ne pripada nikome drugome njego njima) ili tako što će se prisajediniti već jasno uspostavljenom jezičkom, odnosno etničkom identitetu jednog od dva susedna slovenska naroda: Slovencima ili Srbima.

Hrvati se, međutim, nisu opredelili između te dve mogućnosti, kako su se svi drugi narodi na svetu opredeljivali, već su se opredelili za treće rešenje: i da zadrže svoj jezik, tj. čakavsko, odnosno kajkavsko narečje, ali i da zaposednu srpsko jezičko (štokavsko) područje kao svoje sopstveno. Strategija tih aspiracija izašla je na videlo u vreme razbijanja Jugoslavije. Sada su stvari dovedene dotle da srbistika i slavistika sasvim jasno moraju da odgovore na nekoliko međusobno

povezanih pitanja. Ta pitanja su: ko sve govori i piše srpskim jezikom, ko je taj jezik stvorio i kako taj jezik treba zvati.

1) Nije sporno da su u Titovoj, Jugoslaviji jezikom koji se nazivao srpskohrvatskim, govorili i pisali: Srbi, Hrvati, Crnogorci i Muslimani.

Pri tome treba imati u vidu da izraz srpskohrvatski jezik ne znači isto što i izraz srpski jezik. Srpskohrvatski narodni jezik obuhvatao je tri narečja: štokavsko, čakavsko i kajkavsko. Nema nikakve osnove da se čakavsko i kajkavsko narečje nazovu srpskim (a takođe ni crnogorkim ili muslimanskim); ta su narečja samo hrvatska i na tim jezicima Hrvati su u prošlosti izgradili literaturu. To, drugim rečima, znači da Hrvati imaju svoj jezik (ili svoje jezike) koji su različiti od srpskog i da oni mogu svoj identitet da grade, kao i drugi narodi, na osnovama svoga jezika.

2) Takođe nije sporno da su štokavskim dijalektom tzv. srpskohrvatskog jezika do razbijanja Jugoslavije govorili pripadnici sva ona četiri jugoslovenska naroda; tačnije: svi Srbi, svi Crnogorci, svi Muslimani i deo Hrvata (štokavaca). Sporno je međutim, pitanje: da li oni, u etničkom pogledu, pripadaju jednom narodu, ili imaju četiri različita etnička korena.

U ovom tekstu zastupa se Vukov stav, odnosno stav evropske filologije, da populacija koja govori jednim jezikom, i čiji su preci govorili tim jezikom, etnički čini jedan narod, bez obzira kako se njeni delovi trenutno osećali i zvali. Dokaz za takvu tvrdnju nalazi se upravo u jeziku kojim ta populacija govori, a ispravnost te teze potvrđuje se time što su je prihvatili svi evropski narodi. (Čak ni slučaj Iraca, koji danas u većini govore i pišu engleskim jezikom, ne pobija tu tezu. Preci onih Iraca, koji danas govore engleski, govorili su irskim jezikom).

Tu tezu ne pobija ni očigledna činjenica da se delovi te populacije istog jezika danas osećaju kao Srbi, Crnogorci, Muslimani i kao Hrvati. Do njihove integracije u jednu nacionalnu zajednicu nije došlo zbog nepovoljnih, a u novije vreme i svesno vođenih procesa njihove dezintegracije. Islamizacijom dela te populacije nastali su današnji Muslimani (u nacionalnom smislu);

kroatizacijom katoličke populacije srpskog jezika (tj. Srba katolika) nastali su, u većini, današnji Hrvati štokavci; razvijanjem posebne nacionalne svesti kod Crnogoraca posle Drugog svetskog rata nastali su i današnji Crnogorci (u nacionalnom smislu). O jezičko-etničkom jedinstvu svih tih delova u osnovi istog naroda svedoči ipak njihov zajednički jezik koji potiče od njihovih zajedničkih predaka. Ta činjenica je postojana uprkos svim nastojanjima da se jezičko-etničko jedinstvo te populacije razruši na verskoj ili političkoj osnovi. Do sada se to jedinstvo najprirodnije gradilo na stožeru srpske književnosti. Svi veliki pisci Crnogorci su srpski pisci. Ali među najveće srpske pisce spadaju i veliki rimokatolici srpskog jezika kao što je Ivo Andrić i muslimani srpskog jezika kao što je Meša Selimović.

3) Nije, takođe, sporna ni činjenica da je dojučerašnji zajednički književni jezik Srba, Hrvata, Muslimana i Crnogoraca nastao na novoštokavskoj osnovi. Vuk je narodni jezik Srba iz svog zavičaja, uz Kopitarevu sugestiju i pomoć, uzeo za srpski književni jezik u vreme kad su Crnogorci i muslimani (srpskog jezika) bili smatrani delom srpskog naroda, a Hrvati pisali svojim posebnim hrvatskim (tj. kajkavskim) jezikom. Po pisanju ilirskih glasila sredinom tridesetih godina 19. veka tačno se može videti i kada su ilirci napustili svoj jezik (koji su nazivali hrvatskim), i prihvatili Vukov (koji su nazivali ilirskim) za svoj književni jezik. A takođe, tačno se može odrediti i vreme kad su hrvatske institucije (pri samom kraju 19. veka) doslovno prihvatile i Vukova pravopisna rešenja za hrvatski (i srpski) jezički standard. Ako se danas hoće odeliti u jeziku hrvatsko (a takođe i muslimansko) od srpskoga, mora se poći od tih činjenica. Jezički standard, pogotovo ijekavaca, koji se do juče nazivao srpskohrvatskim književnim jezikom, bio je zasnovan prevashodno na delima najvećih srpskih filologa Vuka i Daničića i taj književni jezik može da bude samo srpski.

Na sličan način na koji se može tvrditi da su engleski književni jezik Indusi preuzeli od Engleza, ili nešpanski stanovnici latinsko-američkih zemalja španski jezik od Španaca, tako isto se može tvrditi da su etnički Hrvati uzeli za svoj književni jezik srpski jezik. Oni su samo tom preuzetom jeziku dali ime hrvatski ili srpski jezik,

ili čak samo hrvatski jezik. I tu se desilo ono što se nigde u svetu nije desilo. Razni narodi, države i pojedinci preuzimaju jezike od drugih i slobodno ih upotrebljavaju, ali im po pravilu ne manjaju ime. Srpskom jeziku je, međutim, promenjeno ime. Kao što Indusi nemaju pravo da engleski jezik nazivaju englesko-induskim, po istom principu to pravo nemaju ni Hrvati da čine sa srpskim jezikom. Jer kao što Indusi imaju svoj jezik (recimo hindu), ili Irci svoj irski (iriš), pa ipak i jedni i drugi u ogromnom broju govore i pišu na engleskom, tako i Hrvati imaju pravo da se koriste srpskim, kao i nemačkim ili bilo kojim drugim bez menjanja imena jezika.

4) Engleski jezik kojim se govori u Americi, Kanadi, Australiji, poraznim delovima Azije i Afrike, sigurno nije isti kao i engleski jezik kojim se govori u samoj Engleskoj. Otuda se i s pravom smatra da postoji više varijanata engleskog jezika, a posebno da postoje varijante engleskog u Engleskoj i engleskog u Americi. Postojanje varijantnih razlika, međutim, nije dovelo ni u engleskom, ni kod drugih jezika, do ugrožavanja njihovog identiteta (genološki pojam) ni do ugrožavanja njihovog imena (genološki naziv).

Tako u principu treba da bude i sa srpskim jezikom pod pretpostavkom da se opšteprihvaćeni principi poštuju.

Na upotrebi srpskog standardnog jezika može se izgraditi samo neka hrvatska (odnosno zagrebačka) ili muslimanska (odnosno sarajevska) varijanta srpskog jezika. Sasvim je bez osnove tvrdnja da se standardizacijom već standardizovanog jednog jezika mogu prekonoć napraviti tri posebnajezika.

8.

Rat na prostorima prethodne Jugoslavije ne može se razumeti bez uvida u ove probleme jezičko-etničkog identiteta pojedinih njenih delova. Rat se nije vodio ni u Sloveniji, ni u Makedoniji, dakle, u republikama gde je jezičkoetnička situacija čista. Takođe, on se nije vodio ni na prostorima čakavskog i kajkavskog narečja, tj. hrvatskog jezika. Ratna drama se odvijala na terenu srpskog jezika (u drugoj terminologiji štokavskog narečja), kojim su, po zvaničnoj jugoslovenskoj jezičkoj nauci, govorila ona četiri jezičko-etnički neizdiferencirana naroda. Taj rat otuda ima duboke veze sa njihovim jezičko-etničkim identitetom. On se, u pravom smislu, i ne može razrešiti dok se u idejnoj sferi ne reši pitanje toga identiteta.

Sudbina populacije srpskog jezika zavisiće i u budućnosti od filoloških rešenja koje ona odabere, odnosno koja joj se nametnu. Do sada su na njenu sudbinu najviše delovale filološke projekcije dvojice najznačajnijih filologa iz prošlosti koji potiču sa ovih prostora: Vuka Karadžića (1787-1864) i Vatroslava Jagića (1838-1923).

a) Da su se stvari odvijale po Vuku Karadžiću, nikada ne bi ni došlo do jezičke, a pogotovo ne do državne zajednice Srba i Hrvata. Drugim rečima, ne bi nikad ni bilo Jugoslavije. Mada Vuk nije hteo da se javno meša u aktuelnu politiku koja se tiče ovih problema, optimalna državna integracija srpskog naroda raznih vera prostirala bi se, shodno njegovoj koncepciji, samo na području štokavskog narečja (tj. srpskog jezika).

b) Jagić, koji neopravdano važi za Vukovog sledbenika ("vukovca") imao je sasvim drugačiju koncepciju. On je u političkom smislu bio sledbenik Štrosmajerove ideje jugoslovenstva, a kao filolog delovao je, s jedne strane, na jezičkom jedinstvu Srba i Hrvata, a istovremeno i na deljenju toga zajedničkog jezika i populacije koja njime govori. Jagić je smatrao da su Srbi i Hrvati jedan narod po jeziku (iako nema Srba čakavaca i kajkavaca) a da su dva naroda po veri. Kao što svaki od ta dva naroda treba da zadrži svoje ime, tako svaki od njih treba da zadrži i nacionalno ime svome jeziku po jednom neobičnom kriteriju; na istoku jezik treba da se zove srpski, a na zapadu hrvatski. Jagićeva koncepcija nije nudila perspektivu integracije naroda koja govori jednim jezikom, već perspektivu njegove deobe i to deobe na verskoj osnovi. Ta deoba se ostvarila na samom kraju 20. veka i imala je tragične posledice. Ne samo što se jedan narod, na osnovu vere, podelio na tri naroda, nego je i očigledno jedan jezik "podeljen" na tri jezika koji su dobili imena tri, na verskoj osnovi, podeljena naroda.

Na pitanje: koja je od tih dveju teza u skladu sa evropskim modelima, jasno je da je to Vukova teza. Jer je i Vuk težio, baš kao i svi drugi evropski narodi, da i Srbi svoju integraciju zasnuju na osnovu jezika a ne na osnovu vere.

9.

Ratni požar u Bosni i Hercegovini okončan je dokumentom koji se zove Dejtonski sporazum (1995). Taj dokument je objavljen na četiri jezika: engleskom, srpskom, "hrvatskom" i "bosanskom". Prema tome, rat je dobio i svoju filološku završnicu. U toj završnici, jedan do juče za filologiju nesporno isti književni jezik, podeljen je na verskoj osnovi na tri jezika. Princip takve podele jezika može da ima dalekosežne posledice, pa je potrebno postaviti više pitanja od principijelnog značaja.

a) Jedno od tih pitanja je ovakvo: šta bi se desilo ukoliko bi se princip deobe na osnovu vere primenio i kod drugih naroda, recimo: Nemaca,

Poljaka, Mađara, Slovaka, Šiptara? Zatim: šta bi se desilo ukoliko bi se na verskom principu, počeli deliti jezici raznih evropskih naroda?

b) Drugo od tih pitanja je ovakvo: Šta bi se desilo ako bi se i kod drugih jezika primenio princip da varijante svakog jezika dobiju posebna imena po nacijama koje se njima služe? Ispalo bi, pre svega, da je sam Dejtonski sporazum potpisan na *američkom* jeziku (a ne na engleskom jeziku u američkoj varijanti), odnosno da u osnovi bivšeg engleskog (analogno bivšem srpskom, tj. srpskohrvatskom jeziku), postoji više posebnih jezika: kanadski, australijski, indijski itd. jezik...

v) Treće od tih pitanja je ovakvo: Da li se i u nauci može tolerisati ono što se toleriše u politici: da se u jednim slučajevima primenjuju jedni principi, a u drugima drugi?

10.

Sa stanovišta ovako postavljenih pitanja filologija koja se njima bavi suočena je sa situacijom da mora da bira između tri moguća puta ili rešenja:

a) Prvo rešenje je: da se načini temeljna reafirmacija opšteprihvaćenih filoloških principa i da se ona retroaktivno primeni i u slučaju srpskog jezika. Cilj te reafirmacije bio bi da se potvrdi etnički identitet srpskog jezika i srpskog naroda u principu na isti način na koji se potvrđivao svuda u Evropi, a valjda i u drugim delovima sveta.

b) Drugo rešenje je: da se primeni i kod drugih evropskih jezika i naroda ono što se učinilo prema srpskom jeziku u Dejtonskom sporazumu. To bi, praktično, značilo napuštanje važećih filoloških principa u određivanju jezičkog i etničkog identiteta naroda u ime podela na osnovu vere. A to bi, dalje, vodilo ka temeljnom prekomponovanju svih evropskih naroda za šta ima i praktičnih i teorijskih mogućnosti.

v) Treće rešenje je političko i ono je karakteristično za situaciju u kojoj su se našli Srbi prilikom razbijanja Jugoslavije. Po tome rešenju za sav drugi svet su ustanovljeni jedni principi a za Srbe i ostale narode bivšeg srpskohrvatskog (odnosno srpskog) jezika drugi. I takvo rešenje je, pokazalo se, moguće. A da li će se ono i dalje u praksi sprovoditi zavisiće pre svega od samih filologa i od njihove spremnosti da prihvate takav specijalan tretman za bilo koji specijalan slučaj i da prema njemu odrede specijalne kriterije.

O RAZLIKOVANJU SRPSKOG I HRVATSKOG JEZIKA

One koji danas razmišljaju o jezičkim problemima uznemiruje i zbunjuje pitanje: Pošto se zna da je sadašnji književni jezik kojim se Hrvati služe, u stvari, srpski, postoji li hrvatski jezik?

U istorijskim prikazima srpskohrvatskog jezika poslednjih decenija nije bilo isticano da su filolozi u 19. veku jasno razlikovali srpski od hrvatskog (kajkavskog), a zatim i od pravog hrvatskog (čakavskog). Suprotno od toga naglašavan je stav da su štokavsko, čakavsko i kajkavsko narečje – narečja jednog jezika. Takav stav ne bi bio lišen lingvističkog opravdanja samo ako bi se shvatio u ovom smislu: na početku razvoja slavistike, smatralo se da svi Sloveni imaju jedan jezik, slovenski, a ono što zovemo nacionalnim jezicima da su narečja toga slovenskog jezika. Samo kao deo zajednice slovenskih jezika čakavski, kajkavski i štokavski mogu predstavljati celinu. Neki od značajnih slavista, kao, na primer Jan Kolar ili Pavle Josif Šafarik, govorili su i o ilirskom jeziku kao jednom od glavnih slovenskih jezika, koji se sastoji od tri narečja: srpskog, hrvatskog (kajkavskog) i slovenačkog. Narečja sa nacionalnim imenom i u tom slučaju imala su značenje nacionalnog jezika. Srpski jezik se od hrvatskog, na razne načine, razlikovao kroz ceo 19. vek. Praktično je tek u prvoj Jugoslaviji, i to iz političkih razloga, bila nametnuta koncepcija Vatroslava Jagića, po kojoj Srbi i Hrvati imaju jedan jezik koji se sastoji od tri narečja: štokavskog, čakavskog i kajkavskog. Na teorijskim osnovama Jagićevog shvatanja i nastao je Novosadski dogovor. Po ovom Dogovoru je narodni jezik Srba, Hrvata i Crnogoraca proglašen za jedan jezik, iako Srba (pa, dakle, ni Crnogoraca) nema koji govore čakavski i kajkavski. A onaj "jedan i jedinstven" književni jezik, štokavski, bio je podeljen na dve varijante: na varijantu srpskohrvatskog (ekavica) i varijantu hrvatskosrpskog (ijekavica). U ne tako jasnim naznakama tu podelu su kasnije potvrđivali i hrvatski i srpski lingvisti. Trideset godina posle Novosadskog dogovora pojavila se u Minhenu (1984) *Karta hrvatskog jezika s dodatkom srpskog* u knjizi *Dobar dan!* čiji je autor Tomo Matasić. Ona je jasno grafički prikazala kako je srpskohrvatski odnosno hrvatskosrpski podeljen na dve polovine i to po liniji ijekavski-ekavski izgovor, tj. istočna i zapadna varijanta onog "jednog i jedinstvenog" jezika. Ova *Karta,* kao i ono što se poslednjih godina 20. veka dešavalo, potvrdila je opravdanost strahovanja Branka Mašića i drugih dobromislećih Srba da se na proglašavanju srpskog jezika za hrvatski radilo smišljeno i temeljno.

Matasićeva *Karta* je najjasnije obelodanila tu strategiju. Po njoj je "bivši" srpskohrvatski jezik podeljen tako da hrvatski jezik zauzima celo kajkavsko narečje, celo čakavsko narečje i dva dela štokavskog: ikavski i ijekavski dijalekat. Srpskom jeziku ostavljen je samo ekavski štokavski. Na žalost, oficijelna srpska lingvistika (decenijama pod kontrolom iz Zagreba) faktički, iako ne na rečima, prihvatala je ovakvu deobu. Nije je prihvatao samo srpski narod i nisu je prihvatali srpski književnici. Njima je, radi umirenja, povodom *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* (1967) ponuđen stav Miroslava Krleže u vidu

formule koja je ovako glasila: Srbi i Hrvati imaju jedan jezik koji Hrvati zovu hrvatski, a Srbi srpski. Važno je, međutim, da se istakne da je taj stav parafraza Jagićevog stava o jezičkom zajedništvu Srba i Hrvata. On je sasvim suprotan stavu Vuka Karadžića po kome se jezici Srba i Hrvata razlikuju: Srbi imaju svoj jezik a Hrvati svoj.

Tomo Matasić: *Karta hrvatskog jezika sa dodatkom srpskog,*
iz knjige *Dobar dan,* Minhen 1984.

Zadatak ovog teksta je da razlikovanje srpskog i hrvatskog jezika pokaže na konkretnim primerima. On isto tako, na konkretnim primerima, treba da pokaže i kakva nam se podela srpskog jezika (proglašenog za srpskohrvatski i hrvatskosrpski) stvarno nudi.

U tu svrhu poslužiće nam antologija *Hrvatski pjesnici između dva svjetska rata* koju je sastavio Vlatko Pavletić a 1963. objavio Nolit u Beogradu. U toj antologiji mogu se naći dokazi da su i dvojica najznačajnijih hrvatskih pisaca tog razdoblja, Tin Ujević i Miroslav Krleža, pisali pesme i na dva različita jezika, na srpskom i na hrvatskom.

U Pavletićevu antologiju ušla je samo jedna jedina pesma koja nije pisana na "književnom jeziku" (čitaj: srpskom - P. M.) nego na čakavskom. To je ona pesma Tina Ujevića čiji se stihovi nalaze na Marulićevom spomeniku u Splitu. Pesma glasi:

OPROŠTAJ

Ovdi usred luke naša mlada plavca
Uzdviglaje jidra voljna, mina, nova.
I hoteća pojti putom svojeg plova
Gre prez kog vojvode al zakonodavca.

Budi da smo virni krivovirna pravca,
Ništar manje člimo (koko i zemlja ova)
- Ki va versih libar množ harvatski skova -
Marulića Marka, splitskog začinjavca.

U lipom jaziku, gdi "ča" slaje zvoni,
Mi dobročasimo garb slovućeg greba
I tokoj ti napis dijački i stari.

Zbogom, o Marule! Pojti ćemo, poni

Zaju imimo velu sunčenoga neba:
Korugva nam ćuhta; gremo, mi puntari!

(*Hrvatska mlada lirika,* 1914)

Na istoj strani, odmah ispod originala ove pesme, sledi i prevod koji glasi:

Ovdje usred luke naša mlada lađa uzdigla je jedra
slobodna, smjela i nova. I hoteći otploviti svojim putom
odlazi bez ikakva vođe ili zapovjednika.

Ali premda smo vjernici heretičke struje, ipak štujemo,
kao i ova zemlja, splitskog pjesnika Marka Marulića,
koji je napisao hrvatskih mnogo knjiga u stihovima.

U lijepom jeziku, gdje slađe zvuči "ča", pozdravljamo grb

slavnog groba i, također, taj natpis latinski i stari.

Zbogom, o Marule! Poći ćemo, jer silno žeđamo za sunčanim
nebom: naš stijeg leprša; odlazimo, o mi, buntovnici!

Prevod ispod Ujevićeve pesme bio je potreban srpskom čitaocu kao što bi mu bio potreban i za Krležine stihove iz *Balada Petrice Kerempuha* (1936) da su i oni uvršteni u antologiju. I to se može pokazati na primeru. Evo prve kraće pesme iz *Balada* koju srpski čitalac takođe ne može dobro da razume bez prevoda.

GUMBELIJUM ROŽA FINO DIŠI

Gubmelijum roža
fino diši,
na galgam se bumo
gibali si.

Hej, haj, prišel je kraj,
nigdar več ne bu dišal nam maj!

Zavijal celu noč stekli je pes,
celu noč pilko hoblal je les.

Z scalinom nam buju prelejali grob,
v pesje gnojnišče zlopatali drob.

Gumbelijum beli mertvečki diši,
Z galgam se nigdo povernul ni.

Hej, haj, nek cvate maj,
nigder nas v pekel taj
ne bu nazaj.

Iako antologičar Pavletić kaže za Krležine kajkavske stihove da spadaju "među najpotresnije stihove čitave naše (čitaj: hrvatske - P. M.) poezije" (71) on ih nije uvrstio u antologiju. Pavletić je u svojoj antologiji prikazao samo stvaralaštvo hrvatskih pesnika na štokvakom ili, kako bismo mi rekli, na srpskom jeziku. Bogatu hrvatsku poeziju pisanu između dva svetska rata na kajkavskom i čakavskom on je izostavio. Ovaj svoj postupak antologičar je ovako objasnio u predgovoru:

> O DIJALEKTALNOJ POEZIJI. Dijalektalni odvojak specifičnost je i bogatstvo hrvatske poezije. Da bih za sve uistinu poetski vrijedno – ostvareno na čakavštini ili kajkavštini u razdoblju između dva svjetska rata – osigurao mjesto u antologiji, morao bih je proširiti znatno preko granica koje mi je odredio izdavač u skladu s paradigmom biblioteke, a kako to nije dolazilo u obzir, morao sam se odlučiti za izostavljanje dijalektalne poezije. To nije zapravo nikakav problem, jer biblioteka kojoj je svrha da obuhvati sve uistinu književno vrijedno i živo u jugoslavenskim literaturama neće biti kompletna bez knjige poetskih tekstova pisanih kajkavštinom i čakavštinom, a to znači bez Krležinih *Balada Petrice Kerempuha,* bez *Galiotove pesmi* Vladimira Nazora, bez *Govorenja Mikule Trudnega* Marina Franičevića, bez sugestivnih pjesama Frana Galovića, Mate Balote, Gorana Kovačića, Nikole Pavića, Drage Gervaisa, Pere Ljubica i dr. *Iz toga proizlazi da se antologijski presjek kroz hrvatsku poeziju mora kompletirati vremenski neomeđenom knjigom dijalektalne poezije.*

Iz ovoga navoda se vidi ne samo da su hrvatski pesnici između dva svetska rata pisali na kajkavskom i čakavskom, nego i to da je ta poezija redovito stavljana u drugi plan, a isticana je ona pisana na "književnom jeziku" kako bi to reko Pavletić, odnosno na štokavskom ili srpskom. Prva činjenica govori o otpornosti i izdržljivosti domaće hrvatske jezičke i književne tradicije, a druga je posledica određene književne politike i filološkog usmeravanja. Ono što kod Pavletića nije principijelno postavljeno to je odnos između dijalekata ili jezika. On kajkavsku i čakavsku poeziju tretira kao dijalektalnu u tom smislu kao da su ti dijalekti deo štokavskog jezika. A to nije tačno. Dijalekti štokavskog su ijekavski, ekavski i ikavski. Čakavski i kajkavski su posebne jezičke celine – kao i štokavski – koje se nekad nazivaju dijalekti, nekad narečja, nekad jezici. Puno je dokaza da su čakavski i kajkavski u prošlosti tretirani kao jezici i da su nosili hrvatsko, ali ne i srpsko ime. Mehaničkom i tendencioznom zamenom prirodnog dijalekatskog trojstva štokavskog jezika (ijekavica, ekavica, ikavica) u dijalekatsko trojstvo (štokavski, kajkavski, čakavski) zamućena je svest o jezičkoj posebnosti Srba i Hrvata. Ovakvim i sličnim trikovima Hrvati su ubačeni kao titulari na teren srpskog jezika kodifikovanog reformom Vuka Stefanovića Karadžića.

U pogledu nacionalnog statusa čakavskog i kajkavskog jezika ipak ima razlike. Od njih je samo jedan "pravi hrvatski"; to je čakavski, jer tim jezikom niko sem Hrvata na svetu nije govorio, pa po tome on čini osnovu njihovog etničkog identiteta. Za kajkavski jezik lingvisti su isticali da se ne bi moglo reći da je pravi hrvatski jer sličnim kajkavskim govore i Slovenci. Ipak, između slovenačkog kajkavskog i hrvatskog kajkavskog lingvisti vide razlike: tretiraju ih kao dva posebna narečja ili jezika.

Narodi se razlikuju jedni od drugih po jeziku. Tome su težili i Hrvati. Ali ta težnja nije se poklapala sa njihovim nacionalnopolitičkim ambicijama. Sa čakavskim kao

književnim jezikom početkom 19. veka, Hrvati bi se sveli na jedno usko područje. Slično bi se desilo i da su ostali pri kajkavskom narečju. I oni su se (1836) odlučili za štokavski kao svoj književni jezik iako je on bio već poznat u svetu kao srpski jezik. A baš to štokavsko narečje će ih dovesti u neraskidivu vezu sa Srbima. Zašto su to oni učinili – pokazuje karta Tome Matasića. Mešanjem sa Srbima mogli su da zahvate mnogo od njihovog jezičkog i etničkog prostora. A da bi se došlo do situacije koju oslikava ta *Karta,* koja je u godinama razbijanja Jugoslavije bila neposredna izvesnost, trebalo je izgovoriti i napisati mnogo reči o slovenskoj uzajamnosti, jugoslovenstvu, bratstvu sa Srbima, trebalo je napraviti dve Jugoslavije i izgovoriti mnogo, sa stanovišta istine, neodrživih fraza.

Ne postoji problem deobe čakavskog i kajkavskog jezika između Srba i Hrvata jer ti jezici nisu srpski. Nametnut je problem da treba deliti srpski jezik (u drugoj terminologiji: štokavski). A da bi se videlo koliko je ta podela neosnovana, može nam, kao primer, poslužiti jedna čuvena pesma iz iste Pavletićeve antologije: to je *Svakidašnja jadikovka* Tina Ujevića.

Svakidašnja jadikovka je prvi put bila objavljena u krfskom *Zabavniku* 1917. godine. Posle toga je bila preštampana u knjizi *Lelek sebra* (Beograd, 1920). Dve Tinove najbolje zbirke pesama *Lelek sebra* i *Kolajna* (Beograd 1926) objavljene su ekavski. U izdanjima pesama Tina Ujevića posle Drugog svetskog rata sve te pesme prenesene su na ijekavicu.

Evo obe varijante *Svakidašnje jadikovke.* Na levoj strani data je varijanta iz *Leleka sebra;* na desnoj iz Pavletićeve antologije.

Kako je teško bili slab,
kakoje teško biti sam,
i bili slar, a biti mlad!

I biti slab, i nemoćan,
i sam bez **igde** ikoga,
i nemiran, i očajan.

I gaziti po cestama,
i biti gažen u blatu,
bez sjaja **zvezde** na nebu.

Bez sjaja **zvezde** udesa,
što sijaše nad **kolevkom,**
sa dugama i varkama.

Kako je teško bili slab,
kakoje teško biti sam,
i bili slar, a biti mlad!

I biti slab, i nemoćan,
i sam bez **igdje** ikoga,
i nemiran, i očajan.

I gaziti po cestama,
i biti gažen u blatu,
bez sjaja **zvijezde** na nebu.

Bez sjaja **zvijezde** udesa,
što sijaše nad **kolijevkom,**

- O Bože, Bože, **seti se**
svih obećanja blistavih
što si ih meni zadao.

O Bože, Bože, **seti se**
i ljubavi, i **pobede**
i lovora, i darova.

I znaj da Sin tvoj putuje
dolinom sveta turobnom
po trnju i po kamenju,

od nemila do nedraga,
a noge su mu krvave,
i srce mu je ranjeno.

I kosti su mu umorne,
i duša mu je žalosna,
i on je sam i zapušten.

I nema sestre ni brata,
i nema oca ni majke,
i nema drage ni druga.

I nema **nigde** nikoga
do igle drača u srcu
i plamena na rukama.

I sam i samcat putuje
pod zatvorenom plaveti,
pred zamračenom pučinom,

i komu da se potuži?
Ta njega niko ne sluša,
ni braća koja lutaju.

O Bože, žeže tvoja **reč,**
i **tesno** joj je u grlu,
sa dugama i varkama.

- O Bože, Bože, **sjeti se**
svih obećanja blistavih
što si ih meni zadao.

O Bože, Bože, **sjeti se**
i ljubavi, i **pobjede**
i lovora, i darova.

I znaj da Sin tvoj putuje
dolinom **svijeta** turobnom
po trnju i po kamenju,

od nemila do nedraga,
a noge su mu krvave,
i srce mu je ranjeno.

I kosti su mu umorne,
i duša mu je žalosna,
i on je sam i zapušten.

I nema sestre ni brata,
i nema oca ni majke,
i nema drage ni druga.

I nema **nigdje** nikoga
do igle drača u srcu
i plamena na rukama.

I sam i samcat putuje
pod zatvorenom plaveti,
pred zamračenom pučinom,

i komu da se potuži?
Ta njega niko ne sluša,
ni braća koja lutaju.

i željna je da zavapi.

Ta **beseda** je lomača
i dužan sam je viknuti,
ili ću glavnjom planuti.

Pa nek sam kriješ na brdima,
pa nek sam dah u plamenu,
kad nisam krik sa krovova!

O Bože, tek da dovrši
pečalno ovo lutanje
pod svodom koji ne čuje.

Jer meni treba moćna **reč,**
jer meni treba odgovor,
i ljubav, ili sveta smrt.

Gorak je **venac** pelina,
mračan je kalež otrova,
ja vapim žarki ilinštak.

Jer mi je mučno biti slab,
jer mi je mučno biti sam -
(kada bih mogo biti jak,

kada bih mogo biti drag) -
no mučno je, najmučnije
biti već star, a tako mlad!

O Bože, žeže tvoja **riječ,**
i **tijesno** joj je u grlu,
i željna je da zavapi.

Ta **besjeda** je lomača
i dužan sam je viknuti,
ili ću glavnjom planuti.

Pa nek sam kriješ na brdima,
pa nek sam dah u plamenu,
kad nisam krik sa krovova!

O Bože, tek da dovrši
pečalno ovo lutanje
pod svodom koji ne čuje.

Jer meni treba moćna **riječ,**
jer meni treba odgovor,
i ljubav, ili sveta smrt.

Gorak je **vijenac** pelina,
mračan je kalež otrova,
ja vapim žarki ilinštak.

Jer mi je mučno biti slab,
jer mi je mučno biti sam -
(kada bih mogo biti jak,

kada bih mogo biti drag) -
no mučno je, najmučnije
biti već star, a tako mlad!

Tinova pesma ima ukupno 21 tercet, odnosno 63 stiha. Razlike u ekavskoj, odnosno ijekavskoj varijanti ispoljene su ukupno u 12 reči; u njima se umesto *e* našlo *ije,* odnosno *je.* Na osnovu ove razlike, sasvim je neozbiljno i misliti i govoriti da su prva i druga varijanta *Svakidašnje jadikovke* napisane na dva različita jezika. Besmislen bi bio stav da je prva varijanta napisana na srpskom, pa da je posle ijekavizacijom prevedena na hrvatski. Još besmislenija bi bila tvrdnja da su urednici i čitaoci krfskog *Zabavnika* smatrali da je ova pesma napisana na hrvatskom jeziku. Ima jedino smisla tvrditi da je Tinova pesma (u obe varijante) na

istom, jednom jeziku, na srpskom. Razlike u ekavskom i ijekavskom izgovoru standardnog srpskog jezika tolerisao je još Vuk Karadžić; te razlike je potvrdio i Stojan Novaković u čuvenom referatu o srpskom jeziku održanom u slavu Vuka u Srpskoj kraljevskoj akademiji 1888. godine. Drugim rečima, ekavski i ijekavski su već skoro dvesta godina potvrđeni kao srpski jezički standard.

Ovoj tvrdnji samo naizgled protivreči činjenica što se Tin Ujević osećao Hrvatom. Augustin Ujević (1891-1955), rođen je u Vrgorcu u zapadnoj Hercegovini, gde se govori štokavski ikavski. To znači da je po jeziku, tj. etnički, Tin pripadao srpskom rodu, ako se poštuje stav koji se svuda poštuje u Evropi, a valjda i u svetu: da se narodi dele po jeziku a ne po veri. I kada se u vreme Prvog svetskog rata Tin našao među dobrovoljcima u srpskoj vojsci, bio je među borcima koji su govorili njegovim jezikom. I kada se odmah posle Prvog svetskog rata našao u Beogradu, i tada je bio među istojezičnicima, što znači među ljudima istog etničkog porekla. U vreme stvaranja Jugoslavije i među Hrvatima i Srbima preovladavao je stav da oni čine jedan narod jer govore jednim jezikom. Kad počne preovladavati stav da su Srbi i Hrvati dva naroda, tj. da su pravoslavci Srbi, a katolici da su Hrvati, Tin će se, naći u Zagrebu, gde su u većini živeli ljudi njegove vere. Svoje hrvatstvo, u novoj sredini, on će potvrđivati i tako što će svoje ekavske pesme ijekavizirati. Pa i pored toga nema osnove da se kaže da je Tin promenio identitet svoga književnog jezika. Sa jednog izgovora srpskog jezika, on ga je preneo na drugi izgovor srpskog jezika.

Nije takav slučaj sa pesmom *Oproštaj.* Jezik na kojem je ta pesma napisana Tinu nije bio materni. A po tome što ju je napisao na nematernjem jeziku, na hrvatskom, Tin Ujević nije nikakav izuzetak: mnogo je pisaca bilo i ima ih na svetu koji ne pišu svojim maternjim jezikom. Najveći hrvatski pisac svih vremena, Miroslav Krleža, po pravilu nije pisao na svom maternjem, kajkavskom jeziku, pisao je mnogo više na srpskom.

Navedeni primeri pokazuju da Hrvati imaju svoj jezik i da oni mogu na njemu da pišu antologijska dela. Nesporna je činjenica da Hrvati i na čakavskom, kao i na kajkavskom, imaju literaturu staru više stotina godina. Sama ta činjenica jasno govori da se Srbi i Hrvati i jezički i etnički mogu jasno razlikovati. Nastojanja da se hrvatski jezik izjednači sa ijekavskim izgovorom štokavskog lišena su osnova. Takođe su lišena osnova nastojanja da se za hrvatski jezik proglasi "hrvatski novogovor" na osnovi štokavskog ijekavskog: o toj pojavi se može govoriti samo kao o srpskom jeziku u hrvatskoj varijanti.

Ima još jedno pitanje koje traži jasan odgovor. A to je: zašto se na fakultetima u srpskim zemljama ne izučava hrvatski jezik ako se već izučava hrvatska književnost? Ovo pitanje povlači i drugo: zašto se na srpskim fakultetima institicionalno i programski odvojeno izučava i srpska književnost i srpski jezik (pa dobijamo profesore književnosti koji nisu podjednako i profesori srpskog jezika i profesore jezika koji nisu podjednako i profesori srpske knjiženosti)? Zatim, zašto

se tako postupa samo u slučaju srpske književnosti i srpskog jezika, a ne i u studijama drugih jezika i književnosi, na drugim filološkim grupama na kojima se jezik i knjižnjvnost izučavaju zajedno? Odgovor na ova pitanja zahteva opširno razlaganje ali, ukratko, on glasi: To je zato što srpski filolozi još nisu do kraja shvatili da je srpski jezik samo srpski, a da se Hrvati njime služe, kao što se engleskim i španskim jezikom služe mnogi narodi u svetu.

Mada razlikovanje srpskog i hrvatskog jezika nije ni teško ni nemoguće, ne treba očekivati da će to razlikovanje biti lako prihvaćeno, posebno sa hrvatske strane. U pitanju je nezdrava ambicija koja se do sada za Hrvate pokazivala kao plodonosna: širenje jezičkog i etničkog prostora na račun Srba, čime se ovima oduzimaju i ljudi, i jezik i književnost. Te opasnosti Srbi još uvek nisu dovoljno svesni; tačnije: ne dozvoljava im se da budu svesni. Svest o toj opasnosti nemaju ni političari, kao što je nemaju ni filolozi. I drugi narodi su izloženi opasnostima razne vrste: teritorijalnom, političkom i duhovnom umanjivanju. Srpska situacija je, međutim, još teža: pored svih tih opasnosti, oni su dodatno prinuđeni da brane identitet i integritet svog jezika i svoje književnosti, tačnije: svoj nacionalni identitet. Samo ako u tome uspeju, uz snažnu duhovnu odbranu, odbraniće se i politički i demografski i teritorijalno.

DODATAK 2

CIRKULAR EPISKOPA MAKSIMILIJANA

Poziv pokojnoga episkopa Maximiliana Verhovca Rakitovačkoga na sve duhovne pastire svoje episkopie, g. 1813. izdat

Jezik ilirski, – premda se na tolike puke raztrešen različno izgovara, zato uobće věndar u rěčih i izgovorih svoju čistoću i krasotu, a u sličnom imenovanju jedinstvenih stvarih, krasnom i mnogoverstnom izgovaranju cělih izrěčajah veliku obilnost i slast ima; ter, negledeć na različnost osebnih narěčjih i na poměšanje stranskih rěčih, u njem se veliko bogatstvo čistih rěčih nalazi.

Sbirke posebnih rěčih horvatskih i slavonskih, razne u tih narěčjih pěsme i tiskane knjige nahadjahu se mnoge. Ova sva dovoljno svědoče kolikom je slastju i stavnostju ovaj narodni jezik ukrašen. K njegovomu višjemu izobraženju su već davno slavni muževi svojim trudom

mnogo pridonesli; i to u horvatskom narěčju, koliko nam je poznato, pervi *Juraj Habdelić,* svojim rěčnikom u Gradcu 1670. tiskanim; zatim *Ivan Bělostěnec* svojim Gazofilaciom u Zagrebu 1740. izdanim; pak onda *Andria Jambrešić,* rěčnikom takodjer u Zagrebu 1742. štampanim. U slavonskom pak narěčju je izdao *Vid Došen:* "Aždaju sedmoglavu", u Zagrebu 1768.; *Anton Kanižlić:* "Svetu Rožaliju", u Beču 1780.; i *Anton Ivanošić:* "Tri poglavja knjige poroda", u Zagr. 1788., čim je blago ovoga jezika mnogo pověkšano bilo. Slědele su za tim, izvan drugih za narodne škole verlo dobro priredjenih knjigah, i izvan někojih dobrih rěčnikah, dvě grammatike horvatske, jedna *Franjom Kornigom* 1795., a druga někim nepoznatim izdana 1810. Izišle su u horvatskom narěčju takodjer i prodike, tak izvorne kakti 1784. *Ivana Muliha,* kak i iz drugih jezikah prevedene kakti 1770. *Baltazara Matakovića,* i 1796. poznate knjižice *Josipa Matievića;* na isti način su si mnogi u slavonskom narěčju svoju slavu zaslužili, koji svi pisci svojim krasniim govorenja načinom učiniše, da naš domaći jezik malo po malo sve to većju snagu i lěpotu dobiva.

Pa věndar ili mi gledali značenja i preměnjanja rěčih, ili različne izgovore do sada zabilěžene; uvěk ćemo viděti, da još mnoga manjkaju, koja se niti u obstojećih grammatikah, rěčnicih, prodikah i pěsmah, niti u školnoj sbirki korěnitih rěči nenalaze. A niti smo dobili onih verstnih pisacah, koji su, kak se něgda za evatućega vladanja rimskoga dogodilo, načinom pisanja druge daleko nadišli; zato s někojimi učenimi sudimo, da se dobra pomoć, ako ne izvor snage jezika ilirskoga u obćem potrebovanju vanjske gospode dohovnikah i istoga prostoga puka sakriven nalazi. Jerbo kakti god nad čistoćom, obilnostju i krasotom svakoga domaćega jezika najprie obći običaj a zatim vlast *(auctoritas)* verstnih pisacah vlada: tako kod nas, što se valjda Rimljanom i drugim narodom s početka dogodilo, takovu krasotu ne samo iz štampanih knjigah, nego takodjer potrěbovanja pismenih i prostih ljudih uzeti možemo; jerbo tak pismeni kak prosti ljudi 1) mnoge dobre i prikladne ilirske rěči ili srěćnom sgodom iznajdu, ili od drugih iznajdene bolje čuvaju, koje takodjer i učeni ili zaman išću, ili tak prikladnih ne najdu ili izvan običaja nove upeljaju proti nauku gramatikah, koji vele: da ne trěba novih rěčih dělati, gdě se već od prie nalaze, van da su nove stvari iznajdene; niti da trěba besědam nova, starim nepoznana znamenovanja davato; nego da je pravo znamenovanje ono koje rěčim polag pervoga iztočaja i vrědnosti spada. 2) Tak pismeni kak prosti ljudi čuvaju mnoga prirěčja, koja su ili iz prikladnih priměrah, ili iz prispodobah izpeljana, ili pak iz drugih jezika u smislu točno i slično prevedena; a horvatsko i slavonsko narěčje zaisto mnogimi sebi vlastitimi poslovicami obiluje. 3) Prosti puk je věran čuvar mnogih popěvakah, koje k izobraženju jezika služe: a budući da je vlast pěsnikah svagdi u izobraženju jezika uvěk od velikoga pověrenja bila, tako i kod nas spodobno svete i světske pěsme različnu hasan donašaju; jerbo one ne samo saderžavaju uspomenu od mira i rata, od velikih muževah i vojničkih vodjeah, od običajah i navadah, od cerkvenih obslužavanjih i ćudi naroda; nego nam pokažuju takodjer vlastitost rěčih dužjinu i kratkoću slovakah (syllabah) i narav cěloga jezika.

Promotrivši dakle to, da se ilirski jezik od mnogih jako cěni i ljubi, da se u njemu već svaki dan štogod boljega piše, i da je ufanje, **da će ga novo sada u Beču napravljajuće se družtvo muževah koji narěčja ilirskoga jezika iz tmine izkopati i obdělati nastoje,** k tolikomu cvětu dotěrati, da mu se obilnost, krasota i snaga bolje poznati, čuvati i umnožati bude mogla; i da će njegova čistoća rěčih, koja sva stranska izključuje i njegova krasota do uresa koim se drugi narodni jezici danas diče pristupiti moći: zato med ostalimi i Vas pozivljem, nukam i molim, da obsebne rěči horvatske ili slavonske, svakojake poslovice i narodne pěsme, koje ste ili do sada za se skupili, ili u napredak skupili budete, i meni takodjer što beržje sobćite.

Kaktigod někoji zapišuju razne prikladne rěči u bogoslovnih, někoji u pravnih (juridičkih), a někoji pak u drugih predmetih, tako želim što najviše da bi Vi i svi ostali dušah pastiri na to takodjer svoju pozornost okrenuli, ter 1) da bi med Vaša zabilěženja sve prikladne vlastovite i k naznačenju stvari shodne horvatske i slavonske rěči sakupljali, kojimi se ili Vi sami služite, ili koje se u svakidanjem potrěbovanju pri ljudstvu nalaze; sputnie takodjer rěči, kojimi se puk u poljodělskih predmetih i poslih služi; kak takodjer samostavnim pristojna priděvna, a glagoljem priloge, koje sudite, da čistoći i diki ilirskoga jezika pruditi mogu, dodajući svakoj rěči njezinu silu, potrěbovanje, značenje i raztumačenje. 2) Prirěčja u raznih okolnostih srěćno najdena i svakojake izabrane govorenja formule; zatim 3) da bez razlike svakojake popěvke horvatske i slavonske s opaženjem, nakoliko se može znati, kada, kim i kojom prilikom su sastavljene… ????? …polag Vaše prilike sakupljate, i svaka malo po malo meni pošaljete; a najpotlam 4) buduć da izvan gori pomenutih knjigah u parokialnoj biblioteci još druga koja najmre starinska děla ležati mogu, zato Vas još jedanput molim da mi napise takovih obznanite a osobujne starinske knjige meni priobćite ter tako sve **horvatskoga i slavonskoga narěčja** proizvode, iz kojih se bogatstvo i narav jezika poznati može, iz hvalevrědne svoje ljubavi prama domaćim stvarim meni objavite. Takovim trudom ćete Vi i k snagi domaćega jezika mnogo pridonesti, na koliko se sva priměrno upotrěbiti, i koja su sada vani raztrešena, u jedan kup složena za obćinsku hasan malo po malo tiskom izdati budu mogla.

Dato u Zagrebu dana 26. Lipnja 1813.

Maximilian Verhovac m.p.

Episkop Zagrebski

(24 godine nakon Vrhovčevog originala na latinskom, Danica ilirska donosi dana 17. lipnja 1837. s ilirskim prěvodom)

Episkop Maksimilijan Vrhovac uputio je po eparkijama zagrebačke episkopije cirkularno pismo na latinskom jezku, kojim moli da se sakupljaju napisi i narodno usmeno stvaralaštvo na ilirskom jeziku, bilo hrvatskog (kajkavskog), bilo slavonskog (štokavskog) dijalekta.